Dincolo de Bine şi de Rău
Prolog la o filozofie a viitorului

Friedrich Nietzsche

Friedrich Nietzsche s-a născut la 15 octombrie 1844 la Röcken, în Germania. După. moartea tatălui său, în 1849, se mută împreună cu întreaga familie la Naumburg. Absolvă în septembrie 1864 liceul Pforta şi, după un semestru la Universitatea din Bonn, se înscrie la Universitatea din Leipzig. Din această perioadă datează prietenia sa cu Erwin Rohde, precum şi primul contact personal cu Richard Wagner şi cu opera lui Arthur. Schopenhauer. În 1869 este chemat ca profesor extraordinar de filologie clasică la Universitatea din Basel, fiind titularizat în anul următor. În 1876 participă la primul festival de la Bayreuth. După doi ani însă se desparte de Richard Wagner şi, în 1879, renunţă la catedra de la universitate. În ianuarie 1889 îşi pierde raţiunea, prăbuşindu-se, inconştient, pe o stradă din Torino. A murit la 25 august 1900, la Weimar.

Opera: *Die Geburt der Tragödie* (Naşterea tragediei), 1871; M*enschliches Allzumenschliches* (Omenesc prea omenesc), 18l5, 1880; *Der Wanderer* und sein *Schatten* (Drumeţul şi umbra sa), 1880; M*orgenröte* (Aurora), 1881; *Die fröhliche W*issenschaft (Ştiinţa voioasă), 1882; Also *sprach* Zarathustra (Aşa grăit-a Zarathustra), 1883,1885; *Jenseits von* Gut und *Böse (*Dincolo de Bine şi de Rău), 1886; *Genealogie* de *Moral* (Genealogia moralei), 1887; *Götzendämmerung* (Amurgul idolilor), 1889; *Ecce Homo, 1908*.

TRADUCERE DE FRANCISC GRÜNBERG

Textul original se reproduce după:
Friedrich Nietzsche, Sämtliche Werke
Kritische Studienausgabe
hrsg. von Giorgio Colli und Mazzino Montinari

UNIVERSITAS este un imprint al Editurii Teora. Distribuţie:
Bucureşti: B-dul Al. I. Cuza nr. 39; tel./fax: 222.45.33
Sibiu: Sos. Alba Iulia nr. 40; tel.: 069/21.04.72; fax: 069/23.51.27 ,
Bacău: Calea Mărăşesti nr. 5; tel./fax: 034/18.18.26 Teora - Cartea prin postă
CP 79-30, cod 72450 Bucuresti, România Tel./fax:252.14.31
Teora CP 79-30, cod 72450 Bucureşti, România Fax: 210.38.28

Sef de redactie: Gelu Diaconu
Coperta: Gheorghe Popescu
NOT: 2074 UMA Dincolo de Bine şi de Rău
ISBN: 973-601-601-3
Printed in Romania

CUPRINS

DINCOLO DE BINE ŞI DE RĂU PROLOG LA O FILOZOFIE A VIITORULUI 1
CUPRINS 4
PREFAŢĂ 5
PARTEA ÎNTÂI: DESPRE PREJUDECĂȚILE FILOZOFILOR 6
PARTEA A DOUA: SPIRITUL LIBER................................16
PARTEA A TREIA: FENOMENUL RELIGIOS 25
PARTEA A PATRA: AFORISME ŞI INTERLUDII..........33
PARTEA A CINCEA: CONTRIBUȚIE LA ISTORIA NATURALĂ A MORALEI 38
PARTEA A ŞASEA: NOI, SAVANŢII..................................48
PARTEA A ŞAPTEA: VIRTUŢILE NOASTRE 57
PARTEA A OPTA: POPOARE ŞI PATRII 69
PARTEA A NOUA: CE ESTE ARISTOCRAŢIA? 80
POSTLUDIU. DIN 'NALTE PISCURI 95

Prefaţă

Presupunând că Adevărul e o femeie, nu-i oare întemeiată bănuiala că toţi filozofii, în măsura în care au fost dogmatici, s-au priceput prea puţin la femei? Că gravitatea înspăimântătoare şi insistenţa neîndemânatică pe care au manifestat-o până acum în urmărirea Adevărului au fost mijloace stângace şi necuviincioase pentru a cuceri o femeie? Cert este că Adevărul nu s-a lăsat cucerit: - şi toate sistemele dogmatice se prezintă azi dezolate şi descurajate, *dacă* se mai poate spune că sunt încă „prezentabile“! Căci există zeflemişti care afirmă că ele s-au prăbuşit, că toate aceste sisteme zac la pământ, mai mult, că sunt pe punctul de a-şi da ultima lor suflare. Dar, vorbind serios, există motive temeinice pentru speranţa că toate tipurile de dogmatism filozofic, oricât s-ar fi pretins ele de solemne, definitive şi absolute, au fost doar un fel de copilării distinse şi stângăcii de începător. Şi poate că nu sunt prea departe timpurile când se va înţelege din ce în ce mai bine că piatra unghiulară a atât de sublimelor şi absolutelor edificii filozofice pe care filozofii dogmatici le-au înălţat până în prezent au fost în fond doar câteva superstiţii populare ce îşi au obârşia în timpuri imemoriale; de pildă superstiţia sufletului care nu a încetat nici până astăzi, în chip de credinţă în subiect şi în Eu, să işte tot felul de dezordini; ori poate câte-un joc de cuvinte, câte o capcană gramaticală sau vreo generalizare îndrăzneaţă a unor fapte deosebit de intime, deosebit de personale, foarte omeneşti, mult-prea omeneşti. Să sperăm că filozofia dogmatică a fost doar o făgăduială peste milenii, precum a fost în timpurile mai îndepărtate astrologia, în serviciul căreia se pare că s-a depus mai multă muncă, bani, perspicacitate şi răbdare decât pentru oricare altă ştiinţă autentică: - ei şi pretenţiilor ei „suprapământene“ îi datorăm marele stil monumental din Asia şi Egipt. Se pare că, pentru a-şi imprima eternele lor exigenţe în inima omenirii, toate lucrurile mari trebuie să se înfăţişeze mai întâi în chip de măşti monstruoase şi înspăimântătoare: o asemenea mască a fost filozofia dogmatică, de exemplu, sub forma învăţăturii Vedanta din Asia sau sub cea a platonismului în Europa. Să nu ne arătăm nerecunoscători faţă de ea, chiar dacă va *trebui* să mărturisim că cea mai rea, cea mai tenace şi cea mai primejdioasă dintre toate erorile a fost aceea a unui dogmatic, şi anume, născocirea lui Platon despre spiritul pur şi despre Binele în sine. Însă de acum înainte, când această eroare e depăşită şi Europa poate respira uşurată după acest coşmar sau cel puţin se poate bucura... de un somn mai binefăcător, noi, *cei care avem îndatorirea de a veghea,* noi suntem moştenitorii întregii energii ce s-a dezvoltat în lupta împotriva acestei erori. Fără îndoială, se pune problema de a aşeza Adevărul cu capul în jos, de a nega însuşi *perspectivismul* - condiţie fundamentală a oricărei vieţi întregi -, de a vorbi despre spirit şi despre Bine precum a făcut-o Platon. În chip de doctori, ne este îngăduit chiar să ne întrebăm: „de unde a apărut o asemenea boală la Platon, cea mai frumoasă plantă a antichităţii? Socrate cel rău a fost acela care i-a inoculat-o? Să fi fost oare Socrate într-adevăr corupătorul tineretului? Şi-a meritat el paharul cu cucută?“ - Însă lupta împotriva lui Platon sau, ca s-o spunem mai clar şi mai „popular“, lupta împotriva tiraniei clericalo-creştine de-a lungul mileniilor - căci creştinismul este un platonism pentru „norod“ - a creat o stare de minunată tensiune a spiritului în Europa, stare necunoscută până atunci pe pământ; cu un arc atât de întins se pot ochi de acum cele mai îndepărtate ţinte. Fireşte, europeanul resimte această tensiune ca pe o durere; au avut loc deja două încercări grandioase pentru destinderea arcului: mai întâi prin iezuitism, iar mai apoi prin raţionalismul democratic: - libertatea presei şi lectura ziarelor ne-au îngăduit să ajungem la rezultatul că spiritul nu se mai percepe cu atâta uşurinţă în chip de „durere“! (Germanii au inventat praful de puşcă - respectele mele! dar revanşa a venit în ziua în care au inventat tiparul.) Însă noi, cei care nu suntem nici iezuiţi, nici democraţi, şi nici măcar îndeajuns de germani, noi, *bunii europeni,* spirite libere, *foarte libere* - noi mai resimţim această durere a spiritului şi întreaga încordare a arcului său! Şi poate că avem şi săgeata, ţinta, cine ştie? Ţelul...

SILS-MARIA, *ENGADINUL DE SUS,* IUNIE 1885

Partea întâi:
despre prejudecăţile filozofilor

1

Voinţa de adevăr, cea care ne va mai ademeni în tot felul de aventuri periculoase, acea veridicitate faimoasă despre care toţi filozofii de până acum au vorbit cu veneraţie: ce de probleme ne-a pus această voinţă de adevăr! Ce probleme ciudate, răutăcioase, dubioase! Povestea e lungă, - şi, totuşi, pare să fi început chiar acum. Ce-i de mirare dacă devenim în cele din urmă neîncrezători, ne pierdem răbdarea şi ne întoarcem din drum? Că ne deprindem de la acest sfinx să punem, la rândul nostru, întrebări? Cine e de fapt cel care ne pune aici întrebări? Ce anume din noi năzuieşte de fapt la „adevăr"? - În fond, noi am zăbovit îndelung în faţa problemei originii acestei voinţe, - până când, în cele din urmă, ne-am împotmolit cu totul în faţa unei probleme şi mai profunde. Am cugetat asupra valorii acestei voinţe. Presupunând că noi vrem adevărul: de ce nu mai degrabă neadevărul? Sau incertitudinea? Sau chiar neştiinţa? - Oare problema valorii Adevărului este cea care s-a prezentat în faţa noastră, -- sau noi fost-am cei care am păşit în faţa ei? Care dintre noi e aici Oedip? Şi care e Sfinxul? Precum se pare, este vorba de un rendez-vous de probleme şi de întrebări. - Şi fi-vom oare crezuţi? - ni se pare că, la urma urmei, problema nici nu a fost pusă până în prezent, - că noi suntem cei dintâi care am zărit-o, am privit-o în faţă, am înfruntat-o. Căci ea comportă un risc, şi poate că nici nu există vreun altul mai mare.

„Cum ar putea lua naştere un lucru din contrariul său? De exemplu, adevărul din eroare? Sau voinţa de adevăr din voinţa de a înşela? Sau acţiunea dezinteresată din egoism? Sau contemplaţia pură şi senină a înţeleptului din ardoare? O astfel de geneză este cu neputinţă; a visa despre aceasta e o nebunie sau chiar mai rău; lucrurile supreme trebuie să aibă o altă origine, una proprie lor, - ele nu ar putea lua naştere din această lume efemeră, înşelătoare, iluzorie şi mizeră, din această harababură de amăgiri şi pofte! Mai curând în sânul Fiinţei, în veşnicie, în zeul ascuns, în „lucrul în sine" - acolo trebuie că se află obârşia lor, şi nu în altă parte!" -- O astfel de sentinţă constituie prejudecata caracteristică prin care pot fi recunoscuţi metafizicienii tuturor timpurilor; acest gen de apreciere se află îndărătul tuturor procedeelor lor logice; pornind de la această „credinţă" se străduiesc ei către „ştiinţă", către acel lucru care va fi botezat în cele din urmă solemn cu numele de „Adevăr". Credinţa fundamentală a metafizicienilor este credinţa în antinomia valorilor. Nici măcar celor mai prudenţi dintre ei nu le-a trecut prin minte să se îndoiască, ajunşi la acest prag la care îndoiala era, mai mult decât în oricare altă parte, necesară - chiar dacă s-au lăudat că ei *de omnibus dubitandum*. Şi anume, trebuie să ne îndoim, în primul rând, de existenţa antinomiilor, iar în al doilea rând, să ne întrebăm dacă acele vulgare evaluări şi opoziţii ale valorilor pe care metafizicienii şi-au pus pecetea nu sunt cumva doar nişte evaluări superficiale, perspective provizorii, mai mult, doar nişte perspective dintr-un anumit unghi, poate că de jos în sus, din „perspectiva broaştei", ca să folosim o expresie familiară pictorilor. În ciuda întregii valori ce trebuie atribuită adevărului, veridicităţii, altruismului, s-ar putea să fim nevoiţi a atribui o valoare superioară, fundamentală aparenţei, voinţei de a înşela, egoismului, ar dori. Ar fi chiar posibil ca valoarea acestor lucruri bune şi venerabile să consiste tocmai în modul înşelător în care ele sunt înrudite, înnodate, încârligate şi poate chiar identice în esenţă cu acele lucruri rele ce par să le fie opuse. Poate! - Dar cine este dispus să se preocupe de aceste primejdioase „poate"? Pentru aceasta trebuie să aşteptăm apariţia unui soi nou de filozofi, care vor avea gusturi şi înclinaţii deosebite, opuse celor ale predecesorilor lor, - filozofi ai primejdiosului Poate, în toate sensurile cuvântului. - Şi o spun cu toată seriozitatea: văd apărând asemenea noi filozofi.

După ce i-am cercetat pe îndelete pe filozofi, după ce le-am citit printre rânduri fără a-i scăpa deloc din ochi, îmi spun că gândirea conştientă, în cea mai mare parte a ei, trebuie să fie considerată deocamdată ca una din activităţile instinctive, iar gândirea filozofică, de asemenea; va trebui deci să ne revizuim în întregime concepţiile asupra acestei probleme, aşa cum am făcut-o în privinţa eredităţii şi a calităţilor „înnăscute". Precum faptul naşterii nu are nici o importanţă în ansamblul cursului anterior şi ulterior al eredităţii, tot astfel nici „conştientul" nu se opune în vreun mod decisiv instinctivului, - gândirea conştientă a unui filozof, în cea mai mare parte a sa, este condusă tainic de instinctele sale şi canalizată pe căi stabilite. Îndărătul întregii logici şi a suveranităţii aparente de mişcare a acesteia se găsesc evaluările sau, mai pe înţeles, exigenţele fiziologice pentru menţinerea unui anumit mod de viaţă. Spre exemplu, ideea că Determinatul are o valoare mai mare decât Nedeterminatul, că aparenţa are o valoare mai mică decât „Adevărul": asemenea evaluări ar putea fi, în ciuda importanţei normative pe care o au pentru noi, doar nişte evaluări superficiale, un fel de nerozii, necesare poate pentru conservarea fiinţelor de felul nostru. Şi anume, în presupunerea că nu tocmai omul este „măsura lucrurilor"...

4

Falsitatea unei judecăţi nu constituie încă, după părerea noastră, o obiecţie împotriva acesteia; iată poate una dintre cele mai surprinzătoare afirmaţii ale noului nostru limbaj. Problema care se pune este aceea de a afla în ce măsură poate această judecată să favorizeze, să întreţină viaţa, să conserve şi chiar să amelioreze specia; iar noi suntem predispuşi să afirmăm că judecăţile cele mai false (dintre care fac parte judecăţile sintetice a priori) sunt pentru noi cele mai indispensabile, că omul nu ar putea trăi fără a admite ficţiunile logice, fără a reduce realitatea la măsura lumii pur imaginare a Necondiţionatului, a Identităţii, fără o neîncetată falsificare a lumii prin noţiunea de număr, - că renunţarea la judecăţile false ar însemna renunţarea la viaţă, negarea vieţii. A admite faptul că Neadevărul este o condiţie a vieţii înseamnă desigur a te opune în mod primejdios sentimentului obişnuit al valorilor; iar o filozofie care îşi îngăduie această cutezanţă se plasează, prin aceasta, dincolo de Bine şi de Rău.

5

Ceea ce ne incită să-i privim pe filozofi pe jumătate neîncrezător, pe jumătate batjocoritor este nu într-atât faptul că descoperim fără încetare gradul lor de inocenţă, - că vedem cât de des şi cât de lesne se înşeală şi se rătăcesc, pe scurt, copilăria şi puerilitatea lor, - cât pentru a vedea cu câtă lipsă de sinceritate dezlănţuie o mare zarvă virtuoasă de îndată ce se atinge, chiar de departe, problema veridicităţii lor. Ei se prefac cu toţii că şi-au descoperit şi obţinut opiniile prin exercitarea spontană a unei dialectici îngheţate, pure şi divin-nepăsătoare (spre deosebire de misticii de tot felul care, mai cinstiţi şi mai neciopliţi, vorbesc de „inspiraţia" lor-): în vreme ce este vorba, în fond, de o afirmaţie arbitrară, de un capriciu, de o „intuiţie", şi, cel mai ades, de o aprigă dorinţă filtrată şi spiritualizată pe care o apără prin pretexte născocite ulterior: - ei sunt cu toţii nişte avocaţi şi ades chiar apărători şireţi ai prejudecăţilor lor botezate de ei „adevăruri", - ei sunt foarte departe de acel curaj al conştiinţei care îşi mărturiseşte sieşi minciuna, foarte departe de bunul gust al curajului care face ca acesta să-şi rostească minciuna, fie pentru a pune în gardă un duşman sau prieten, fie din exuberanţă sau pentru a se ironiza pe sine. Tartuferia ţeapănă şi moralizatoare cu care bătrânul Kant ne ademeneşte pe potecile întortocheate ale dialecticii menite să ne conducă sau, mai bine zis, să ne seducă la al său „imperativ categoric" - iată un spectacol care ne face să surâdem, noi, răsfăţaţii care simţim o atât de mare plăcere urmărind micile răutăţi ale bătrânilor moralişti şi predicatori de morală. Sau iată acel hocus-pocus al formei matematice cu care Spinoza ajunge să-şi cuiraseze şi să-şi mascheze filozofia - mergând până la „iubirea faţă de propria înţelepciune", dacă dăm expresiei sensul corect şi exact-pentru a intimida de la bun început îndrăzneala agresorului care s-ar încumeta să-şi arunce privirea asupra acestei fecioare de necucerit, această Pallas Atena: - câtă timiditate, câtă vulnerabilitate personală ne trădează această mascaradă a unui pustnic bolnav!

6

Am descoperit încetul cu încetul că orice mare filozofie de până acum a fost confesiunea autorului ei, constituind un fel de memorii neintenţionate sau neobservate; am remarcat de asemenea că în orice filozofie intenţiile morale (sau imorale) formau adevăratul germen din care, de fiecare dată, lua naştere întreaga plantă. De fapt, pentru a explica felul în care au luat naştere în realitate cele mai transcendentale afirmaţii metafizice ale câte-unui filozof, este întotdeauna indicat (şi înţelept) să ne întrebăm mai întâi: la care morală trebuie ele (sau vrea el -) să ajungă? Aşadar, eu nu cred în existenţa unui „instinct de cunoaştere“ care ar fi tatăl filozofiei, ci mai degrabă că un alt instinct s-a folosit, aici precum aiurea, de cunoaştere (şi de necunoaştere!) doar ca de o unealtă. Însă cel care va examina instinctele primordiale ale omului pentru a afla cât de mult şi-au asumat, chiar şi în acest caz, rolul de genii inspiratoare (sau de demoni şi spiriduşi -), va găsi că fiecare dintre ele s-a îndeletnicit odată cu filozofia - şi că fiecare dintre ele ar fi vrut să se prezinte pe sine în chip de ţel ultim al existenţei, de stăpân legitim asupra tuturor celorlalte instincte. Căci fiecare instinct râvneşte la stăpânire: şi din această postură încearcă el să filozofeze. - Este adevărat că la savanţi, la spiritele cu adevărat ştiinţifice situaţia e poate alta - mai „bună“, dacă vreţi -, la ei poate că există într-adevăr un fel de instinct de cunoaştere, vreun mic mecanism de ceasornic independent care, întors cu grijă, se achită curajos de sarcina sa, fără ca celelalte instincte ale savantului să participe substanţial. De aceea, adevăratele „interese“ ale savantului se găsesc, de obicei, în cu totul altă parte: în familie, în câştigarea banilor sau în politică; oarecum, este chiar indiferent în care anume latură a ştiinţei îşi aplică el micul său mecanism; prea puţină importanţă are dacă tânărul savant „plin de speranţe“ devine un bun filolog sau un bun micolog sau un bun chimist: - faptul că el devine unul sau altul din aceştia nu îl caracterizează defel. Dimpotrivă, în cazul filozofului nu există nimic impersonal; îndeosebi morala sa este cea care oferă o mărturie hotărâtă şi hotărâtoare despre cine este el - adică, în privinţa ierarhiei celor mai intime instincte ale naturii sale.

Cât de răi pot fi filozofii! Nu cunosc nimic mai otrăvitor decât gluma pe care şi-a îngăduit-o Epicur la adresa lui Platon şi a platonicienilor: el i-a numit dionysokolakes. Cuvântul înseamnă etimologic şi la prima vedere „linguşitori ai lui Dionysios“, aşadar anexe ale tiranului şi lingăi; dar el înseamnă înainte de toate că aceştia „sunt cu toţii comedianţi care nu au nimic autentic în ei“ (căci Dionysokolax era porecla populară a comedianţilor). Şi în acest din urmă lucru constă de fapt răutatea pe care Epicur a lansat-o împotriva lui Platon: el a fost contrariat de alura maiestuoasă, de punerea în scenă la care s-au priceput Platon şi elevii săi -, dar de care Epicur era incapabil! el, bătrânul dascăl din Samos, care, pitit în mica sa grădină din Atena, şi-a scris cele trei sute de cărţi, inspirate, cine ştie? poate de mânia şi invidia faţă de Platon. - A trebuit să treacă o sută de ani pentru ca Grecia să descopere, în sfârşit, cine a fost Epicur, acest zeu al grădinilor. - Şi a făcut-o oare într-adevăr?

8

În toate filozofiile există un moment în care „convingerea“ filozofului intră în scenă: sau, ca s-o spunem în limbajul unui mister antic:

adventavit asinus
pulcher et fortissimus.

9

Voi vreţi să trăiţi „în armonie cu natura“? O, stoici aleşi, câtă înşelăciune a cuvintelor! Imaginaţi-vă o fiinţă asemenea naturii, risipitoare fără măsură, indiferentă fără măsură, lipsită de intenţii şi de consideraţii, de milă şi dreptate, rodnică şi pustie şi nesigură în acelaşi timp, imaginaţi-vă indiferenţa personificată în chip de putere - cum aţi putea trăi în armonie cu această indiferenţă? A trăi nu înseamnă oare tocmai a voi să fii altceva decât această natură? A trăi nu înseamnă oare a evalua, a prefera, a fi nedrept, a fi mărginit, a voi să fii diferit? Şi presupunând că deviza voastră „a trăi în armonie cu natura“ înseamnă de fapt „a trăi în armonie cu viaţa“ cum ar fi cu putinţă să nu o faceţi? La ce bun să creaţi un principiu din ceea ce sunteţi voi înşivă, din ceea ce trebuie să fiţi? - Adevărul este cu totul altul: în vreme ce, extaziaţi, pretindeţi că aţi descifrat în natură canoanele legilor voastre, voi vreţi cu totul altceva, ciudaţi comedianţi, impostori ce vă înşelaţi pe voi înşivă! Orgoliul vostru doreşte să prescrie şi să încorporeze naturii, înseşi naturii, morala voastră, idealul vostru; voi pretindeţi ca ea să fie o natură „în armonie cu Stoa“ şi aţi vrea să reduceţi toate cele existente la o asemănare cu propria

voastră imagine - în chip de enormă şi eternă apoteoză şi generalizare a stoicismului! Cu toată iubirea voastră de adevăr, vă înduplecaţi într-atât de îndelungat, de stăruitor, de hipnotizant să priviţi natura în chip fals, adică stoic, încât ajungeţi să nu o mai puteţi privi în vreun alt fel, - şi nu ştiu ce orgoliu abisal vă inspiră în cele din urmă nebuneasca speranţă că, din moment ce vă pricepeţi să vă tiranizaţi pe voi înşivă - stoicul fiind propriul său tiran -, natura se va lăsa la rândul ei tiranizată: stoicul nu este, şi el, o parte a naturii?... Dar toate acestea sunt o poveste veche şi veşnică: ceea ce s-a întâmplat odinioară cu stoicii se mai întâmplă şi astăzi din momentul în care o filozofie începe să creadă în ea însăşi. Întotdeauna, ea creează lumea potrivit imaginii ei, n-o poate face altfel; filozofia este însuşi acest instinct tiranic, voinţa de putere sub forma ei cea mai spirituală, voinţa „de a crea lumea“, de causa prima.

10

Râvna şi subtilitatea, aş spune chiar şiretenia cu care se aduce pe tapet pretutindeni în Europa zilelor noastre problema „lumii reale şi a lumii aparente“ ne dau de gândit şi ne obligă să luăm aminte; iar cei care aud în culise doar „voinţa de adevăr“ şi nimic mai mult nu dau dovadă de cele mai ascuţite urechi. Este posibil ca, în cazuri izolate şi rare, să fie la mijloc o asemenea voinţă de adevăr, vreo îndrăzneală exagerată şi aventuroasă, vreun orgoliu metafizic al poziţiilor pierdute care în cele din urmă va prefera întotdeauna un dram de „certitudine“ unui belşug de posibilităţi frumoase; s-ar putea să existe chiar fanatici puritani ai conştiinţei care să dorească a muri culcaţi mai degrabă pe un Nimic cert decât pe un Ceva nesigur. Dar acesta e nihilism, însemnul unui suflet deznădăjduit şi dezgustat de moarte, oricât de curajoase ar părea atitudinile unei astfel de virtuţi. Dimpotrivă, în cazul gânditorilor mai puternici, mai plini de viaţă, la cei care mai sunt încă însetaţi de dorinţa de a trăi, starea de lucruri pare să fie alta: ei iau poziţie împotriva aparenţei, vorbesc cu dispreţ despre „perspectivism“ şi nu acordă mai mult credit propriului lor corp decât aparenţei potrivit căreia „pământul este imobil“, lăsând astfel să le scape din mâini, cu o mină aparent bine dispusă, bunul lor cel mai cert (căci în ce ai putea crede cu mai multă certitudine decât în propriu-ţi corp?) - cine ştie, poate în fond ei caută să recucerească un lucru pe care odinioară l-au posedat cu şi mai mare certitudine decât trupul, vreun vestigiu fundamental al anticei credinţe de odinioară, poate credinţa în „sufletul nemuritor“ sau în „Dumnezeul antic“, pe scurt, idei pe solul cărora se putea trăi mai bine, adică mai viguros şi mai voios decât pe cel al „ideilor moderne“. Se află aici o atitudine de bănuială faţă de aceste idei moderne, o neîncredere faţă de toate cele clădite ieri şi astăzi; poate că i se adaugă şi un uşor dezgust şi sarcasm care nu mai suportă talmeş-balmeşul de concepte eteroclite pe care aşa-numitul pozitivism îl oferă cumpărătorilor, greaţa pe care omul cu gusturi mai rafinate o resimte în faţa împestriţării şi peticelii de bâlci a tuturor acestor pseudofilozofi ai realităţii care nu au nimic nou şi adevărat în afara acestei împestriţări. Din acest punct de vedere îmi pare că trebuie să dăm dreptate acestor sceptici antirealişti de astăzi care ajung la cunoaştere prin intermediul microscopului: instinctul care îi îndepărtează de realitatea modernă nu a fost contestat, - ce ne privesc pe noi întortocheatele lor poteci care îi conduc îndărăt? Esenţialul din ei este nu faptul că ei năzuiesc „îndărăt“, ci că ei năzuiesc deoparte. De-ar avea un pic mai mult de vlagă, de zbor, de curaj, de simţ artistic, ei ar râvni dincolo, - şi nu îndărăt!

11

Îmi face impresia că în prezent se depun pretutindeni strădanii pentru a deturna atenţia de la reala influenţă pe care Kant a exercitat-o asupra filozofiei germane şi pentru a tăinui cu prudenţă problema valorii pe care el şi-o atribuia sieşi. Kant era mândru, mai ales şi înainte de toate, de tabla sa de categorii; ţinând-o în mână, el spunea: „iată cel mai greu lucru care s-a putut întreprinde vreodată pentru cauza metafizicii“. - Să pricepem bine acest „s-a putut vreodată“! El se mândrea cu faptul de a fi descoperit în om o nouă aptitudine, aceea de a emite judecăţi sintetice a priori. Să presupunem că el s-a înşelat în această problemă: însă dezvoltarea şi înflorirea rapidă a filozofiei germane îşi are originea în această mândrie şi în zelul mai tinerilor gânditori în a descoperi pe cât posibil pricini de mândrie şi mai mari - sau măcar câteva „aptitudini noi“! - Dar să cugetăm, e timpul. În ce chip sunt posibile judecăţile sintetice a priori? se întreba Kant, - şi cum a răspuns el de fapt? În virtutea unei aptitudini. (Din păcate nu a spus-o astfel, în patru cuvinte, ci într-atât de detaliat, de onest şi cu o

asemenea risipă germană de cugetări profunde şi ornamentate încât vesela niaiserie allemande disimulată în acest răspuns a fost scăpată din vedere.) Cu toţii au căzut în extaz la ideea acestei noi aptitudini, iar când Kant mai descoperi în oameni şi o aptitudine morală pe deasupra, entuziasmul ajunse la culme: căci pe atunci germanii mai erau încă morali şi nu aveau încă habar de „realismul politic“. - Sosise luna de miere a filozofiei germane; toţi junii teologi ai Institutului din Tübingen se porniră pe dată să cutreiere pădurile, în căutarea „aptitudinilor“. Şi câte nu s-au mai descoperit! - în acea epocă inocentă, îmbelşugată şi încă juvenilă a spiritului german pe care răutăcioasa zână a romantismului o umplea cu sunetele fanfarelor şi cântecelor sale, pe atunci când încă nu se ştia face deosebire între „a descoperi“ şi „a inventa“! Principala descoperire a fost aceea a aptitudinii „suprasenzorialului“: Schelling o boteză cu numele de intuiţie intelectuală, venind astfel în întâmpinarea celor mai arzătoare dorinţe ale germanilor săi, a căror inimă năzuia în fond doar la pietate. Cea mai mare nedreptate ce ar putea fi comisă faţă de această mişcare exuberantă şi romantică - ea fiind doar tinereţe, în ciuda deghizării sale îndrăzneţe în concepte cenuşii şi bătrânicioase - ar fi aceea de a o lua în serios şi de a o trata cu indignare morală; pe scurt, s-a îmbătrânit, -- iar visul s-a risipit. A sosit şi ziua în care oamenii s-au frecat la ochi; se mai freacă şi astăzi. S-a visat: înainte de toţi şi mai ales bătrânul Kant a făcut-o. „În virtutea unei aptitudini“ - a spus el, sau cel puţin a gândit-o. Dar constituie aceasta un răspuns? O explicaţie? Sau mai degrabă doar o reluare a întrebării? De ce te face opiul să dormi? „În virtutea unei aptitudini", prin al său *virtus dormitiva* - răspunde doctorul lui Moliere:

quia est în eo virtus dormitiva,
cujus est natura sensus assoupire.

Însă asemenea răspunsuri îşi au locul într-o comedie, şi a sosit în fine momentul să înlocuim întrebarea kantiană „în ce chip sunt posibile judecăţile sintetice *a priori?“* cu o alta: „de ce este *necesar* să credem în astfel de judecăţi?“ - răspunsul fiind că aceste judecăţi trebuie *luate* drept adevărate în scopul conservării fiinţelor speciei noastre; ceea ce nu împiedică bineînţeles ca ele să poată fi false! Sau, ca s-o spunem mai desluşit, mai grosolan şi mai radical: judecăţile sintetice *a priori* n-ar trebui să fie defel „posibile“: noi nu avem dreptul la ele, în gura noastră ele sunt tot atâtea judecăţi false. Desigur, a le lua drept adevărate este necesar, aceasta e o credinţă de faţadă, o aparenţă care face parte din optica şi perspectiva vieţii. - Şi dacă mai trebuie să vorbim despre influenţa uriaşă pe care „filozofia germană“ - sper că se va înţelege dreptul ei la ghilimele - a exercitat-o asupra întregii Europe, fără îndoială că o anumită *virtus dormitiva* a contribuit la aceasta: trândavii distinşi, virtuoşii, misticii, artiştii, trei sferturi dintre creştini şi obscurantiştii politici de toate naţionalităţile au fost încântaţi să posede, datorită filozofiei germane, un antidot împotriva senzorialismului, încă deosebit de puternic, care se revărsa în acest secol din cel precedent - pe scurt, sensus *assoupire...*

12

În ceea ce priveşte teoria atomistă a materiei: ea face parte dintre lucrurile cele mai bine contestate din câte există; şi poate că astăzi în Europa nu se mai găseşte nici un învăţat într-atât de neînvăţat încât să-i mai atribuie o reală importanţă în afară de comoda întrebuinţare manuală şi casnică (adică în chip de prescurtare a mijloacelor de exprimare) -, aceasta mulţumită mai ales dalmaţianului Boskovic, care, alături de polonezul Copernic, a fost cel mai mare şi cel mai victorios adversar de până acum al aparenţei. În vreme ce Copernic ne-a convins să credem, în ciuda simţurilor noastre, că Pământul *nu* este imobil, Boskovic ne-a învăţat să ne renegăm credinţa în existenţa ultimului punct care se mai menţinea în acest domeniu, credinţa în „substanţă“, în „materie“, în ultima rămăşiţă, în părticica infimă, atomul: acesta a fost cel mai mare triumf repurtat vreodată asupra simţurilor. - Dar trebuie să mergem şi mai departe şi să declarăm un război fără cruţare, un război la cuţite şi faimoasei „necesităţi atomice“ care continuă să supravieţuiască într-atât de primejdios în domenii pe care nu le-ar bănui nimeni, laolaltă cu şi mai faimoasa „necesitate metafizică“; - de asemenea, este necesar să-i facem de petrecanie celuilalt atomism, şi mai nefast, pe care l-a propovăduit mai cu osebire şi mai îndelung creştinismul, *atomismul psihic.* Fie-mi îngăduit să desemnez cu acest nume credinţa care consideră sufletul ca pe un lucru indestructibil, etern, indivizibil, o monadă, un atomon: iată credinţa ce trebuie extirpată din ştiinţă! Între noi fie spus, nu este deloc necesar să suprimăm totodată şi „sufletul“, renunţând astfel la una din cele mai vechi şi mai venerabile ipoteze din câte există, precum o fac cu neîndemânare naturaliştii, care de-abia au atins „sufletul“, că l-au şi scăpat din mâini. Însă calea spre

concepţii noi, spre rafinamente noi ale ipotezei sufletului este deschisă: iar noţiuni ca „suflet muritor“, „sufletul - multitudine de subiecte“, „sufletul - edificiu colectiv al instinctelor şi pasiunilor“ cer de acum înainte drept de cetăţenie în ştiinţă. Psihologul nou care pune capăt superstiţiei ce creştea până acum cu o luxuriantă aproape tropicală în jurul noţiunii de suflet se găseşte oarecum exilat într-un nou deşert şi într-o nouă neîncredere - se prea poate ca sarcina mai vechilor psihologi să fi fost mai uşoară şi mai veselă -: în cele din urmă însă el se simte, tocmai prin aceasta, condamnat la a inventa - şi, cine ştie? Poate şi la *a descoperi.*

13

Fiziologii ar trebui să mai chibzuiască înainte de a afirma că instinctul primordial al unei fiinţe organice este instinctul de conservare. Fiinţa vie năzuieşte înainte de toate să dea *curs liber* puterii sale -viata, ea însăşi, este voită de putere -: instinctul de conservare fiind doar o consecinţă indirectă, una dintre cele mai frecvente ale ei. - Pe scurt, aici precum şi în altă parte, atenţie faţă de principiile teleologice inutile! – cum este acela al instinctului de conservare (pe care îl datorăm inconsecvenţei lui Spinoza). În acest fel se ordonează metoda ce *trebuie* să fie, în esenţă, economie de principii.

14

Poate că se găsesc astăzi cinci-şase capete în care să mijească ideea că fizica este, şi ea, doar o interpretare şi o adaptare (îmi îngădui să spun, o adaptare după noi înşine!) a universului şi *nu* o explicaţie a acestuia: însă, în măsura în care se bazează pe credinţa în simţuri, ea trece şi va mai trebui să treacă multă vreme drept ceva mai mult şi, anume, drept o explicaţie. Ea posedă mărturiile ochilor şi ale degetelor, evidenţa vizibilă şi realitatea palpabilă: aceasta exercită asupra unui ev cu gusturi fundamental plebeiene o influentă fascinantă, persuasivă, *convingătoare,* - căci acest ev adoptă în mod instinctiv canoanele de adevăr ale etern-popularului senzorialism. Ce este clar, ce este „clarificat“? Mai înainte de toate, ceea ce poate fi văzut şi pipăit, - până la acest punct trebuie extinse toate problemele. Dimpotrivă, farmecul gândirii platonice constă de-a dreptul în *rezistenta* ei faţă de evidenţa senzorială, gândire *aristocratică* a unor oameni care poate că erau dotaţi cu simţuri mai puternice şi mai exigente decât contemporanii noştri, dar care au ştiut să savureze un triumf superior în a rămâne stăpâni asupră-le şi în a arunca peste acest vârtej pestriţ - plebea simţurilor, cum spunea Platon - o plasă de concepte palide, reci şi cenuşii. Exista în această manieră platonică de subjugare şi interpretare a lumii *o voluptate* de o calitate totalmente diferită de aceea pe care ne-o oferă fizicienii de astăzi, laolaltă cu aceşti lucrători din fiziologie, darwinişti şi antiteologi, cu principiul lor despre „minimumul de energie“, care este de fapt maximumul de nerozie. „Acolo unde omul nu mai are nimic de văzut şi de apucat, nu mai are ce căuta“ - fireşte că acesta este un imperativ cu totul diferit faţă de cel al lui Platon, care se potriveşte însă de minune unei rase dure şi harnice de maşinişti şi ingineri ai viitorului care vor avea de îndeplinit numai munci *grosolane.*

15

Dacă vrem să ne ocupăm de fiziologie cu conştiinţa împăcată, trebuie să respectăm ideea că organele simţurilor nu sunt fenomene în înţelesul pe care îl acordă filozofia idealistă acestui cuvânt: şi, prin urmare, ele nu ar putea fi cauze! Aceasta înseamnă acceptarea senzorialismului, cel puţin ca ipoteză regularizatoare, ca să nu spunem ca principiu euristic. Dar cum? există alţii care merg până la afirmaţia că lumea exterioară ar fi creaţia organelor noastre? Dar atunci corpul nostru, ca piesă a acestei lumi exterioare, ar fi opera organelor noastre! Dar, în acest caz, înseşi organele noastre ar fi - creaţia organelor noastre! Aceasta este, după părerea mea, o radicală *reductio ad absurdum,* presupunând că noţiunea de causa *sui* este o absurditate radicală. Aşadar, lumea exterioară - nu este creaţia organelor noastre?

16

Mai există încă cercetători inofensivi ai Sinelui care cred în „certitudini nemijlocite“, spre exemplu „eu gândesc“, sau, cum era cazul superstiţiei lui Schopenhauer, „eu vreau“: de parcă în acest caz

cunoaşterea ar fi reuşit să-si sesizeze obiectul în stare pură şi nudă, în chip de „lucru în sine“, fără vreo falsificare din partea subiectului şi nici din partea obiectului. Dar „certitudinea nemijlocită“, precum şi „cunoaşterea absolută“ sau „lucrul în sine“ conţin *o contradictio in adjecto*, şi voi repeta de o sută de ori: ar trebui să ne eliberăm în sfârşit de ispita cuvintelor! Norodul n-are decât să creadă că cunoaşterea înseamnă „a cunoaşte capătul lucrurilor“, filozoful însă trebuie să-şi spună: dacă analizez procesul exprimat în propoziţia „eu gândesc", obţin o serie de afirmaţii îndrăzneţe a căror justificare este dificilă, poate chiar imposibilă, - de pildă că *eu* sunt cel ce gândeşte, că în general trebuie să existe ceva care gândeşte, că gândirea este activitatea şi produsul unei fiinţe concepute în chip de cauză, că există un „Eu“, în fine, că s-a stabilit în prealabil ce anume se înţelege prin gândire, - că eu *ştiu* ce este gândirea. Căci, de nu m-as fi decis în prealabil asupra problemei, cum aş putea să hotărăsc că nu este vorba mai degrabă despre „a voi“ sau „a simţi“? Pe scurt, acel „eu gândesc“ presupune că eu *compar* starea mea momentană cu alte stări cunoscute de mine pentru a stabili ce anume este el: dat fiind că sunt nevoit să recurg la „cunoştinţe“ din alte domenii, acest „eu gândesc“ nu are pentru mine nici o valoare de certitudine nemijlocită. - În schimbul acestei „certitudini nemijlocite“, în care poate crede norodul în anumite cazuri, filozofului i se dă un mănunchi de probleme metafizice, adevărate probleme de conştiinţă intelectuale, care sună astfel: „De unde am luat noţiunea de «a gândi»? De ce cred eu în cauză şi în efect? Ce îmi dă dreptul să vorbesc despre «eu», şi, mai mult, despre un «eu» în chip de cauză şi, în sfârşit, chiar despre un «eu» în chip de cauză a gândirii?“ Cel care se încumetă să răspundă de îndată la aceste întrebări metafizice invocând un fel de *intuition* a cunoaşterii, precum o face cel care spune: „eu gândesc şi ştiu că acest lucru este cel puţin adevărat, real, cert“ - acela va primi ca răspuns din partea unui filozof de azi un surâs şi două întrebări: „Domnule, i-ar da poate de înţeles filozoful, este improbabil ca dumneavoastră să nu vă înşelaţi: dar de ce vă trebuie, cu orice preţ, adevărul?“

17

În ceea ce priveşte superstiţia logicienilor: nu voi conteni vreodată să subliniez un fapt mărunt pe care aceşti superstiţioşi îl mărturisesc făr-de plăcere, - şi anume, că o idee vine atunci când vrea „ea“ şi nu când vreau „eu“; astfel, a spune că subiectul „eu“ este condiţia predicatului „gândesc“ înseamnă o *falsificare a* stării de fapt. Ceva gândeşte: însă a spune că acest „ceva“ e însuşi acel bătrân şi ilustru „Eu“, este, exprimat cu îngăduinţă, doar o ipoteză, o afirmaţie, în nici un caz o „certitudine nemijlocită“. În fine, afirmând că „ceva gândeşte“ s-a spus deja prea mult: acest „ceva“ conţine de-acum o *interpretare* a procesului şi nu aparţine procesului însuşi. Se raţionează potrivit rutinei gramaticale: „A gândi este o acţiune, toate acţiunile presupun un subiect activ, aşadar ". Atomismul antic plasa printr-un raţionament aproximativ asemănător la originea „forţei“ ce acţionează părticica de materie în care se află această forţă şi din care ea acţionează, atomul; spirite mai severe s-au deprins în cele din urmă să se descurce fără această „rămăşită terestră“, şi poate că va veni şi ziua în care chiar şi logicienii se vor obişnui să se dispenseze de acel mărunt „ceva“, rămăşită a bătrânului şi onestului Eu volatilizat.

18

Farmecul unei teorii constă nu în mică măsură în faptul că e contestabilă: ea seduce tocmai prin aceasta spiritele mai subtile. Se pare că teoria însutit contestată a „liberului arbitru“ îşi datorează supravieţuirea numai şi numai acestui farmec : mereu mai reapare câte-unul care se simte îndeajuns de puternic pentru a o contesta.

19

Filozofii obişnuiesc să vorbească despre voită de parcă ea ar fi lucrul cel mai temeinic cunoscut din lume; chiar Schopenhauer a lăsat să se înţeleagă că voinţa ar fi singurul lucru cunoscut realmente de către noi, cunoscut de-a fir-a-păr, fără reţinere şi adaos. Însă mie mi se pare şi acum că, în acest caz precum şi în altele, Schopenhauer a făcut acelaşi lucru pe care obişnuiesc să-l facă filozofii: el a preluat şi a exagerat *o prejudecată populară.* Voinţa îmi apare înainte de toate ca un lucru *complex,* care este o unitate doar în chip de cuvânt, - şi tocmai în această unitate a cuvântului constă prejudecata

populară care a înşelat vigilenta mereu neglijabilă a filozofilor. Aşadar, să fim măcar o dată mai prudenţi, mai puţin „filozofi" -, şi să spunem: în toate vrerile există în primul rând o multitudine de sentimente, sentimentul stării *din* care vrem să ieşim, cel al stării *spre* care tindem, însuşi sentimentul acestor „din“ şi „spre“ şi, în sfârşit, o senzaţie musculară accesorie care, printr-un fel de obişnuinţă şi fără a ne pune în mişcare „mâinile şi picioarele“, intră în joc în momentul în care noi „vrem“. Precum „a simţi“ şi chiar „a simţi multiplu“ este în mod evident unul dintre ingredientele voinţei, ea conţine în al doilea rând şi pe „a gândi“: în toate actele voinţei există o idee dominantă; - şi să nu-si închipuie nimeni că ar fi posibil să se izoleze această idee de „a vrea“, pentru a obţine ceva care să mai poată fi numit voinţă! În al treilea rând, voinţa nu este doar un complex de simţiri şi gândiri, ci, înainte de toate, şi o *stare afectivă,* tocmai acea stare afectivă dominantă de mai sus. Aşa-numitul „liber arbitru“ este de fapt sentimentul de superioritate asupra celui care trebuie să se supună: „eu sunt liber, «el» trebuie să se supună“ - iată lucrul ce se ascunde în toate vrerile, laolaltă cu acea încordare a atenţiei, acea privire dreaptă fixată exclusiv asupra unui singur lucru, acea apreciere absolută: „În momentul de faţă acesta e lucrul necesar, şi nici un altul“, acea certitudine interioară a actului de supunere ce urmează a fi înfăptuit şi toate celelalte sentimente care formează starea sufletească a celui care porunceşte. A *vrea* înseamnă a porunci unui lucru din sine care se supune sau pe care îl credem supus. Dar să luăm aminte acum la esenţa cea mai ciudată a voinţei, - acest lucru atât de multiplu, pentru care norodul are un singur cuvânt: dacă într-un anumit caz dat suntem în acelaşi timp poruncitori şi supuşi, supunându-ne, cunoaştem sentimentul constrângerii, al apăsării, al presiunii, al rezistenţei, al mişcării, sentimente ce urmează îndată după actul voinţei; însă, în măsura în care avem pe de altă parte obişnuinţa de a face abstracţie de acest dualism, de a ne înşela cu ajutorul noţiunii sintetice a „eu“-lui, o întreagă înlănţuire de concluzii eronate şi prin urmare de evaluări false ale voinţei înseşi vor veni să se atârne peste vrere, - astfel că cel care vrea, crede cu bună-credinţă că a voi este *suficient* pentru a acţiona. Dat fiind că în majoritatea cazurilor oamenii s-au mărginit la vrere şi că s-au putut *aştepta* totodată la efectul ordinului dat, adică la supunere, la îndeplinirea actului prescris, *aparenţa a* fost tradusă prin sentimentul *necesităţii efectului;* pe scurt cel care „vrea“ crede cu un anumit grad de certitudine că vrerea şi acţiunea sunt oarecum unul şi acelaşi lucru -, el atribuie reuşita, executarea vrerii înseşi voinţei, iar această credinţă întăreşte în el sentimentul savuros al puterii pe care îl inspiră orice reuşită. „Liberul arbitru“ - iată numele acelei complexe stări de plăcere resimţită de cel care vrea, care porunceşte şi se identifică în acelaşi timp cu cel care execută, - gustând astfel împreună cu el plăcerea de a depăşi obstacolele, cu impresia că voinţa sa este de fapt aceea care a triumfat asupra lor. Astfel, în actul volitiv, plăcerii de a da un ordin i se adaugă plăcerea uneltei care îl execută cu succes; voinţei i se alătură „voinţe subalterne“, suflete subalterne şi docile, corpul nostru nefiind altceva decât edificiul colectiv al mai multor suflete. *L'effet c'est moi*: în acest caz se întâmplă la fel ca şi în toate comunităţile fericite şi bine organizate, şi anume că clasa dominantă se identifică cu succesele comunităţii. În cazul tuturor vrerilor este vorba pur şi simplu de poruncă şi supunere, în cadrul unei structuri complexe colective, compuse, precum am mai spus, din mai multe „suflete“: iată pentru ce ar trebui să-şi permită un filozof să considere voinţa în sine din unghiul moralei: şi anume, al moralei considerate ca ştiinţa unei ierarhii dominatoare, din care ia naştere fenomenul vieţii.

20

Diferitele concepte filozofice nu sunt defel arbitrare, ele nu se dezvoltă fiecare pentru sine, ci în relaţie şi rudenie unele faţă de celelalte. Oricât de bruscă şi capricioasă ar fi apariţia lor în istoria gândirii, ele nu fac mai puţin parte din acelaşi sistem, în chip de reprezentanţi totali ai faunei unui continent. Această afirmaţie ne este dovedită la urma urmei de siguranţa cu care cei mai diverşi filozofi vin rând pe rând să-si ocupe locul în interiorul unei anumite scheme de bază a filozofiilor *posibile.* O magie invizibilă îi obligă să parcurgă fără încetare unul şi acelaşi circuit: oricât de independenţi s-ar crede ei unii faţă de alţii prin vrerea lor critică sau sistematică, ceva din ei îi conduce, ceva îi împinge să se perinde unul după celălalt, într-o anumită ordine, ordine sistematică care este aceea a conceptelor şi înrudirii lor. De fapt, gândirea lor este mai puţin o descoperire, ci mai degrabă o recunoaştere, o aducere-aminte, o reîntoarcere la o îndepărtată şi străveche reşedinţă a sufletului din care au luat naştere odinioară aceste concepte: - din acest punct de vedere, activitatea filozofică este un fel de atavism de cel mai înalt grad. Ciudata asemănare a tuturor filozofiilor indiene, elene, germane se explică destul de uşor. Din momentul în care există o înrudire lingvistică, este într-adevăr inevitabil ca,

datorită unei filozofii comune a gramaticii - aceleaşi funcţiuni gramaticale exercitându-şi stăpânirea şi autoritatea asupra inconştientului - să existe toate condiţiile pentru o dezvoltare şi succesiune analoagă a sistemelor filozofice, în vreme ce pentru alte posibilităţi de interpretare a lumii calea pare să fie închisă.

Foarte probabil că filozofii domeniului lingvistic uralo-altaic (în care noţiunea de subiect este cel mai puţin dezvoltată) vor privi lumea cu alţi ochi şi vor urma alte căi decât indogermanii sau musulmanii: vraja exercitată de anumite funcţiuni gramaticale este de fapt aceea pe care o exercită anumite evaluări *fiziologice* şi particularităţi rasiale. - Acestea sunt spuse pentru respingerea afirmaţiilor superficiale ale lui Locke referitoare la originea ideilor.

21

Causa sui este cea mai grozavă autocontradicţie din câte au fost născocite până acum, un fel de lucru nefiresc, o siluire a logicii: însă orgoliul extravagant al omului l-a îndemnat pe acesta să se lase târât tot mai profund şi mai cumplit în abisurile acestei absurdităţi. Năzuinţa sa spre „liberul arbitru“, în înţelesul superlativ şi metafizic care din păcate mai domneşte încă în creierele semidocte, vrerea de a purta întreaga şi ultima responsabilitate pentru actele sale, descărcând-o din spinarea lui Dumnezeu, a lumii, a eredităţii, a întâmplării, a societăţii, este nici mai mult, nici mai puţin decât dorinţa de a fi însăşi această *causa sui.* Cu o cutezanţă mai mare decât aceea a baronului de Munchhausen, omul încearcă, trăgându-se de păr, să se smulgă din mlaştina neantului, pentru a se înălţa în existentă. Iar de s-ar hotărî vreunul să-i facă vânt neroziei rustice a acestei noţiuni faimoase a „liberului arbitru“ şi să şi-o scoată din cap l-aş ruga să mai facă un pas pe calea „iluminării“ sale şi să procedeze aşijderea şi în privinţa contrariului acestei pseudonoţiuni a „liberului arbitru“: mă refer la „vrerea încătuşată“ care conduce la un abuz al noţiunilor de cauză şi efect. „Cauza“ şi „efectul“ nu trebuie *concretizate,* precum o fac în mod greşit naturaliştii (şi toţi cei care naturalizează azi în gândire, asemenea lor -) care se conformează neroziei mecaniciste dominante ce îşi imaginează cauza drept ceva care trage şi împinge până în momentul în care este obţinut efectul: trebuie să ne folosim de „cauză“ şi de „efect" doar ca de nişte *noţiuni* pure, adică în chip de ficţiuni convenţionale în scopul desemnării, al comunicării, şi *nu* pentru cel al explicaţiei. Noţiunea de „în sine“ nu conţine nici un dram de „legătură cauzală“, de „necesitate“, de „determinism psihologic“, în cazul ei efectul nu este urmarea cauzei, în cadrul ei nu domneşte nici o „lege“. *Noi* singuri am fost cei care am inventat cauzele, succesiunea, reciprocitatea, relativitatea, obligativitatea, numărul, legea, libertatea, temeiul, ţinta; iar când introducem şi amestecăm în lucruri această lume de semne născocite de noi înşine, în chip de lucruri „în sine“, procedăm iarăşi precum am făcut întotdeauna, şi anume *mitologic.* „Voinţa încătuşată“ este un mit: în realitate, se poate vorbi doar despre voinţe *puternice şi* slabe. - Când un gânditor simte că a descoperit deodată în întreaga „înlănţuire cauzală" şi în întreaga „necesitate psihologică“ ceva ce seamănă a constrângere, a necesitate, a succesiune obligatorie, a presiune, a încătuşare - aceasta este mai întotdeauna semnul că în cazul lui ceva nu este în regulă: a simţi astfel e un simptom revelator, - respectivul se demască pe sine. şi, în general, în caz că observaţiile mele sunt exacte, problema determinismului este cercetată sub două aspecte diametral opuse, însă întotdeauna într-un mod profund *personal:* unii nu vor să cedeze cu nici un preţ din „responsabilitatea“ lor, din credinţa *în sine,* din dreptul personal asupra meritelor tor (acesta e cazul raselor vanitoase -); ceilalţi, dimpotrivă, nu vor să-si asume responsabilitatea şi vinovăţia pentru nimic, dorind, dintr-un tăinuit dispreţ de sine, să *poată da bir cu fugiţii,* indiferent în ce direcţie, din faţa eului lor. Când scriu cărţi, aceştia din urmă obişnuiesc să ia apărarea în zilele noastre răufăcătorilor; deghizarea lor preferată este un fel de compătimire socialistă. şi, într-adevăr, fatalismul celor cu voinţa slabă se înfrumuseţează uimitor din momentul în care reuşeşte să se dea drept *la religion de la souffrance humaine:* este felul său de a-si demonstra „bunul gust“.

22

Fie-mi îngăduit, ca bătrân filolog care nu se poate dezbăra de maliţiozitate, să arăt cu degetul artificiile de interpretare eronate: acea „legitate a naturii“ despre care voi, fizicienii, vorbiţi cu atâta mândrie, de parcă - - dăinuieşte numai şi numai datorită interpretării şi eronatei voastre „filologii“, - ea nefiind nici fapt şi nici vreun „text“, ci mai degrabă doar un aranjament naiv-umanitar, o răstălmăcire a sensului prin care veniţi supuşi în întâmpinarea instinctelor democratice ale sufletului modern! „Pretutindeni, egalitate în faţa legii, - din io acest punct de vedere nici naturii nu i-a mers altfel şi nici mai bine ca nouă“: fermecător gând ascuns în care se deghizează o dată mai mult duşmănia plebeiană împotriva tuturor privilegiilor şi tiraniei şi, de asemenea, o a doua, mai subtilă formă a ateismului. *Ni dieu, ni*

maître - asta o vreţi şi voi: aşadar, „trăiască legile naturii!“ - nu-i aşa? Însă, precum am mai spus-o, aceasta e o interpretare, nu un text; şi s-ar putea să apară vreunul care, înarmat cu intenţii şi artificii de interpretare opuse, să descifreze în aceeaşi natură şi pornind de la aceleaşi fenomene, triumful brutal şi nemilos al voinţei tiranice, - un interpret care v-ar revela caracterul general şi necondiţionat al „voinţei de putere“, astfel că mai toate cuvintele ar deveni inutilizabile, şi chiar cuvântul „tiranie“ ar părea un eufemism, o metaforă slabă şi blândă, prea-omenească; şi totuşi filologul cu pricina ar ajunge până la urmă să afirme despre această lume acelaşi lucru pe care îl afirmaţi şi voi, şi anume că ea are un mers „necesar“ şi „previzibil", dar *nu* pentru că ar conţine legi care s-o domine, ci pentru că legile îi lipsesc cu desăvârşire, fiecare forţă parcurgându-şi în fiece clipă drumul până la ultimele ei consecinţe. Presupunând că şi aceasta ar fi doar o interpretare -veţi fi îndeajuns de zeloşi ca să mi-o obiectaţi? - atunci, cu atât mai bine!

23

Întreaga psihologie de până acum a rămas împotmolită în prejudecăţi şi temeri de ordin moral: ea nu s-a încumetat să pătrundă în adâncuri. A o concepe, precum o fac eu, în chip de *morfologie şi genetică a voinţei de putere,* -iată o idee care nu i-a trecut nimănui prin cap, în măsura în care ne este îngăduit să ghicim din toate cele câte s-au scris până acum şi a ceea ce a fost trecut sub tăcere. Puterea prejudecăţilor morale a impregnat profund sfera spiritualităţii pure, în aparenţă sfera cea mai rece şi mai lipsită de idei preconcepute - exercitând bineînţeles o acţiune vătămătoare, paralizantă, orbitoare, deformantă. O fizio-psihologie autentică întâmpină rezistenţe inconştiente în inima cercetătorului, ea are de luptat cu „inima“: chiar şi o teorie despre interdependenta instinctelor „bune“ şi „rele“ pare un rafinament de imoralitate care provoacă suferinţa şi dezgustul unei conştiinţe încă viguroase şi îndrăzneţe -, şi, cu atât mai mult, o teorie despre derivarea tuturor instinctelor bune din cele rele. Însă, presupunând că s-ar găsi cineva care să ia afectele de ură, invidie, cupiditate, patima puterii drept afecte esenţiale ale vieţii, drept lucruri care trebuie să facă parte, în esenţă şi în principiu, din economia generală a vieţii, dacă vrem ca viaţa să fie intensificată -, acest om ar suferi din pricina unei asemenea orientări a judecăţilor sale ca de un rău de mare. şi aceasta nu este încă nici pe departe cea mai penibilă şi mai ciudată ipoteză din acest imens şi aproape nedesţelenit domeniu de cunoştinţe primejdioase: iar cel care vrea va găsi o sută de temeiuri pentru a se tine la distantă de ea - de va fi în stare! Iar dacă totuşi nava vi s-a abătut prin aceste meleaguri, ei bine, curaj! strângeţi zdravăn din dinţi! deschideţi-vă ochii! apucaţi timona cu nădejde! - vom *depăşi* de-a dreptul morala, cu riscul de a strivi, de a zdrobi poate restul propriei noastre moralităţi, cutezând să pornim pe acest drum - dar ce contăm noi! Niciodată navigatorilor şi aventurierilor temerari nu li s-a mai înfăţişat vreo lume de cunoştinţe, mai profundă: iar psihologului care consimte la o asemenea „jertfă“ - acesta nu este *sacrifizio dell'inteletto,* dimpotrivă! - i se va îngădui cel puţin să pretindă în schimb ca psihologia să fie recunoscută iarăşi ca regină a ştiinţelor, pe care celelalte ştiinţe au menirea s-o slujească şi s-o pregătească. Căci de acum înainte psihologia este din nou calea ce duce spre problemele fundamentale.

Partea a doua: spiritul liber

24

O, sancta simplicitas? În ce simplificare şi falsificare ciudată trăieşte omul! Nu conteneşti să te minunezi din momentul când ochii ti s-au deprins să vadă acest miracol! Cât de bine am reuşit să facem totul din juru-ne limpede şi liber şi facil şi simplu! cum am ştiut să îngăduim simţurilor noastre să vagabondeze în toate cele superficiale, iar gândirii noastre să-i inspirăm o dorinţă divină de salturi zburdalnice şi raţionamente false! - Cât de bine ne-am priceput de la bun început să ne păstrăm ignoranţa, pentru a ne bucura de o libertate, de o lipsă de griji, de o imprudenţă, de un zel şi de o bucurie de a trăi aproape de necrezut, pentru a ne bucura de viată! şi numai pe această temelie de acum stabilă şi granitică a ignoranţei s-a putut construi până acum ştiinţa, voinţa de a şti bazându-se pe o altă vrere cu mult mai puternică, voinţa de a nu şti, voinţa de incertitudine, de neadevăr! Iar această voită nu era contrariul celei dintâi, ci forma ei cea mai ratinată! Nici măcar *limbajul,* aici precum şi în altă parte, nu s-a putut dezbăra de grosolănia sa, continuând să glăsuiască de contrarii acolo unde era vorba doar de gradaţii şi de o anumită fineţe a nuanţelor; de asemenea, tartuferia învederată a moralei, care a devenit acum într-un mod invincibil „carne din carnea noastră, sânge din sângele nostru“, a denaturat până şi cuvintele din gura noastră, a cunoscătorilor: ici şi colo observăm şi ne amuzăm că de-a dreptul ştiinţa este cea care caută să ne retină mai cu osârdie în acest univers *simplificat,* completamente artificial, lustruit şi falsificat pentru uzul nostru, căci de voie, de nevoie, ei îi place eroarea, fiind în viaţă - îi e dragă viaţa!

25

După o introducere atât de veselă, aş dori să se dea ascultare unei vorbe chibzuite: ea se adresează celor mai serioşi. Luaţi aminte, voi, filozofi şi prieteni ai cunoaşterii, şi feriţi-vă de martiriu! Feriţi-vă să suferiţi „de dragul adevărului“! şi feriţi-vă chiar să vă apăraţi pe voi înşivă! Aceasta corupe întreaga inocenţă şi delicata imparţialitate a conştiinţei voastre, vă îndârjeşte împotriva obiecţiilor şi a năframelor roşii, vă prosteşte, vă abrutizează şi vă preface în tauri atunci când, în lupta cu primejdia, injuria, bănuiala, surghiunul şi cu alte urmări şi mai brutale ale urii, veţi fi siliţi să jucaţi rolul de apărători ai adevărului pe pământ: - de parcă „adevărul“ ar fi o fiinţă într-atât de neajutorată şi de neîndemânatică încât să aibă nevoie de apărători! să aibă nevoie tocmai de voi, cavaleri ai tristei Figuri, domni gură-cască ai spiritului care îi ţeseţi pânza de păianjen! La urma urmei, voi ştiţi prea bine că nu voi veţi fi aceia care vor avea ultimul cuvânt, că niciodată până acum un filozof nu a avut ultimul cuvânt, şi că aţi face dovada unei veridicităţi mai lăudabile dacă aţi aşeza câteva mici semne de întrebare după formulele voastre preferate şi teoriile voastre favorite (şi, dacă se va ivi prilejul, chiar după voi înşivă), în locul tuturor gesturilor solemne şi a dovezilor pe care le înfăţişaţi în faţa acuzatorilor şi a curţilor de justiţie! Mai bine daţi-vă la o parte! Retrageţi-vă în vreun ascunziş! şi uzaţi de măşti şi de vicleşuguri, ca să fiţi confundaţi! Sau, măcar, temuţi un pic! Şi nu-mi uitaţi grădina cea cu zăbrele aurii! şi înconjuraţi-vă de oameni ce sunt precum o grădină, - sau precum o muzică deasupra apelor, la ceas de asfinţit când ziua în amintire se preschimbă; - alegeţi buna solitudine, cea liberă, graţioasă şi uşoară care vă îndreptăţeşte să rămâneţi buni într-un sens sau într-altul! Cât de veninos, şiret, mârşav te face războiul cel îndelungat pe care nu-l poţi purta deschis, pe faţă! Cât de *personal* te face o teamă îndelungată, atenţia prelungită, ochii aţintiţi asupra duşmanului, asupra duşmanilor posibili! Aceşti surghiuniţi ai societăţii, aceşti prigoniţi şi încolţiţi, - chiar şi pustnicii fără voie ca Spinoza sau Giordano Bruno - devin în cele din urmă întotdeauna, chiar şi sub deghizamentul cel mai spiritual, poate chiar fără să o ştie ei înşişi, rafinaţi răzbunători şi otrăvitori (să dezgropăm dar în sfârşit fundamentul eticii şi teologiei lui Spinoza?) -nemaivorbind despre nerozia indignării morale, care la un filozof este semnul infailibil al faptului că el şi-a pierdut pe de-a-ntregul umorul filozofic. Martiriul filozofului, a sa „jertfire pentru Adevăr" scoate la lumină agitatorul şi actorul din el; iar presupunând că i-am cercetat până acum doar cu o curiozitate artistică, s-ar putea întâmpla să încercăm dorinţa primejdioasă, în cazul anumitor filozofi, de a-i vedea în starea lor de degenerare (degeneraţi în „martiri“, măscărici şi demagogi?. Numai că trebuie să ştim, de ne va încerca o asemenea dorinţă, ce ne va fi dat să vedem de fiecare dată: - doar o comedie satirică, o farsă de epilog,

dovada neîncetată a faptului că lunga tragedie propriu-zisă s-a *terminat:* presupunând că naşterea tuturor filozofiilor a fost o îndelungată tragedie.

26

Omul de elită năzuieşte în mod instinctiv la o fortăreaţă a sa, la un refugiu în care să fie mâ*ntuit* de gloată, de mulţime, de vulg, un loc în care să poată uita regula „Omul“ de la care face excepţie: - cu excepţia cazului în care el va fi aruncat de către un instinct şi mai puternic de-a dreptul asupra acestei reguli, dorind s-o cunoască, în sensul măreţ şi excepţional al acestui cuvânt. Cel care în relaţiile cu oamenii n-a trecut prin toate nuanţele suferinţei, înverzind şi pălind de dezgust, plictiseală, compasiune, posomoreală, însingurare, acela nu este cu certitudine un om de bun-gust; însă dacă el nu-şi asumă de bunăvoie toate aceste poveri şi neplăceri, ocolindu-le mereu şi rămânând ascuns, cum am mai spus, tăcut şi mândru în fortăreaţa sa, atunci un lucru e cert: el nu este făcut pentru cunoaştere, nu îi este predestinat. Fiind astfel, el şi-ar spune într-o bună zi: „la naiba cu bunul meu gust! regula e mai interesantă decât excepţia, - mai interesantă decât mine, excepţia!“ - şi s-ar porni să *coboare,* şi mai ales să se „amestece“ cu gloata. Studiul omului *mijlociu,* studiu îndelung şi serios care necesită multă prefăcătorie, biruinţă de sine, familiaritate, relaţii dubioase-orice relaţie fiind dubioasă în afara relaţiilor cu cei asemeni nouă: - acesta este un capitol necesar din viaţa oricărui filozof, poate cel mai dezagreabil, cel mai rău mirositor, cel mai bogat în decepţii. Însă dacă îi surâde norocul care i se cuvine unui copil al cunoaşterii, el va întâlni ajutoare care să-i scurteze şi să-i uşureze sarcina, - mă refer la aşa-numiţii cinici care recunosc cu ingenuitate animalitatea, vulgaritatea, „regula“ pe care o poartă în ei, păstrând totuşi o doză suficientă de spiritualitate şi de mâncărime care să-i oblige să vorbească *în faţa martorilor* despre ei înşişi şi despre semenii lor: chiar tăvălindu-se câteodată, în cărţile lor, ca în propriul lor excrement. Cinismul este singura formă prin care sufletele obişnuite acced la ceea ce se numeşte onestitate; iar omul superior, aflându-se în prezenta cinismului, fie el mai grosolan sau mai rafinat, trebuie să-şi ciulească urechile şi să se felicite de fiece dată când chiar în faţa lui prinde glas bufonul cel neruşinat sau satirul ştiinţific. Se poate chiar întâmpla ca dezgustului să i se adauge încântarea: şi anume atunci când, printr-un capriciu al naturii, un asemenea ţap indiscret sau maimuţoi neruşinat este dăruit cu geniu, ca în cazul abatelui Galiani, omul cel mai profund, cel mai perspicace şi poate şi cel mai obscen al secolului său - el a fost mult mai profund ca Voltaire şi, prin urmare, într-o bună măsură, şi mai tăcut. Şi mai ades se întâmplă, precum am spus, ca un cap de savant să fie aşezat pe un corp de maimuţă, o inteligentă de o fineţe excepţională să fie grefată pe un suflet ordinar, -caz frecvent printre medici şi, în special, printre fiziologii moralei. şi oriunde vreunul vorbeşte despre om fără amărăciune, ci mai degrabă cu ingenuitate, ca despre un pântec cu două necesităţi şi un cap cu una singură, pretutindeni unde se vede, se caută şi *vrea* să se vadă mereu doar foamea, dorinţa sexuală şi vanitatea, prezentate ca fiind adevăratele şi singurele impulsuri ale acţiunilor umane, pe scurt, oriunde oamenii sunt vorbiţi de „rău“ - şi nici măcar cu *răutate,* - acolo amatorul de cunoaştere trebuie să ia aminte cu subtilitate şi hărnicie, îndreptându-şi urechile în direcţia din care aude vorbindu-se fără indignare. Căci omul indignat şi cel care se sfâşie şi se sfârtecă pe sine cu proprii dinţi (în caz că nu sfârtecă lumea, sau pe Dumnezeu, sau societatea) se prea poate să valoreze din punct de vedere moral mai mult decât satirul râzător şi satisfăcut de sine; însă, din toate celelalte puncte de vedere, el este mai ordinar, mai banal, mai puţin instructiv Nimeni nu *minte* atât de mult. ca omul indignat.

27

E dificil să te faci înţeles, mai ales când gândeşti şi trăieşti *gangasrotogati,* printre oameni care gândesc şi trăiesc altfel, fie *kurmagati* sau, în cel mai bun caz, *mandeikagati*[1], „prin sărituri de broască“ -- eu însumi fac totul ca să devin „dificil de înţeles“! - şi trebuie să le fim recunoscători din toată inima celor care au bunăvoinţa să interpreteze cu o anumită fineţe ceea ce spunem. Însă în ceea ce îi priveşte pe „prietenii cei buni“, mereu prea comozi şi care, tocmai ca prieteni, îşi închipuie că au

[1] În sanscrită, indicaţii muzicale de tempo. Gangasrotogati -- precum curge Gangele (presto); kurmagati = umbletul broaştei ţestoase (lento); mandeikagati = săritura broaştei (staccato). (*n. trad.).*

dreptul la comoditate, faci bine dacă le avansezi un loc de joacă, o arenă a nepriceperii lor: vei avea astfel pricină de râs; - sau să-i înlături cu totul pe aceşti prieteni buni, - şi iar să râzi!

28

Lucrul cel mai anevoie de tălmăcit dintr-o limbă în alta este *tempoul* stilului, care are la bază caracterul rasei sau, exprimat în termeni mai fiziologici, *ritmul* mediu al „metabolismului" său. Există traduceri obişnuite şi oneste care sunt aproape nişte falsificări, căci, involuntar, ele banalizează originalul neştiind să-i redea tempoul viteaz şi vesel care îl ajută să salte peste toate obstacolele primejdioase ale lucrurilor şi cuvintelor. Limba germană este aproape incapabilă de mişcare *presto;* astfel, se poate deduce pe drept cuvânt că germanul este incapabil şi de multe dintre nuanţele cele mai amuzante şi mai îndrăzneţe ale unei gândiri libere, liber-cugetătoare. Precum buffo-ul şi satirul îi sunt străine de trup şi de conştiinţă, tot astfel Aristofan şi Petroniu sunt pentru el intraductibili. La germani se găsesc din belşug toate varietăţile de gravitate maiestuoasă, de densitate, de solemnitate greoaie, toate genurile stilistice interminabile şi plictisitoare, - fie-mi iertat dacă voi spune că nici proza lui Goethe, prin amestecul ei de rigiditate şi graţie, nu face excepţie, fiind o oglindire a „vechilor timpuri bune" de care aparţine şi o expresie a gustului german, într-o epocă în care mai exista un „gust german": cel al rococo-ului în *moribus et artibus.* Lessing face excepţie, graţie naturii sale de comediant care pricepea multe şi se pricepea la multe: nu întâmplător a fost el traducătorul lui Beyle şi s-a refugiat cu plăcere în apropierea lui Diderot şi Voltaire, şi, mai bucuros, printre poeţii comici ai Romei: - chiar şi în *tempo,* Lessing iubea gândirea liberă, fuga din Germania. Dar cum ar putea imita limba germană, fie chiar în proza lui Lessing, *tempoul* lui Machiavelli, care în al său *Principe* ne face să respirăm aerul uscat şi subtil al Florenţei, neputându-se retine de la a expune cele mai serioase probleme într-un *allegrissimo* impetuos: aceasta nu fără un oarecare sentiment artistic maliţios născut din îndrăzneala unui astfel de contrast, - idei lungi, grele, dure, primejdioase, un *tempo* de galop şi un umor îndrăzneţ de cea mai bună calitate. Cui i-ar fi îngăduit să se încumete în sfârşit la o traducere germană a lui Petroniu, a celui care, mai mult ca oricare mare muzician de până acum, a fost virtuosul *prestoului* atât în invenţii şi în capricii, cât şi în vocabularul său: - ce-au a face, la urma urmei, toate mocirlele acestei lumi bolnave şi rele, chiar şi cele ale „lumii antice", câtă vreme se aleargă, precum o face el, pe picioare de vânt, cu elanul, suflul, ironia eliberatoare a unui vânt care însănătoşeşte toate lucrurile, făcându-le să *alerge!* Iar cât priveşte pe Aristofan, acest spirit ce transfigurează şi completează antichitatea şi de dragul căruia întregului elenism i se *iartă* vina de a fi existat, (presupunând că s-a priceput pe de-a-ntregul ce anume trebuie iertat şi transfigurat), nu cunosc nimic care să mă fi predispus mai mult să visez la natura enigmatică de Sfinx a lui Platon decât acel *petit fait,* din fericire păstrat pentru noi: la căpătâiul patului său de moarte nu s-a găsit nici o *Biblie* şi nici vreo scriere egipteană, pitagoreică sau platonică, - ci un exemplar din Aristofan. Cum ar fi putut îndura viaţa un Platon - viaţa elenă, căreia îi spusese Nu, - fără să fi existat un Aristofan!

29

Independenţa aparţine celor mai puţini la număr: ea este privilegiul celor puternici. Iar cel care şi-o asumă, fie chiar îndreptăţit fiind, dar fără a fi constrâns s-o facă, dovedeşte prin aceasta că este nu numai puternic, ci probabil şi îndrăzneţ până la exuberanţă. El pătrunde într-un labirint, înmiind primejdiile oricum inerente ale vieţii, dintre care nu cea mai mică e primejdia că nimeni nu vede nici felul şi nici locul în care el se rătăceşte, se izolează şi în care va fi sfâşiat bucată cu bucată de vreun minotaur ascuns în peşterile conştiinţei. Dacă un astfel de om piere, totul se petrece atât de departe de înţelegerea oamenilor, încât pe aceştia nici nu-i mişcă, nici n-o simt: - iar el nu se mai poate reîntoarce! El nu mai poate reveni nici măcar la compătimirea oamenilor!

30

Este inevitabil - şi chiar just! - ca supremele noastre vederi să pară nebunii şi câteodată chiar crime când ajung clandestin în urechile celor care nu sunt făcuţi şi predestinaţi să le înţeleagă. Deosebirea dintre exoteric şi ezoteric, adoptată odinioară de filozofii indieni, greci, persani şi musulmani, pe scurt, pretutindeni unde se credea într-o ierarhie şi *nu* în egalitatea de fapt şi de drept, - această deosebire se bazează mai puţin decât se crede pe faptul că filozoful exoteric rămâne în exterior, privind, evaluând,

măsurând şi judecând din afară şi nu dinlăuntru: mai esenţial este faptul că el priveşte lucrurile de jos în sus, - iar filozoful ezoteric, *de* sus *în jos!* Privită din anumite înalturi ale sufletului, însăşi tragedia încetează să mai pară tragică; iar dacă am strânge toate suferinţele lumii în una singură, cui i-ar mai fi îngăduit să se încumete la a spune că această privelişte ne va ispiti şi ne va constrânge *inevitabil la compătimire, aşadar la o dublare a suferinţelor?... Ceea ce unei specii de oameni superiori îi serveşte drept hrană sau mângâiere, pentru o altă specie, cu totul diferită şi mult inferioară, este aproape o otravă. Virtuţile omului obişnuit ar putea să apară în ochii unui filozof ca vicii şi slăbiciuni; se prea poate ca un om superior să fie nevoit să degenereze şi să decadă pentru a putea cuceri calităţile care să-l facă să fie vene*rat ca un sfânt în lumea inferioară în care s-a scufundat. Există cărţi care au asupra sufletului şi sănătăţii efecte contrarii, după felul în care sunt folosite de către un suflet inferior, cu o energie vitală scăzută sau de către unul superior şi cu o energie viguroasă: în primul caz, aceste cărţi sunt primejdioase, corozive, dizolvante, în cel de al doilea fiind chemări la arme care îi provoacă pe cei mai viteji să-şi arate întreaga *lor* vitejie. Cărţile „pentru toţi" sunt întotdeauna cârti rău-mirositoare: ele aduc cu sine mirosul oamenilor mărunţi. De obicei locurile în care norodul mănâncă şi bea, şi chiar cele în care venerează, duhnesc. Nu trebuie să mergi în biserici, de vrei să respiri aer *curat.* -

31

În anii tinereţii venerezi şi dispreţuieşti fără a fi deprins încă acea artă *a nuance-lor* care constituie cel mai mare câştig ai vieţii, trebuind de obicei să plăteşti scump faptul de a fi opus oamenilor şi lucrurilor doar un Da şi un Nu. Totul este orânduit pentru ca cel mai rău dintre toate gusturile, gustul absolutului, să fie batjocorit şi maltratat cu cruzime, până în momentul în care omul se deprinde să pună un dram de artă în sentimentele sale şi să încerce mai degrabă artificialul: precum o fac adevăraţii artişti ai vieţii. Pornirile mânioase şi respectuoase proprii tinereţii par să nu-şi îngăduie o clipă de răgaz până n-au falsificat într-atât oamenii şi lucrurile încât să li se poată abandona: - tinereţea, ea însăşi, este ceva ce falsifică şi amăgeşte. Mai târziu, când sufletul tânăr, martirizat de numeroasele deziluzii, se întoarce în cele din urmă bănuitor împotriva lui însuşi, arzător şi sălbatic încă, chiar şi în suspiciunea şi în remuşcările sale: cum se mai mânie el, cum se sfâşie nerăbdător, cum se răzbună de îndelungata-i autoorbire, de parcă ar fi fost o orbire intenţionată! În această perioadă de trecere te pedepseşti pe tine însuţi, suspectându-ţi propriile sentimente; îţi torturezi entuziasmul prin bănuială; chiar conştiinţa curată îţi pare o primejdie, un văl aruncat asupră-ţi, în chip de ostenire a unei onestităţi mai rafinate; şi, mai presus de toate, iei atitudine, o atitudine de fapt *împotriva „*tinereţii". - Iar un deceniu mai târziu, înţelegi că toate acestea mai aparţineau tot tinereţii!

32

În decursul celei mai îndelungate perioade din istoria umanităţii - denumită epoca preistorică - valoarea sau non-valoarea unei acţiuni se deducea din consecinţele sale: actul în sine era la fel de puţin luat în consideraţie ca şi originea sa, lucrurile petrecându-se aproximativ la fel ca în China, chiar şi aceea a zilelor noastre, unde o distincţie sau o dezonoare a copilului se răsfrânge asupra părinţilor, puterea retroactivă a succesului sau a insuccesului fiind aceea care îi îndruma pe oameni să considere o acţiune drept bună sau rea. Să denumim această perioadă epoca *premorală* a umanităţii; pe atunci imperativul „cunoaşte-te pe tine însuţi!" era încă necunoscut. Dimpotrivă, în decursul ultimelor zece milenii, în numeroase regiuni ale globului s-a ajuns pas cu pas la a nu mai atribui vreo valoare consecinţelor acţiunii, ci cauzelor ei: iată, în rezumat, un mare eveniment, o considerabilă şlefuire a privirii şi a etalonului, consecinţa întârziată şi inconştientă a valorilor aristocratice şi a credinţei în „origine", semnul distinctiv al unei perioade care poate fi desemnată, în sensul cel mai strict al cuvântului, ca perioada *morală:* prin ea s-a făcut primul pas spre cunoaşterea de sine. Consecinţele au fost înlocuite cu originea: ce răsturnare a perspectivei! O răsturnare obţinută desigur în urma unor îndelungi lupte şi vicisitudini! La drept vorbind, era o superstiţie nouă şi funestă, o limitare ciudată a interpretării ce venea astfel la putere: originea unei acţiuni, în sensul cel mai strict al cuvântului, era atribuită unei *intenţii.* Se cădea de acord asupra faptului că valoarea unei acţiuni rezidă în valoarea intenţiei sale. Intenţia în chip de unică origine şi preistorie a unei acţiuni: sub semnul acestei prejudecăţi s-au rostit laude şi dojeni, s-au pronunţat verdicte, şi chiar s-a filozofat până mai ieri pe pământ. - Însă acum n-ar trebui oare să simţim în sfârşit necesitatea de a purcede din nou la o răsturnare şi dislocare radicală a valorilor printr-o nouă reîntoarcere spre sine şi o nouă aprofundare a omului? - n-am ajuns noi oare în pragul unei perioade care ar putea fi caracterizată, mai întâi negativ, ca *extramorală?* - astăzi, când începe să câştige teren bănuiala, cel puţin printre noi, imoraliştii, că valoarea decisivă a unei acţiuni rezidă tocmai în ceea ce are ea *neintenţionat,* şi că întreaga ei intenţionalitate, tot

ceea ce poate fi văzut, ştiut, tot ceea ce poate deveni „conştient“ din ea aparţine încă suprafeţei şi epidermei sale, - care, ca orice epidermă, trădează câte ceva, dar mai mult *tăinu*ieşte. Pe scurt, noi credem că intenţia este doar un semn şi un simptom care necesită mai întâi o interpretare, un semn încărcat de prea multe semnificaţii pentru a avea una pentru sine, - că morala, în sensul pe care îl avea până acum, aşadar morala intenţiilor, a fost o prejudecată, o nechibzuială, poate o judecată provizorie, un lucru de genul astrologiei şi alchimiei, în orice caz un lucru ce va trebui să fie depăşit. Depăşirea moralei, într-un anumit sens chiar autodepăşirea moralei: acesta ar putea fi numele travaliului îndelungat şi tainic hărăzit celor mai rafinate, celor mai cinstite şi, totodată, celor mai răutăcioase conştiinţe de azi, acestor vii pietre de încercare a sufletului. –

33

Nu e nimic de făcut, trebuie aduse fără milă în discuţie şi în faţa instanţei sentimentele devotamentului, ale jertfirii pentru semeni, întreaga morală a autoînstrăinării, precum şi estetica „contemplaţiei dezinteresate“ sub a cărei mască o artă demasculinizată, destul de ispititoare, caută să-şi făurească astăzi o conştiinţă curată. Există mult prea mult farmec şi dulceaţă în acele sentimente „pentru ceilalţi“ şi *„nu* pentru mine" ca să ne retină de a deveni în cazul lor de două ori mai neîncrezători şi de a întreba: „nu sunt oare acestea - *ispite?"* - Că ele *plac* - nu numai celui care le încearcă şi celui care se bucură de roadele lor, dar până şi spectatorului simplu, - aceasta nu oferă vreun argument în *favoarea* lor, ci dimpotrivă, invită la prudenţă. Aşadar, să fim prudenţi!

34

Oricare ar fi poziţia filozofică pe care ne-am plasa azi, trebuie să recunoaştem că, indiferent cum am privi-o, fal*sitatea* lumii în care ne închipuim că trăim este lucrul cel mai cert şi mai stabil pe care îl poate sesiza ochiul nostru; găsim temeiuri peste temeiuri care încearcă să ne seducă la presupunerea că în „esenţa lucrurilor“ există un principiu amăgitor. insă cel care face răspunzătoare pentru falsitatea lumii însăşi gândirea noastră, aşadar „spiritul“ subterfugiu cinstit pe care îl foloseşte, conştient sau inconştient, orice *advocatus dei -:* cel care consideră această lume, laolaltă cu spaţiul, timpul, forma, mişcarea, ca o con*cluzie* falsă, acela ar avea cel puţin prilejul de a se deprinde în sfârşit cu neîncrederea faţă de întreaga gândire: nu ne-a jucat ea până acum cea mai mare festă dintre toate? şi ce garanţie avem că ea nu va continua să facă ceea ce a făcut dintotdeauna? Vorbind cu toată seriozitatea: inocenta gânditorilor are ceva emoţionant, care inspiră respect, ea le permite să se înfăţişeze chiar şi astăzi în faţa Conştiinţei cu rugămintea de a-i cere răspunsuri *cinstite:* de pildă, dacă ea e „reală“, sau de ce se sustrage cu atâta încăpăţânare din faţa lumii exterioare, ori alte întrebări asemănătoare. Credinţa în „certitudinile nemijlocite“ este o naivitate *morală* care ne face cinste, nouă, filozofilor: însă ar trebui să încetăm odată de a mai fi doar oameni morali! Făcând abstracţie de morală, această credinţă e o nerozie care nu prea ne face cinste! Neîncrederea mereu trează n-are decât să treacă în viaţa burgheză drept semnul „caracterului rău“, şi să facă parte prin urmare dintre imprudente: aici, intre noi, dincolo de lumea burgheză şi de Da-urile şi Nu-urile ei - ce ne-ar putea împiedica să fim imprudenţi şi să spunem: filozoful are în fine *dreptul* la „caracterul rău“, el fiind cea mai batjocoritoare fiinţă de până acum pe pământ astăzi, el are *datoria* de a h neîncrezător, de a privi lumea duşmănos din toate abisurile bănuielilor. - Fie-mi iertată această glumă, această caricatură tristă, această întorsătură sumbră: căci eu însumi mi-am schimbat de mult ideile şi aprecierile despre escroci şi escrocaţi, şi am la îndemână câteva ghionturi pregătite pentru mânia oarbă cu care filozofii se împotrivesc ideii de a fi înşelaţi. şi de ce *nu?* Ideea că adevărul are o valoare mai mare decât aparenta este o simplă prejudecată morală şi nimic mai mult; este chiar cea mai puţin dovedită ipoteză din câte există pe pământ. Să recunoaştem totuşi ceva: viaţa nu ar fi deloc posibilă fără o perspectivă de evaluări şi de aparenţe; iar dacă am vrea să suprimăm totalmente „lumea aparentă“, laolaltă cu înflăcărarea şi nerozia virtuoasă a anumitor filozofi, presupunând că *voi* aţi putea s-o faceţi, - n-ar mai rămâne nimic din „adevărul“ vostru! De fapt, ce anume ne constrânge să admitem existenta unui antagonism real între ,.adevărat“ şi „fals“? Nu e de ajuns să admitem existenta unor grade ale aparentei, precum şi a unor umbre şi armonii mai luminoase sau mai întunecate ale ei, - a diferitelor *valeurs,* ca să întrebuinţăm limbajul pictorilor? De ce n-ar h lumea care *ne priveşte Pe noi* o ficţiune? Iar dacă se va obiecta că „ficţiunea trebuie să aibă şi un creator“ - de ce nu s-ar putea răspunde pe şleau: De ce? Acest „trebuie să aibă“ nu aparţine, şi el, ficţiunii? Oare ne este îngăduit, la urma urmei, să fim cât de cât ironici atât faţă de subiect cât şi faţă de predicat şi complement? Nu îi este îngăduit filozofului să se înalţe deasupra încrederii naive în gramatică? Am tot respectul pentru guvernante: dar n-a sosit oare timpul ca filozofia să renunţe la o credinţă bună pentru guvernante?

35

O, Voltaire! O, umanitate! O, prostie! „Adevărul“, *„căutarea* adevărului" sunt lucruri destul de dificile; iar dacă omul se îndeletniceşte cu ele prea omeneşte - *„il ne cherche le vrai que* pour *faire le* bien“ - pun prinsoare că nu va găsi nimic!

36

Presupunând că nu ne este „dăruit“ nimic în afară de lumea noastră de dorinţi şi patimi, că nu putem atinge vreo altă „realitate“ mai înaltă sau mai profundă în afară de aceea a instinctelor noastre - căci gândirea exprimă doar relaţia dintre aceste instincte -: ne va fi oare îngăduit să facem o încercare şi să punem o întrebare: această lume, „dăruită“ nu este oare *suficientă* pentru a înţelege, pornind de Ia cele ce sunt, aşa-numita lume mecanică (sau „materială“) ? Nu mă refer la a o înţelege ca pe o iluzie, o „aparenţă“, o „reprezentare“ (in sensul berkeleyan sau schopenhauerian), ci ca pe o realitate de acelaşi rang cu înseşi pasiunile noastre, - ca pe o formă mai primitivă a lumii afectelor, lume în care se află înglobat într-o unitate puternică tot ceea ce se ramifică şi se profilează mai apoi în procesul organic (si prin urmare, se moleşeşte şi se slăbeşte -), ca pe un fel de viaţă instinctuală în care toate funcţiunile organice se află legate sintetic unele de altele: autoreglare, asimilaţie, nutriţie, eliminare, metabolism, - ca pe *o formă prealabilă a* vieţii. - În cele din urmă, nu numai că ne este îngăduit să facem această încercare: însăşi conştiinţa *metodei* ne-o impune. A nu admite existenţa mai multor categorii de cauzalităţi înainte de a fi încercat rezultatele unei singure categorii, înainte de a o fi dus până la ultimele ei limite (-până la absurd, dacă se poate spune astfel): aceasta este o morală a metodei de la care astăzi nimeni nu se poate sustrage; - aceasta rezultă „prin definiţie“, cum spun matematicienii. La urma urmei, întrebarea este dacă noi considerăm într-adevăr voinţa ca pe o forţă ce *acţionează,* dacă credem în cauzalitatea voinţei: dacă o facem - şi în fond, această credinţă este însăşi credinţa noastră în cauzalitate -, atunci *trebuie* să facem o experienţă, aceea de a considera ipotetic cauzalitatea voinţei ca fiind unica existentă. Desigur, „voinţa“ poate acţiona doar asupra unei „voinţe“ - şi nu asupra unei „materii“ (asupra „nervilor“, de pildă-): pe scurt, trebuie pusă ipoteza că pretutindeni unde se constată „efecte“, o voită acţionează asupra unei alte voinţe - şi că toate procesele mecanice, în măsura în care ele manifestă o forţă ce acţionează, sunt chiar o forţă a voinţei, un efect al voinţei. - Presupunând în sfârşit că s-a reuşit explicarea întregii noastre vieţi instinctuale ca o dezvoltare internă şi ramificată a *unei* forme fundamentale unice a voinţei - şi anume, a voinţei de putere, potrivit tezei *mele -;* presupunând că toate funcţiunile organice s-au putut reduce la această voinţă de putere, şi că în ea s-ar găsi şi soluţia problemei procreaţiei şi a nutriţiei - fiind vorba de una şi aceeaşi problemă -, prin aceasta s-ar dobândi dreptul de a denumi fără echivoc toate forţele ce acţionează: *voită de putere.* Lumea văzută din interior, lumea definită şi desemnată prin caracterul ei „inteligibil“ - această lume ar fi tocmai „voinţa de putere“, şi nimic altceva.

37

„Cum? Aceasta nu înseamnă oare, exprimat popular: Dumnezeu e contestat, pe când diavolul, nu?“ - Dimpotrivă! Dimpotrivă, prieteni! şi, la urma urmei, cine naiba vă sileşte să vorbiţi „popular“? –

38

Precum s-a întâmplat mai ieri, în plin secol al iluminismului, cu Revoluţia franceză, această farsă sinistră şi, privită din apropiere, inutilă, dar pe care spectatorii nobili şi entuziaşti din întreaga Europa o interpretau din depărtare atât de îndelung şi de pasionat prin propriile lor revolte şi entuziasm, până ce *textul dispăru* sub *interpretări:* tot astfel, s-ar putea întâmpla ca o posteritate nobilă să se înşele iarăşi în aprecierea întregului trecut, şi doar astfel să-i confere poate un aspect acceptabil. - Ba chiar mai mult, poate s-a şi întâmplat acest lucru; nu am fost oare noi înşine această „posteritate nobilă“? şi oare nu aparţin acum toate acestea, de vreme ce le înţelegem, - trecutului?

39

Nimeni nu va da prea lesne crezare unei doctrine pentru simplul fapt că ea te face fericit sau virtuos, poate cu excepţia „idealiştilor“ drăgălaşi pasionaţi de Bine, de Adevăr, de Frumuseţe, în a căror baltă înoată laolaltă toate soiurile de dorinţi multicolore, greoaie şi blajine. Fericirea şi virtutea nu constituie nişte argumente. Însă chiar şi spiritele chibzuite uită adesea că nici nefericirea şi răutatea nu constituie contraargumente mai valabile. Un lucru poate fi adevărat, chiar dacă este dăunător şi primejdios în cel mai înalt grad; nu-i exclus ca însăşi constituţia fundamentală a existenţei să implice faptul că deplina cunoaştere atrage după sine pieirea, - astfel că vigoarea unui spirit s-ar măsura în doza de „adevăr“ pe care o

poate suporta, sau, mai clar, în gradul până la care el *ar avea nevoie* ca acest adevăr să fie diluat, voalat, îndulcit, amortizat, falsificat. Însă nu încape îndoială că pentru descoperirea anumitor părţi ale adevărului cei răi şi nefericiţi sunt mai înzestraţi şi au şanse mai mari de reuşită; nemaivorbind de răii fericiţi, - o *species* trecută sub tăcere de către moralişti. S-ar putea ca duritatea şi şiretenia să ofere condiţii mai favorabile apariţiei spiritelor puternice, independente şi a filozofilor decât acea blândeţe blajină, delicată, concesivă, acea artă pe bună dreptate atât de preţuită la un savant, de a accepta totul cu uşurinţă. Să presupunem, ceea ce este esenţial în cele de mai sus, că noţiunea de „filozof" nu se restrânge doar la filozoful care scrie cărţi - sau chiar îşi transcrie în cărţi filozofia sa! - Stendhal adaugă o ultimă trăsătură la imaginea filozofului liber-cugetător, trăsătură pe care, de dragul gustului german, nu vreau să neglijez a o sublinia: - căci ea este *potrivnică* gustului german. *„Pour etre bon philoso*phe, spune cel din urmă mare psiholog, *it faut etre sec clair,* sans *iliusion. Un banquier, qui a fait fortune, a une partie du caractere requis pour faire des decouvertes en philosophie, c'est-â-dire* pour *voir clair dans ce qui est."*

40

Tuturor lucrurilor profunde le e dragă masca; cele mai profunde dintre ele nutresc chiar o anumită ură faţă de imagine şi de simbol. N-ar trebui oare ca adevăratul deghizament sub care să se fălească pudoarea unui dumnezeu să fie contra*riul său?* Iată o problemă dubioasă: ar fi fost chiar de mirare să nu se găsească vreun mistic care să se fi încumetat să procedeze el însuşi astfel. Există întâmplări într-atât de delicate, încât faci bine dacă le îngropi sub o grosolănie oarecare, făcându-le de nerecunoscut; există acte de iubire şi de generozitate excesivă în urma cărora lucrul cel mai recomandabil este să apuci un ciomag şi să-l snopeşti în bătaie pe martor: astfel îi vei tulbura memoria. Câte unii se pricep să-si tulbure şi să-şi maltrateze propria memorie, pentru a se răzbuna cel puţin pe acest unic complice: - pudoarea e inventivă. Lucrurile de care ne ruşinăm cel mai mult nu sunt totodată şi cele mai rele lucruri: îndărătul câte unei măşti se ascunde nu numai perfidie, - în şiretenie se află atâta bunătate! Îmi pot imagina un om care, având de tăinuit o comoară preţioasă şi fragilă, se rostogoleşte prin viaţă grosolan şi rotund ca un bătrân butoi de vin mucegăit şi ferecat cu străşnicie: astfel o vrea fineţea pudoarei sale. Pe un om a cărui pudoare e profundă, soarta şi hotărârile sale delicate îl întâmpină tot pe drumuri pe care putini s-au aventurat vreodată şi a căror existentă n-o pot cunoaşte nici cei mai apropiaţi şi mai confidenţiali semeni ai lui: el îşi tăinuieşte din faţa privirii lor atât primejdiile de moarte în care se află cât şi certitudinea pe care a recucerit-o. Un astfel de om tăinuit, care foloseşte instinctiv vorbirea pentru a tăcea şi pentru a trece lucruri sub tăcere, este inepuizabil în pretexte pentru a nu vorbi: el *doreşte* şi reuşeşte ca, în locul lui, în inimile şi minţile prietenilor săi să sălăşluiască o mască a sa; şi chiar dacă nu a vrut-o, într-o bună zi el va descoperi că acolo se află totuşi o mască, - şi că e bine să fie astfel. Toate spiritele profunde au nevoie de o mască: mai mult decât atât, în jurul fiecărui spirit profund se formează neîncetat o mască, datorită interpretării invariabil false, adică *anos*-te, a tuturor cuvintelor sale, a tuturor paşilor săi, a tuturor manifestărilor vieţii sale.

41

Trebuie să ne dovedim nouă înşine că suntem hărăziţi la independentă şi la poruncire; şi aceasta, la timpul potrivit.

Astfel de încercări nu trebuie ocolite, chiar dacă ele sunt poate cel mai primejdios joc dintre toate jocurile, la urma urmei ele fiind încercări la care nu va asista vreun alt martor sau judecător în afară de noi înşine. Nu te ataşa de o persoană: fie ea cea mai dragă dintre toate, - fiecare persoană este o temniţă şi, totodată, un ungher. Nu te ataşa de o patrie: fie ea cea mai pătimită şi cea mai nevoiaşă dintre toate, - e mai lesnicios să-ti detaşezi inima de o patrie victorioasă. Nu te lăsa ataşat de un sentiment de compătimire: nici măcar pentru oamenii superiori al căror martiriu deosebit şi a căror neajutorare o descoperi întâmplător. Nu te ataşa de o ştiinţă: chiar dacă vreuna te-ar ademeni cu inestimabile descoperiri ce par să-ti fie hărăzite de-a dreptul *ţie.* Nu te ataşa de propria-ţi detaşare, de nici o depărtare voluptuoasă, ţinut îmbătător al păsării ce zboară din ce în ce mai sus, pentru a zări sub ea o întindere mereu crescândă: - primejdia celui ce zboară. Nu te ataşa de propriile-ti virtuţi, nu te jertfi în întregime pentru un oarecare şi unic detaliu, de exemplu pentru „ospitalitatea" ta: aceasta e primejdia primejdiilor pentru sufletele alese şi bogate care, risipitoare şi aproape nepăsătoare faţă de ele însele, împing virtutea generozităţii până la viciu. Trebuie să ştii să *te păstrezi:* iată cea mai bună dovadă a independenţei.

42

Văd apărând la orizont o nouă specie de filozofi: îndrăznesc să-i botez cu un nume nu lipsit de primejdie. În măsura în care îi ghicesc, în măsura în care se lasă ei ghiciţi căci *dorinţa* de a rămâne pe undeva enigmatici tine de felul lor de a fi -, aceşti filozofi ai viitorului ar putea fi denumiţi pe bună-dreptate sau poate şi pe nedrept, *ispititori.* Acest nume este la urma urmei doar o tentativă sau, dacă vreţi, o tentaţie.

43

Fi-vor aceşti filozofi ce vin prieteni ai „adevărului“? Pesemne că da, căci toţi filozofii de până acum şi-au îndrăgit propriile adevăruri. Însă, cu siguranţă, ei nu vor fi dogmatici. Le-ar răni orgoliul, şi chiar gustul, dacă adevărul lor ar trebui să fie un adevăr pentru toţi, aceasta fiind până acum dorinţa tainică şi gândul ascuns al tuturor strădaniilor dogmatice. „Raţionamentul meu este raţionamentul *meu:* asupra lui nu are vreun drept nimeni altcineva“ - va spune poate un asemenea filozof al viitorului. *„Trebuie* să se renunţe la prostul gust de a vrea să te pui de acord cu cei mulţi. Binele încetează de a mai fi bun din momentul în care ajunge pe buzele vecinului. şi cum ar fi cu putinţă să existe un bun comun! Cuvântul se contrazice pe sine: ceea ce poate fi posedat în comun are întotdeauna prea putină valoare. În cele din urmă, totul va fi precum a fost dintotdeauna: lucrurile mari vor rămâne pentru cei mari, abisurile pentru cei profunzi, gingăşiile şi spaimele pentru cei delicaţi şi, în general şi pe scurt, toate rarităţile pentru cei rari.“ —

44

Mai e oare nevoie să spun în mod special, după toate cele de mai sus, că şi aceşti filozofi ai viitorului vor fi spirite libere, *foarte* libere, - precum şi, desigur, nu numai spirite libere, ci ceva mai mult, superior mai măreţ, ceva fundamental diferit, ce nu trebuie nesocotit şi confundat? Însă, spunând acestea, resimt *obligaţia* - aproape la fel de stringentă faţă de ei înşişi, ca şi faţă de noi, vestitorii şi predecesorii lor, noi, spiritele libere! - de a îndepărta de la noi dintr-o suflare o veche şi stupidă prejudecată, o confuzie absurdă care a întunecat prea îndelung, precum o negură, noţiunea de „spirit liber“. În toate ţările Europei şi în America de asemenea se practică în zilele noastre o folosire abuzivă a acestui cuvânt, desemnându-se prin el o specie deosebit de restrânsă, captivă şi încătuşată de spirite care năzuiesc aproximativ la contrariul celor ce se află în intenţiile şi instinctele noastre, - nemaivorbind de faptul că, ţinând seama de aceşti noi filozofi care apar, ei nu sunt decât nişte ferestre închise şi uşi zăvorâte. Ca s-o spunem scurt şi tăios, aceste spirite numite pe nedrept „libere“ sunt *nivelatoare*-sclavi elocvenţi, scribi conţopişti în serviciul gustului democratic şi al ideilor sale „moderne“: cu toţii, oameni lipsiţi de singurătate, de o singurătate care să fie a lor proprie, flăcăi bravi şi neîndemânatici a căror îndrăzneală şi bună purtare nu poate fi pusă la îndoială, dar care nu sunt liberi, oameni ridicol de superficiali, îndeosebi în tendinţa lor fundamentală de a vedea în formele vechii societăţi cauza mai *tuturor* mizeriilor şi nereuşitelor omeneşti, tendinţă prin care se reuşeşte din plin aşezarea adevărului de-a-ndoaselea! Telul spre care năzuiesc ei din toate puterile este fericirea turmei, pajiştea cea verde, siguranţa, lipsa de primejdie, tihna, înlesnirea vieţii pentru toată lumea; cele mai cu osârdie şi mai des intonate cântece şi lozinci ale lor se numesc „egalitatea drepturilor“ şi „compătimire pentru toţi suferinzii“ - iar suferinţa însăşi e concepută de ei drept un lucru care trebuie desfiinţat. Dimpotrivă, ochii şi conştiinţa noastră îşi pun întrebarea: unde şi în ce fel a crescut planta numită „om“ cu cea mai mare vigoare în înalturi? Noi credem că aceasta s-a petrecut de fiecare dată în circumstanţe diametral opuse, că pentru aceasta a fost necesar ca împrejurările primejdioase ale vieţii umane să se amplifice până la monstruozitate, că a fost necesară o îndelungată presiune şi constrângere pentru ca facultăţile de imaginaţie şi de disimulare ale omului („spiritul“ său) să se dezvolte întru fineţe şi îndrăzneală, că a fost necesar ca voinţa sa de viată să se intensifice până la a deveni voită absolută de putere: - noi credem că duritatea, violenta, sclavia, primejdiile de pe uliţi şi din inimi, clandestinitatea, stoicismul, magia şi toate felurile de demonisme, toate cele rele, teribile, tiranice, tot ce are omul din animalul de pradă şi din şarpe, slujeşte la fel de bine înălţarea species-ului uman ca şi contrariul său. şi aceasta nu este încă de ajuns: cele spuse şi trecute aici sub tăcere de către noi ne plasează în orice caz la extrema *opusă* tuturor ideologiilor moderne şi tuturor dorinţelor de turmă: poate, în chip de antipozi ai acestora? Ce-i de mirare că noi, „spiritele libere", nu suntem tocmai cele mai comunicative spirite? că nu dorim să trădăm în nici un chip *de unde* se poate elibera un spirit şi *în ce direcţie* ar trebui să fie îndreptat apoi? Iar cât priveşte primejdioasa formulă „dincolo de Bine şi de Rău“

prin care ne punem cel puţin la adăpost de confuzii: noi *suntem* altceva decât *tibres penseurs, tiberi pensatori, Freidenker,* decât toate celelalte nume prin care acestor bravi apărători ai „ideilor moderne" le place să se autodenumească. Noi ceilalţi, locuitori, sau cel puţin oaspeţi ai multor ţări ale spiritului, noi, cei care am reuşit să evadăm de fiecare dată din ungherele înăbuşitoare şi plăcute în care păreau să ne retină iubirea preconcepută şi ura preconcepută, tinereţea, originea, hazardul oamenilor şi al cărţilor, sau chiar oboseala drumeţiei; plini de răutate faţă de momelile servituţii care se află ascunse în onoruri, sau în bani, sau în funcţii publice, sau în înflăcărările simţurilor; recunoscători până şi sărăciei şi diverselor boli, căci ele ne eliberau mereu de câte o regulă şi de „prejudecata“ sa, recunoscători lui Dumnezeu, diavolului, dobitocului şi viermelui care sălăşluiesc în noi, curioşi până la viciu, cercetători până la cruzime, apucând cu mâini neşovăielnice toate cele incomprehensibile, mestecând şi digerând toate cele nedigerabile, apţi pentru toate meseriile care cer perspicacitate şi simţuri ascuţite, pregătiţi pentru toate riscurile graţie unui surplus de „liber arbitru“, înzestraţi cu suflete de faţadă şi de interior ale căror intenţii ultime nu Ie zăreşte nimeni prea lesne, precum şi cu prim-planuri şi fundale prin care nimeni nu poate răzbate până ia capăt, ascunşi sub mantii de lumină, cuceritori, chiar de ne asemuim epigonilor şi risipitorilor. rânduind şi adunând din zori şi până-n noapte, avari ai bogăţiilor şi sertarelor noastre ticsite, buni ; gospodari în a învăţa şi a uita, inventatori de scheme, mândri câteodată de tablele noastre de categorii, uneori pedanţi, uneori bufnite laborioase chiar în plină zi, chiar sperietori de păsări, dacă e nevoie, - şi astăzi este nevoie: şi anume, în măsura în care suntem prieteni înnăscuţi, juraţi şi geloşi ai *singurătăţii,* ai propriei noastre singurătăţi profunde de adânc miez de noapte şi de plină amiază: - iată, astfel de oameni suntem noi, spiritele libere! şi poate fi-veţi şi *voi* cam la fel, voi, cei care veniţi? voi, *noii filozofi?*

Partea a treia: fenomenul religios

45

Sufletul omenesc şi limitele sale, amploarea atinsă până în prezent de experienţa internă a umanităţii, culmile, abisurile şi perspectivele îndepărtate ale acestor experienţe, întreaga istorie *anterioară a* sufletului şi posibilităţile sale încă neepuizate: iată domeniul de vânătoare predestinat unui psiholog înnăscut, amator de „mare vânătoare“. Dar de *câte ori trebui-va* el să-şi spună cu disperare: „sunt singur! ah, sunt cu desăvârşire singur! în această pădure imensă şi seculară!“ Astfel că îşi doreşte câteva sute de gonaci şi copoi ageri, dresaţi pe care să-i poată asmuţi în istoria sufletului omenesc, pentru a-si încolţi acolo vânatul *său.* Dar e în zadar: iar şi iar, el îşi dă amarnic şi temeinic seama cât de greu sunt de găsit gonaci şi copoi tocmai pentru lucrurile care îi aţâţă curiozitatea. Inconvenientul pe care îl resimte în trimiterea savanţilor pe domenii noi şi primejdioase de vânătoare care necesită curaj, inteligenţă şi fineţe în toate sensurile cuvântului constă în faptul că aceşti savanţi încetează de a mai fi utilizabili din momentul în care începe *„marea vânătoare“ şi,* odată cu ea, marea primejdie: ajunşi acolo, ei îşi pierd agerimea privirii şi flerul. Pentru a ghici şi a cerceta care a fost de exemplu istoria anterioară a problemei *ştiinţei şi a conştiinţei* în sufletul unui *homines religiosi,* ar trebui să avem o conştiinţă profundă, îndurerată, monstruoasă, precum a fost conştiinţa intelectuală a lui Pascal, ar trebui să mai desfăşurăm deasupra-i acel firmament de senină şi maliţioasă spiritualitate care să ne permită să cuprindem cu privirea, să dominăm, să orânduim, să constrângem în formule acest furnicar de experienţe primejdioase şi dureroase. - Dar cine ar putea să-mi facă acest serviciu? şi cine are timp să aştepte astfel de ajutoare? apariţia lor este evident mult prea rară, existenta lor e întotdeauna atât de improbabilă! În cele din urmă trebuie să faci totul *singur,* de vrei să afli câte-ceva: prin urmare, ai *multe* de făcut! - Însă, de această dată. o curiozitate ca a mea este cea mai agreabilă dintre toate viciile, - iertaţi-mă! Am vrut să spun că dragostea de adevăr îşi primeşte răsplata sa în ceruri, dar şi pe pământ.

46

Credinţa pe care o pretindea creştinismul la începuturile sale, şi pe care ades a şi obţinut-o din partea unei lumi sceptice de liber-cugetători meridionali care purtau în ei şi îndărătul lor lupta seculară a şcolilor filozofice, fără a mai pune la socoteală educaţia de toleranţă dată de *imperium Romanum,* - această credinţă *nu* este credinţa candidă şi ursuză de supuşenie care îl ataşa pe un Luther sau pe un Cromwell sau pe vreun alt barbar nordic al spiritului de al său Dumnezeu şi de al său creştinism; este vorba mai degrabă de credinţa lui Pascal, care se aseamănă teribil cu o sinucidere lentă a raţiunii, - a unei raţiuni îndărătnice, longevive, asemenea unui vierme ce nu poate fi ucis dintr-o dată, cu o singură lovitură. De la bun început, credinţa creştină înseamnă jertfire: jertfirea întregii libertăţi, a întregului orgoliu, a întregii conştiinţe de sine a spiritului; în plus, ea este o subjugare, autobatjocorire şi automutilare. Există şi o doză de cruzime şi de fenicianism religios în această credinţă pretinsă din partea unei conştiinţe macerate, complicate şi prea alintate: ea porneşte de la premisa că supunerea spiritului trebuie să fie indescriptibil de *dureroasă,* că întregul trecut şi toate deprinderile unui astfel de spirit se opun acestui *absurdissimum* care îl înfruntă în chip de „credinţă“. Oamenii moderni, deveniţi insensibili faţă de întreaga terminologie creştină, nu mai resimt culmea de oroare pe care o exercită asupra unui gust antic paradoxala formulă „Dumnezeu răstignit“. Nicăieri şi niciodată nu a mai existat o răsturnare atât de îndrăzneaţă, de sinistră, de neliniştitoare, de enigmatică precum această formulă: ea anunţa o reconsiderare a tuturor valorilor antice. Acesta este Orientul, Orientul cel *profund,* este sclavul oriental care se răzbuna astfel pe Roma şi pe toleranţa ei aristocratică şi frivolă, pe „catolicismul“ roman al credinţei: - şi niciodată n-a fost credinţa aceea care i-a ridicat pe sclavi la nivelul stăpânilor şi i-a răzvrătit împotriva lor, ci indiferenţa faţă de toate credinţele, acea nepăsare pe jumătate stoică, pe jumătate zâmbitoare faţă de seriozitatea religiei. „Iluminismul“ revoltă: căci sclavul doreşte absolutul, el înţelege doar ceea ce este tiranic, chiar şi în morală, el iubeşte la fel precum urăşte, fără *nuance,* până în străfunduri, până la durere, până la boală, - întreaga sa suferinţă *tăinuită* se revoltă împotriva gustului aristocratic care pare să *nege* suferinţa. Scepticismul faţă de suferinţă, în fond doar o atitudine a moralei aristocratice, a avut şi el un rol, şi nu dintre cele mai mici, în izbucnirea ultimei mari revolte a sclavilor care a început o dată cu Revoluţia franceză.

47

În orice regiune a globului a apărut până acum nevroza religioasă, o găsim îmbinată cu trei prescripţii dietetice primejdioase: solitudine, post şi abstinenţă sexuală, - dar fără a putea discerne cu certitudine care este aici cauza şi care e efectul, sau *dacă,* în general, există cumva vreo relaţie între cauză şi efect. Ceea ce ne îndreptăţeşte această din urmă îndoială este faptul că, atât la popoarele sălbatice, cât şi la cele domestice, printre cele mai constante simptome ale acestei nevroze se află şi o subită explozie de senzualitate neînfrânată care se transformă, la fel de subit, în convulsii de pocăinţă şi într-o renunţare la lume şi la voită: să fie oare explicabile amândouă printr-o epilepsie deghizată? Dar în acest domeniu, mai mult ca în oricare altul, trebuie să ne abţinem de la orice interpretări: nici un alt fenomen de până acum nu a mai favorizat o asemenea abundentă de iraţionalitate şi de superstiţie, nici un altul nu a mai suscitat într-o asemenea măsură interesul oamenilor, chiar al filozofilor, - ar fi timpul de a contempla lucrurile cu mai multă răceală, de a deprinde prudenţa, mai mult: de a privi în lături, *de* a pleca *în lături.* - Chiar şi cea mai recent apărută filozofie, cea schopenhaueriană, mai păstrează pe planul al doilea, aproape ca o problemă esenţială, acest îngrozitor semn de întrebare al crizei şi al renaşterii religioase. În ce fel este *posibilă* nimicirea voinţei? în ce chip poate apărea sfântul? - se pare că aceasta a fost de fapt întrebarea prin care Schopenhauer a devenit filozof şi de la care a pornit. Astfel că, printr-o consecvenţă pur schopenhaueriană, Richard Wagner, cel mai convins partizan al său (şi poate şi cel din urmă, cel puţin în Germania -), ajuns la încheierea propriei sale opere, a avut de înfruntat aceeaşi problemă, încarnând-o în cele din urmă în personajul înspăimântător şi etern al lui Kundry, *type vecu* în carne şi oase; şi aceasta în vreme ce psihiatrii din mai toate ţările Europei aveau prilejul s-o studieze îndeaproape, pretutindeni unde nevroza religioasă - sau „fenomenul religios“, cum îl numesc eu -- îşi manifesta ultima ei erupţie şi procesiune epidemică, în chip de „Armată a Salvării“. - Însă dacă ne vom întreba care anume a fost de fapt lucrul care a suscitat într-o asemenea măsură interesul oamenilor de toate categoriile şi din toate timpurile, chiar şi al filozofilor, în fenomenul sanctităţii, cauza o vom găsi fără îndoială în aparenta de miracol inerentă lui, şi anume în *succesiunea* imediată *a contrariilor,* a stărilor de spirit cărora li se atribuie valori morale opuse: se credea că se asistă în acest caz la transformarea palpabilă şi subită a unui „om rău“ într-un „sfânt“, într-un om bun. Psihologia de până acum a naufragiat în acest loc: nu s-a întâmplat oare astfel mai ales din cauză că ea s-a plasat sub dominaţia moralei, din cauză că ea însăşi *credea* în opoziţia morală a valorilor, văzând-o, citind-o, *tălmăcind-o* în texte şi în fapte? - Cum? Să fie oare „miracolul“ doar o eroare de interpretare? O deficienţă filologică?

48

Se pare că rasele latine sunt mult mai pătrunse de catolicismul lor decât noi, nordicii, de creştinism, în totalitatea sa; şi că prin urmare, necredinţa din ţările catolice are o semnificaţie cu totul diferită de aceea din ţările protestante - fiind un fel de revoltă împotriva spiritului rasei, în vreme ce la noi ea semnifică mai degrabă o reîntoarcere la spiritul (sau la absenta spiritului -) rasei. Nu încape îndoială că noi, nordicii, ne tragem din rase barbare, acest lucru fiind vizibil chiar şi în atitudinile noastre religioase: noi suntem *rău* înzestraţi pentru religie. Se poate considera că celţii fac excepţie, ei fiind cei care au furnizat prin aceasta cel mai propice teren infecţiei creştine în ţările nordului: - Franţa a fost tara în care idealul creştin a înflorit, în măsura în care i-a îngăduit-o soarele palid al Nordului. Ce impresie ciudată de pietate ne provoacă chiar şi aceşti ultimi sceptici francezi, dacă în vinele lor curge un dram de sânge celtic! Ce aer catolic, negerman exală în nările noastre sociologia lui Auguste Comte, cu logica ei romană a instinctelor! Cât de iezuit e acel Sainte-Beuve, amabilul şi înţeleptul Cicerone din Port-Royal, în ciuda ostilităţii sale faţă de iezuiţi! şi în sfârşit, Ernest Renan: cât de inaccesibil ne pare nouă, nordicilor, limbajul acestui Renan, cel la care un fleac de tensiune religioasă tulbură în fiece moment echilibrul unui suflet tolănit confortabil şi voluptuos, în înţelesul bun al cuvântului! Să repetăm dar frumoasele-i fraze care urmează - şi vom vedea numaidecât ce tresărire de maliţiozitate şi orgoliu vor naşte ele, în chip de răspuns, în sufletele noastre pesemne mai puţin frumoase, mai dure, mai germane! - „disons donc *hardiment que la religion* est un *produit de l'homme normal, que l'homme* est *le plus* dans *le vrai quand îl est de plus religieux et le plus* assure *d'une destinee infinie...* C'est *quand îl est bon qu'il veut que la vertu corresponde â une ordre eternel, c'est quand îl contemple* les choses *d'une maniere desinteressee* qu'il trouve la *mort revoltante et absurde.*

Comment ne pas supposer que c'est dans *ces moments-lâ que l'homme voit le mieux?"*... Aceste fraze par atât de străine urechilor mele, ele se află într-atât la *antipodul* obişnuinţelor mele încât, citindu-le pentru întâia oară, am scris la margine, într-un moment de mânie *„la niaiserie religieuse par excellence!"* - până când, în cele din urmă, mânia mea ajunse chiar să îndrăgească aceste rânduri care aşează adevărul de-a-ndoaselea! E un lucru atât de elegant, de distins să-ţi ai proprii tăi antipozi!

49

Lucrul surprinzător în religiozitatea grecilor antici este abundenta nestăvilită de recunoştinţă ce se revarsă din ea: - cât de nobilă este umanitatea cu o *astfel* de atitudine faţă de natură şi viată". - Mai târziu, când plebea va deveni majoritară în Grecia, teama năpădeşte şi religia; este semnul creştinismului care apare la orizont.

50

Pasiunea pentru Dumnezeu: o găsim în forme rustice, candide şi indiscrete, ca în cazul lui Luther -- întreg protestantismul este lipsit de *delicatezza* meridională. Există şi forme de excesivitate orientală, exaltarea sclavului graţiat sau eliberat pe nemeritate, de exemplu cazul sfântului Augustin, căruia îi lipseşte într-un mod izbitor orice nobleţe a atitudinilor şi dorinţelor. Găsim în această pasiune tandreţe şi lubricitate feminină, care, pudică şi ignorantă, năzuieşte la *unio mystica et physica:* cazul Madame de Guyon. În numeroase cazuri ea apare, într-un mod îndeajuns de ciudat, în chip de deghizare a pubertăţii unei tinere sau a unui tânăr; câteodată, chiar sub semnul isteriei unei fete bătrâne şi a ultimei ei ambiţii: - şi nu o dată, asemenea femei au fost canonizate de Biserică.

51

Până în prezent, cei mai puternici oameni s-au înclinat întotdeauna cu veneraţie în faţa sfântului, ca în faţa unei enigme de autobiruinţă şi supreme privaţiuni deliberate: de ce s-au înclinat oare? În sfânt-şi îndărătul misterului aparenţei sale nevolnice şi jalnice - ei bănuiau forţa superioară care se punea la încercare pe sine printr-o astfel de subjugare, vigoarea unei voinţe în care ei ştiau să recunoască şi să cinstească propria lor forţă şi dorinţă de dominaţie: venerându-l pe sfânt, ei venerau ceva din ei înşişi. La aceasta se adăuga faptul că vederea sfântului le inspira un sentiment de suspiciune: nu se poate năzui la o asemenea negaţie monstruoasă, la o astfel de întoarcere împotriva legilor naturii fără un anumit temei, astfel îşi spuneau şi se întrebau ei. Probabil că aici se află o cauză, vreo primejdie deosebit de mare despre care ascetul poate că este mai bine informat, gratie tainicilor săi consolatori şi vizitatori. Pe scurt, de la acest sfânt puternicii acestei lumi au deprins o nouă teamă, au intuit o nouă putere, un duşman necunoscut, încă nebiruit: - „voinţa de putere" a fost cea care i-a silit să adaste în faţa sfântului. Ei nu s-au putut opri să nu-i pună întrebări –

52

În *Vechiul Testament* ebraic, cartea justiţiei divine, se pot găsi oameni, lucruri şi cuvinte de un stil într-atât de măreţ, încât sfintele scrieri ale grecilor şi indienilor nici nu se pot compara cu el. În faţa acestor extraordinare vestigii ale omului de odinioară te cuprinde groaza şi respectul, având totodată prilejul de a face reflecţii triste despre Asia antică şi despre Europa, micuţa ei peninsulă care se îndârjeşte să-şi închipuie că ea înseamnă, în comparaţie cu Asia, „progresul umanităţii". Fireşte: cel care este el însuşi doar un animal domestic firav şi docil, cel care cunoaşte exclusiv necesităţile unui animal domestic (asemenea oamenilor noştri instruiţi din prezent, laolaltă cu credincioşii creştinismului „instruit" -), acela nu va găsi sub aceste ruine nici un temei de uimire, şi cu atât mai puţin de amărăciune - preferinţa pentru Vechiul Testament este o piatră de încercare în privinţa „măreţiei" şi a „meschinătăţii" -, simţind poate mai pe gustul său Noul Testament, cartea îndurării (în care domină un miros dulceag, drăgăstos şi înăbuşitor de bigoţi şi de suflete mărunte). A reuni sub aceeaşi copertă acest Nou Testament, triumf al gustului rococo din toate punctele de vedere, cu *Vechiul Testament,* în chip de Biblie, de „carte în sine": iată poate cea mai mare imprudenţă, cel mai mare „păcat faţă de spirit" pe care îl poartă pe conştiinţă Europa literară.

53

La ce bun să fii ateu în zilele noastre? - Dumnezeu „Tatăl“ e contestat de-a binelea; la fel şi „Judecătorul“, „Răsplătitorul“, precum şi al său „liber arbitru": el nu ne aude, - şi chiar dacă ne-ar auzi, nu i-ar sta în putere să ne ajute. Cel mai rău e că el pare să fie incapabil de a se exprima lămurit: aşadar, este obscur? - Aceasta e concluzia la care am ajuns, în urma multor discuţii, întrebând şi ascultând - în ea se află cauza decăderii teismului european; la drept vorbind, îmi pare că instinctul religios se află într-o puternică recrudescentă, - dar că el respinge cu profundă neîncredere împlinirea pe care i-o oferă tocmai teismul.

54

Ce face, la urma urmei, întreaga filozofie modernă? După Descartes - şi mai degrabă pentru a-l sfida decât pentru a-l urma -, toţi filozofii atentează împotriva anticei noţiuni a sufletului, aceasta sub aparenţa unei critici la adresa noţiunilor de subiect şi predicat - ceea ce constituie un atentat împotriva ipotezei fundamentale a doctrinei creştine. În chip de teorie sceptică în privinţa cunoaşterii, filozofia cea nouă este *anticreştină_.* fie că o tăinuieşte sau o recunoaşte, deşi, pentru urechile mai delicate fie spus, ea nu este în nici un caz antireligioasă. De fapt, odinioară se credea în „suflet“ precum se credea în gramatică şi în subiectul gramatical: se spunea „eu“ este determinant, „gândesc“ este predicat determinat gândirea este o acţiune căreia îi este *indispensabil* un subiect în chip de cauză. Apoi, cu o tenacitate şi o şiretenie demne de admiraţie, s-a încercat ieşirea din această plasă, s-a încercat dacă n-ar putea fi cumva adevărat şi contrariul: „gândesc“ - determinant, „eu“ - determinat; aşadar, „eu“ ar fi doar o sinteză ce se *efectuează* prin gândirea însăşi. Kant a vrut în fond să demonstreze că, din punctul de vedere al subiectului, subiectul n-ar putea fi demonstrat, - şi nici obiectul: ideea posibilităţii unei *existente aparente a* subiectului individual, aşadar a „sufletului“, poate că nu i-a fost întotdeauna străină, idee care s-a manifestat deja o dată cu o putere extraordinară pe pământ, prin filozofia Vedanta.

55

Există o mare scară a cruzimii religioase, o scară cu multe trepte; însă trei din acestea sunt cele mai importante. Odinioară se jertfeau pentru Dumnezeu oameni, poate tocmai cei mai dragi, - dintre aceste jertfe fac parte cele ale primilor născuţi, prezente în toate religiile preistorice, şi, de astmenea, jertfa oferită de împăratul Tiberiu în grota Mithra din insula Capri, cel mai oribil anacronism al istoriei romane. Mai târziu, în epoca morală a umanităţii, îţi jertfeai pentru Dumnezeu instinctele tale cele mai puternice, „natura“' ta: aceasta *e bucuri*a solemnă ce străluceşte în privirea crudă a ascetului. a exaltatului anahoret care „s-a împotrivit naturii“. În fine, ce ne-a mai rămas acum de jertfit? n-ar trebui oare jertfite în sfârşit toate cele consolatoare, sacre, tămăduitoare, întreaga speranţă, întreaga credinţă într-o armonie tăinuită, într-o fericire şi dreptate viitoare? N-ar trebui să-l jertfim pe Dumnezeu însuşi şi să divinizăm, din cruzime faţă de el, stânca, nerozia, povara, destinul, neantul? A-l jertfi pe Dumnezeu neantului -- acest misteriu paradoxal al supremei cruzimi i-a fost rezervat generaţiei prezentului: noi, cu toţii, ştim deja câte ceva despre aceasta. -

56

Cel care, asemeni mie, s-a străduit îndelung, îmboldit de nu ştiu ce dorinţă enigmatică, să pătrundă până în abisurile pesimismului şi să-l elibereze din strâmtorarea şi simplicitatea pe jumătate creştină, pe jumătate germană prin care el s-a manifestat în acest din urmă secol, şi anume, sub înfăţişarea filozofiei schopemhaueriene; cel care a privit vreodată cu adevărat, cu ochi asiatici şi supra-asiatici înlăuntrul şi îndărătul celei mai negativiste concepţii posibile despre lume _ dincolo de Bine şi de Rău, şi nu mai mult, precum au făcut-o Buddha şi Schopenhauer, sub vraja şi mirajul moralei -, acela a zărit, poate fără să vrea, idealul opus: idealul celui mai impulsiv, celui mai viabil om, care consimte la această lume mai mult decât toţi ceilalţi, cel care s-a deprins nu numai să accepte şi să rabde cele ce au fost şi sunt, ci doreşte să le revadă aşa *cum au fast şi sunt,* în vecii vecilor, cel care, nesăţios, adresează un *da capo* nu numai lui însuşi, ci întregii piese, întregului spectacol, şi nu doar unui spectacol anume,

ci de fapt celui care are nevoie tocmai de acest spectacol - şi îl face necesar: căci are iarăşi şi iarăşi nevoie de el însuşi - şi se face necesar -- Dar cum? Nu cumva acesta este - *circulus vitiosus deus?*

57

Pe măsură ce acuitatea percepţiei spirituale şi a perspicacităţii omului creşte, în jurul lui orizontul şi spaţiul se lărgesc deopotrivă: lumea sa devine mai profundă, în faţa privirii sale apar mereu noi stele, enigme şi imagini noi. Poate că toate cele prin care privirea sa spirituală şi-a exersat perspicacitatea şi profunzimea până acum au fost pentru el doar un prilej de antrenament, un fel de joacă destinată copiilor şi capetelor puerile; poate că într-o bună zi cele mai solemne noţiuni, cele pentru care s-a luptat şi s-a suferit mai mult, noţiunea de „Dumnezeu“ şi de „păcat“, ne vor părea la fel de puţin importante precum îi par unui bătrân jucăriile şi tristeţile copilăriei, - şi poate că atunci „bătrânul“ va avea din nou trebuinţă de o altă jucărie, de o altă tristeţe, - mereu copil, etern copil!

58

S-a remarcat oare măsura în care trândăvia sau semitrândăvia este condiţia necesară unei vieţi cu adevărat religioase (atât preferatului travaliu de analiză microscopică a sinelui, cât şi acelei stări de relaxare delicată ce se numeşte „rugăciune“, pregătire permanentă în vederea „venirii lui Dumnezeu“ -)? Mă refer Ia trândăvia cu conştiinţa împăcată, trândăvia strămoşească, cea pe care o ai în sânge, trândăvia căreia nu îi e pe de-a-ntregul străin sentimentul aristocratic că munca te *dezonorează* - şi anume, că ea înjoseşte sufletul şi trupul. S-a remarcat oare că, prin urmare, hărnicia modernă, zgomotoasă, care preţuieşte timpul, mândră de ea însăşi, caraghios de mândră, ne educă şi ne pregăteşte mai mult decât toate celelalte, tocmai pentru „necredinţă“? Printre cei care în Germania zilelor noastre de pildă trăiesc în afara religiei, găsesc „liber cugetători“ de diverse soiuri şi origini, dar mai cu seamă o majoritate de oameni a căror muncă asiduă dusă din generaţie în generaţie le-a anihilat instinctele religioase: astfel că ei nu mai au habar la ce servesc religiile, mărginindu-se să le înregistreze existenţa cu un soi de uimire tâmpă. Ei se simt de-acum într-atât de preocupaţi, aceşti oameni cumsecade, fie cu afacerile lor, fie cu plăcerile lor, nemaivorbind de „patrie“, de ziare, de „îndatoririle de familie“, încât se pare că nu le mai rămâne timp deloc pentru religie, mai ales că ei nu sunt siguri dacă e vorba cumva de vreo afacere nouă sau de o nouă plăcere, -- căci e cu neputinţă, spun ei, să mergi la biserică numai şi numai pentru a-ţi strica buna dispoziţie. Ei nu sunt duşmani ai datinilor religioase; dacă în anumite cazuri, spre exemplu în ocazii oficiale, li se cere participarea la asemenea datini, ei fac ceea ce li s-a cerut, la fel cum se fac atâtea şi atâtea -, o fac. cu o seriozitate răbdătoare şi modestă, fără prea multă curiozitate sau jenă: - ei trăiesc prea în afara religiei pentru a mai simţi măcar necesitatea unui pro sau contra faţă de astfel de lucruri. Dintre aceşti indiferenţi face parte astăzi majoritatea protestanţilor germani din clasele mijlocii, îndeosebi în marile şi laborioasele centre de comerţ şi trafic; de asemenea, majoritatea harnicilor savanţi şi întregul personal al universităţilor (cu excepţia teologilor, a căror prezenţă însăşi în universităţi oferă psihologilor enigme din ce în ce mai numeroase şi mai subtile de dezlegat). Cu greu oamenii pioşi sau pur şi simplu bisericoşi îşi pot imagina *cât de multă* bunăvoinţă, s-ar putea spune chiar voinţă voluntară, îi este necesară unui savant german pentru a trata cu seriozitate problema religioasă; întreaga lui meserie (şi, precum am mai spus, hărnicia meşteşugărească la care îl constrânge conştiinţa sa modernă) îl predispune la o atitudine de superioară şi totodată binevoitoare seninătate faţă de religie, atitudine în care se amestecă uneori şi un uşor dispreţ faţă de această „impuritate“ spirituală pe care o presupune la toţi cei care se recunosc a fi enoriaşii unei biserici. Numai recurgând la ajutorul istoriei (aşadar *nu* la experienţa sa personală) va reuşi savantul să ajungă la a examina religiile cu o seriozitate respectuoasă şi o consideraţie cam sfielnică; şi chiar dacă a ajuns să simtă de-a dreptul recunoştinţă faţă de religii, el însuşi nu s-a apropiat prin aceasta nici măcar cu un pas de acel lucru pe care îl reprezintă încă biserica sau pioşenia: poate chiar dimpotrivă. Indiferenta practică faţă de treburile religioase în care s-a născut şi în spiritul căreia a fost educat obişnuieşte să se sublimeze în el sub forma prudentei şi a gustului pentru curăţenie, care îl fac să se teamă de contactul cu persoanele şi practicile religioase; şi poate că tocmai profunzimea toleranţei şi omeniei sale este cea care îl îndeamnă să evite situaţiile delicate pe care toleranţa însăşi le incumbă. - Fiecare epocă îşi are felul ei propriu de adorabilă naivitate pe care celelalte secole i-o invidiază: - şi cât de multă naivitate respectabilă, puerilă şi infinit de prostească se află în această credinţă a savantului în superioritatea sa, în buna-credinţă a toleranţei sale, în siguranţa neştiutoare şi candidă cu care îl tratează instinctiv pe omul religios ca pe un tip mediocru şi inferior, pe care el l-a întrecut, l-a ocolit, *l-a depăşit,*

- el, micul spiriduş arogant, plebeul sprinten şi harnic, meşteşugarul intelectual şi manual al „ideilor“, al „ideilor moderne“!

59

Cel care a privit în străfundul lucrurilor ghiceşte din plin cât de multă înţelepciune se află în faptul că oamenii sunt superficiali. Instinctul lor de conservare este cel care îi învaţă să fie trecători, uşori şi falşi. Ici şi colo, la filozofi precum şi Ia artişti, se întâlneşte cultul pătimaş şi excesiv al „formelor pure“: nu încape nici o îndoială că cel care are *nevoie* într-o asemenea măsură de cultul superficiei a făcut cândva o incursiune neizbutită *dedesubtul* ei. Poate că există chiar o ierarhie printre aceşti copii mistuiţi de flăcări, artişti înnăscuţi, care nu pot gusta plăcerile vieţii decât străduindu-se să-i *falsifice* imaginea (oarecum dintr-o dorinţă de îndelungă răzbunare -): s-ar putea deduce gradul în care viaţa le este nesuferită din măsura în care ei doresc să-i vadă imaginea falsificată, diluată, transcendentalizată, zeificată, -artiştii ar putea fi clasificaţi în rândul *homines religiosi,* ca o categorie *supremă* a acestora. Spaima profundă şi suspicioasă de scufundare într-un pesimism incurabil este cea care constrânge întregi secole să se tină cu dinţii de o interpretare religioasă a existentei: acea spaimă a instinctului care îşi închipuie că s-ar putea ajunge *prea devreme* în posesia adevărului, mai înainte ca omul să fi devenit îndeajuns de puternic, îndeajuns de dur, îndeajuns de artist... Considerată din acest punct de vedere, pietatea, „;viaţa întru Dumnezeu“ ar apărea ca fiind cel din urmă şi cel mai rafinat produs al *spaimei* de adevăr, ca o divinizare şi o beţie artistică în faţa celei mai consecvente falsificări posibile, ca o vrere de răsturnare a adevărului, o vrere spre neadevăr cu orice preţ. Poate că nici n-a existat până acum vreun mijloc mai eficace pentru înfrumuseţarea omului ca pietatea însăşi: prin pietate omul se poate transfigura într-o asemenea măsură în artă şi superficie, în joc de culori, în bunătate, încât priveliştea pe care o oferă să nu mai provoace suferinţă.

60

A-i iubi pe oameni *de dragul lui Dumnezeu* - iată cel mai ales şi cel mai rafinat dintre toate sentimentele pe care le-au dobândit până acum oamenii. Că iubirea de oameni, lipsită de vreo intenţie ascunsă care să o sfinţească, nu este decât o prostie şi o animalitate în *plus,* că predispoziţia spre această iubire de oameni trebuie să-şi primească mai întâi măsura, fineţea, bobul de sare şi grăuntele de ambră din partea unei predispoziţii superioare: -- oricine ar fi fost omul care a simţit şi a „trăit“ pentru întâia oară aceste lucruri, oricât de mult i s-a împleticit limba în încercarea de a exprima astfel de gânduri delicate, fie ca numele lui să rămână pentru noi veşnic sfânt şi demn de cinste, fiind numele aceluia care a zburat cel mai sus şi s-a rătăcit cel mai frumos până acum!

61

Filozoful, aşa cum îl înţelegem *noi,* spiritele libere -, adică omul cu cea mai cuprinzătoare responsabilitate, cel care poartă pe conştiinţă evoluţia globală a omenirii: acest filozof, în opera sa de cultivare şi educaţie, se va servi de religii la fel precum se va servi şi de condiţiile politice şi economice respective. Influenţa selectivă, cultivatoare, adică la fel de destructivă pe cât de creatoare şi constructivă, ce va putea fi exercitată cu ajutorul religiilor este multiplă şi diversă, corespunzând de la caz la caz felului de oameni care vor intra sub dominaţia şi protecţia ei. Pentru cei puternici, independenţi, pentru cei pregătiţi şi predestinaţi să poruncească, în persoana cărora se încarnează raţiunea şi arta unei rase conducătoare, religia este un mijloc în plus pentru biruirea piedicilor, cu scopul de a putea stăpâni: în chip de legătură care îi uneşte pe stăpânitori cu supuşii, oferind şi destăinuind celor dintâi conştiinţa acestora din urmă, tot ce au ei mai tăinuit şi mai intim şi pe care ar dori să-l sustragă supunerii; iar în cazul în care câte unii de o asemenea obârşie aristocratică se simt predispuşi, prin elevata lor spiritualitate, la o viată mai retrasă şi mai contemplativă, dorind să se limiteze doar la forma cea mai subtilă a dominaţiei (asupra tinerilor aleşi sau a confraţilor din acelaşi ordin), religia însăşi le va putea servi drept mijloc de apărare împotriva zarvei şi caznei pe care le presupune o dominaţie *mai grosolană,* drept mijloc de a se păstra neatinşi de murdăria *inevitabilă a* tuturor acţiunilor politice. Astfel au înţeles să o facă brahmanii, de exemplu: cu ajutorul unei organizaţii religioase, ei si-au atribuit prerogativul de a desemna poporului pe regii săi, în vreme ce ei înşişi se menţineau şi se simţeau deoparte şi în afară, ca oameni hărăziţi unor misiuni superioare şi supraregale. Totodată, religia oferă şi unei părţi a celor dominaţi îndrumarea şi

posibilitatea de a se pregăti în vederea unei viitoare dominaţii şi porunciri, şi anume acelor clase şi stări sociale aflate într-o lentă ascensiune în care puterea şi plăcerea voinţei, vrerea de autodominaţie se află, datorită unor fericite datini familiale, într-o continuă creştere: -- acestora religia le oferă din plin imbolduri şi tentaţii pentru a păşi pe calea unei spiritualităţi superioare, pentru a încerca sentimentul marii depăşiri de sine, al liniştii şi al singurătăţii: -ascetismul şi puritanismul sunt mijloace aproape indispensabile de educaţie şi înnobilare în cazul unei rase care doreşte să-şi domine originea plebeiană şi să se ridice prin muncă la viitoarea stăpânire. Iar oamenilor obişnuiţi, în sfârşit, celor mai numeroşi, celor care sunt hărăziţi la a sluji, la utilităţi generale, a căror existentă este *îngăduită* doar în acest scop, lor religia le oferă o inestimabilă suficientă faţă de condiţia şi felul lor, numeroase seninătăţi ale inimii, o înnobilare a supuşeniei, fericirea şi suferinţa în plus de a trăi laolaltă cu cei asemeni lor, precum şi un fel de transfigurare şi înfrumuseţare, un fel de justificare a întregii banalităţi cotidiene, a întregii meschinării, a întregii sărăcii semianimalice a sufletului lor. Religia şi semnificaţia religioasă a vieţii îi iradiază cu o strălucire solară pe aceşti oameni veşnic istoviţi, ii face să-si suporte propria imagine, ea acţionează, precum obişnuieşte să acţioneze filozofia epicuriană asupra suferinzilor de un soi mai elevat, şi anume înviorându-i, rafinându-i, făcându-i *să tragă* foios din suferinţă, ajungând chiar până la a o sanctifica şi justifica. Poate că nu există în creştinism şi în budism nimic mai demn de cinste ca arta acestora de a-i învăţa chiar şi pe cei mai umili felul în care se pot înălţa, prin pietate, !a o fictivă ordine superioară a lucrurilor, resemnându-se prin aceasta cu ordinea reală, în interiorul căreia o duc atât de greu, - tocmai această greutate fiind cea necesară!

62

În fine, pentru a evalua şi părţile negative ale unor astfel de religii şi pentru a scoate la lumină neliniştitoarea lor periculozitate, trebuie să arătăm că întotdeauna se plăteşte un preţ mare şi teribil în cazul în care religiile sunt folosite *nu* ca nişte mijloace de cultivare şi educaţie în mâinile filozofilor, ci ajung să acţioneze de capul lor, *suverane,* dorind să constituie ele însele ţeluri ultime şi nu doar un mijloc printre alte mijloace. La fel ca la toate celelalte specii animale, şi în cazul omului există un surplus de rataţi, bolnavi, degeneraţi, infirmi, inşi hărăziţi suferinţei; şi printre oameni reuşitele constituie întotdeauna excepţia, şi chiar o excepţie rară, dacă avem în vedere faptul că omul este *animalul* al cărui *specific nu este încă fixat. şi* chiar mai rău: cu cât tipul uman care îl reprezintă pe un om este de un grad mai înalt, cu atât mai mare este improbabilitatea *reuşitei* sale: hazardul, legea absurdului ce domneşte în economia globală a umanităţii îşi exercită cea mai înspăimântătoare influenţă distrugătoare de-a dreptul asupra oamenilor superiori ale căror condiţii de viată sunt delicate, complexe şi greu previzibile. Cum se comportă cele două mari religii mai sus pomenite în privinţa acestui *surplus* de cazuri eşuate? Ele caută să conserve, să menţină în viată tot ceea ce poate fi menţinut, ele iau chiar sistematic atitudine în chip de religii ale *suferinzilor,* ţin partea tuturor celor care suferă din pricina vieţii ca de o maladie, dorind ca orice alt sentiment al vieţii să treacă drept fals şi să devină cu neputinţă. Scoţând în evidenţă şi faptul că, alături de ceilalţi, de această asistentă grijulie şi conservatoare a profitat şi profită şi tipul superior de oameni, care până acum a fost mai întotdeauna şi cel mai suferind, în bilanţul general religiile de până acum, şi anume cele *suverane,* apar printre cauzele principale care au contribuit la menţinerea tipului „om" pe o treaptă inferioară de dezvoltare, - ele au conservat prea mulţi dintre acei *care* trebuiau să *piară.* Pentru binefacerile lor inestimabile li se datorează recunoştinţă; şi nu există om îndeajuns de bogat în recunoştinţă care să nu sărăcească pus bunăoară în faţa tuturor celor făptuite până în prezent, pentru Europa, de către „învăţaţii" creştinismului! Şi totuşi, dacă religiile au dăruit mângâiere suferinzilor, curaj celor oprimaţi şi deznădăjduiţi, un toiag şi un reazem celor care se poticneau, dacă pe cei tulburaţi sufleteşte sau sălbăticiţi i-au ademenit departe de societate, în mănăstiri şi în case de tratament psihic: ce le-a mai rămas de făcut, în străduinţa lor necontenită şi conştientă de a-i conserva pe toţi cei bolnavi şi suferinzi, adică de fapt şi în adevăr, de a lucra la *ruinarea rasei europene?* Aşezarea tuturor evaluărilor *de-a-ndoaselea* - iată, *aceasta* le-a mai rămas de făcut! şi de a-i zdrobi pe cei puternici, de a infecta marile speranţe, de a mânji cu suspiciune bucuria întru frumuseţe, de a frânge toate cele suverane, virile, cuceritoare, dornice de dominaţie, toate instinctele proprii celui mai înalt şi mai izbutit tip uman, şi de a le preface în incertitudine, conştiinţă tulburată, autodistrugere, de a perverti până şi iubirea faţă de cele pământene, întreaga dorinţă de a stăpâni cele pământene preschimbându-le în ură faţă de pământ şi pământean aceasta a fost misiunea pe care şi-a fixat-o Biserica, şi a trebuit să şi-o fixeze până în momentul în care a reuşit în fine să contopească într-o unică noţiune „renunţarea la lume", „renunţarea la simţuri" şi „omul superior". Presupunând că am putea cuprinde cu privirea ironică şi indiferentă a unui zeu epicurian întreaga comedie ciudată, dureroasă, grosolană şi totodată rafinată a

creştinismului european, cred că cu greu am mai putea conteni cu râsul şi cu uimirea: n-ar reieşi oare clar că de-a lungul a optsprezece secole Europa a fost stăpânită de *o unică* voinţă, aceea de a face din om un *avorton sublim?* Însă cel care ar da peste această formă degenerată şi pipernicită de bunăvoie care îl reprezintă pe creştinul european (Pascal, de exemplu), şi l-ar privi de astă dată neepicurian, ci înarmat cu un fel de baros divin, n-ar exclama el oare cu mânie, milă şi groază: „O, neghiobilor, neghiobi îngâmfaţi şi miloşi, ce aţi făcut aici? Fost-a aceasta o muncă pentru mâinile voastre? În ce chip mi-aţi pocit şi cârpăcit cea mai frumoasă marmură! Cum de aţi îndrăznit voi s-o faceţi?" - Vreau să spun că creştinismul a fost cea mai funestă formă de îngâmfare de până acum. Nişte oameni insuficient de înalţi şi de duri ca să le poată fi îngăduit a-l sculpta pe om în chip de artişti; oameni insuficient de puternici şi de clarvăzători pentru a putea ac*cepta* cu o măreaţă stăpânire de sine legea primordială care presupune înmiite eşecuri şi pieiri; oameni insuficient de distinşi pentru a putea discerne abisala şi felurita ierarhie şi prăpastie care îl desparte pe un om de celălalt: - *astfel* de oameni, cu a lor „egalitate în faţa lui Dumnezeu", au avut în mâinile lor până în prezent destinul Europei, până când, în cele din urmă s-a prăsit o rasă pipernicită, aproape caraghioasă, un animal de turmă, o fiinţă docilă, bolnăvicioasă şi mediocră, europeanul zilelor noastre...

Partea a patra: aforisme şi interludii

63 Cel care-i dascăl din cap până-n picioare consideră toate lucrurile cu seriozitate doar în raport cu discipolii săi, - chiar şi pe sine însuşi.

64 „Cunoaşterea de dragul cunoaşterii“ - iată ultima cursă pe care ne-o întinde morala: şi ne încâlcim încă o dată de-a binelea în latul ei.

65 Neînsemnată ar fi atracţia cunoaşterii de n-ar exista atât de multă pudoare ce trebuie învinsă pentru a ajunge până la ea.

65a Faţă de Dumnezeul nostru suntem cei mai neloiali cu ; putinţă: lui nu u este *îngăduit* să păcătuiască!

66 Înclinaţia de a se înjosi, de a se lăsa jefuit, înşelat, exploatat ar putea constitui pudoarea unui Dumnezeu care trăieşte printre oameni.

67 A-I iubi pe Unul singur e o barbarie: căci ponoasele acestei iubiri le trag toţi Ceilalţi. Fie ea chiar şi iubirea faţă de Dumnezeu.

68 „Da, am făcut asta“, spune memoria mea. „E cu neputinţă s-o fi făcut“ - spune mândria mea şi rămâne neînduplecată. În cele din urmă - memoria e cea care cedează.

69 Viaţa nu a fost cercetată cu suficientă băgare de seamă, de vreme ce nu s-a zărit şi măna care, plină de menajamente, ucide.

70 A avea caracter înseamnă a avea totodată şi propria-ţi experienţă caracteristică care se repetă la nesfârşit.

71 *Înţeleptul în chip de* astronom. - Câtă vreme mai simţi stelele ca pe ceva „deasupra ta“, îţi lipseşte încă privirea cunoscătorului.

72 Nu tăria sentimentului înalt, ci trăinicia lui îl face pe om superior.

73 Cel care îşi atinge idealul, tocmai prin aceasta îl şi depăşeşte

73a Există păuni care îşi ascund evantaiul păunesc din faţa tuturor privirilor - şi numesc aceasta mândria lor.

74 Omul genial este insuportabil dacă nu posedă cel puţin încă două calităţi pe deasupra: recunoştinţă şi puritate.

75 Gradul şi felul sexualităţii unui om reuşesc să se înalte până la cele mai înalte culmi ale spiritului său.

76 În vreme de pace omul războinic se năpusteşte asupra lui însuşi.

77 Principiile servesc la tiranizarea sau la justificarea sau la cinstirea sau la defăimarea sau la tăinuirea obişnuinţelor: - pesemne că doi oameni cu principii identice le pot folosi pe acestea în scopuri fundamental diferite.

78 Cel care se dispreţuieşte pe sine se mai consideră totuşi un dispreţuitor.

79 Sufletul care se ştie iubit şi nu ştie a răspunde, iubind, îşi trădează poleiala: - şi îşi dă arama pe faţă.

80 Ceea ce s-a lămurit încetează să ne mai intereseze. - Ce a vrut să spună zeul care ne-a sfătuit: „cunoaşte-te pe tine însuţi“? Să însemne oare aceasta: „încetează să te mai interesezi de tine însuti! Fii obiectiv!“? - Dar Socrate? - Dar „omul de ştiinţă“?

81 E îngrozitor să mori de sete în mijlocul mării. De ce trebuie oare să vă săraţi într-atât adevărul, încât el să nu ne mai poată stinge nici măcar setea?

82 „Compătimire faţă de toată lumea“ - aceasta ar însemna duritate şi tiranie faţă de *tine* însuţi, stimabile vecin!

83 *Instinctul:* - Când casa ţi-e în flăcări, uiţi până şi de cină. Da: însă te despăgubeşti, dejunând apoi în cenuşă.

84 Femeia învaţă să urască pe măsură ce se dezvaţă - să vrăjească.

85 Aceleaşi pasiuni, la bărbat şi la femeie, se deosebesc ca *tempo*: iată pricina interminabilelor neînţelegeri dintre ei.

86 Femeile însele ascund întotdeauna îndărătul întregii lor vanităţi personale dispreţul lor impersonal - faţă de „femeie“.

87 *Inimă* încătuşată, *spirit liber:* - Dacă îţi încătuşezi inima şi o păstrezi captivă, poţi acorda multe libertăţi spiritului tău: aceasta am mai spus-o. Dar nimeni nu mă crede, poate doar cei care o ştiu deja -

88 Persoane deosebit de inteligente încep să fie tratate cu suspiciune din momentul în care ajung în încurcătură.

89 O viaţă plină de trăiri înspăimântătoare oferă prilej de bănuială că însuşi cel care le-a trăit este înspăimântător.

90 Oamenii gravi şi melancolici devin mai uşori tocmai prin ceea ce pe alţii îi îngreuiază, prin ură şi iubire: şi îi vedem ridicându-se pentru moment la suprafaţa lor.

91 E atât de rece, atât de îngheţat încât îţi frige degetele! Mâna care îl apucă tresare de spaimă! - Şi tocmai de aceea unii îl cred incandescent.

92 Care dintre noi nu s-a jertfit măcar o dată pe sine - pentru bunul său renume?

93 Amabilitatea nu conţine nici un dram de ură faţă de oameni, dar tocmai din această cauză ea are o doză mult prea mare de dispreţ faţă de om.

94 Maturitatea bărbatului: regăsirea seriozităţii cu care, copil fiind, se juca.

95 A te ruşina de imoralitatea ta: iată una din treptele scării la capătul căreia te vei ruşina de moralitatea ta.

96 Trebuie să te desparţi de viaţă precum a făcut Odiseu, despărţindu-se de Nausicaa, - mai mult binecuvântând decât iubind.

97 Cum? Acesta-i un om mare? În el, eu văd doar pe comediantul propriilor sale idealuri.

98 De-ţi dresezi bine conştiinţa, te va şi săruta în vreme ce te muscă.

99 *Dezamăgitul.* - „Aşteptam s-aud ecoul şi auzit-am doar elogiul –

100 În faţa noastră înşine, ne prefacem a fi întotdeauna mai naivi decât suntem: astfel ne refacem din oboseala de a trăi alături de semenii noştri.

101 În zilele noastre cei care cunosc adevărul au tendinţa de a se simţi încarnarea lui Dumnezeu - într-un animal.

102 Descoperirea faptului că este deopotrivă iubit ar trebui de fapt să-l deziluzioneze pe îndrăgostit de fiinţa iubită. „Cum? într-atât de modest să fiu, să te iubesc pe tine? Sau într-atât de prost? Sau - sau – “

103 *Primejdia fericirii.* - „Acum toate îmi reuşesc din plin, de-acum înainte orice soartă mi-e pe plac: - cine are chef să fie soarta mea“

104 Nu iubirea de oameni, ci neputinţa acestei iubiri este cea care îi împiedică pe creştinii zilelor noastre - să ne ardă de vii.

105 Spiritului liber, „cucernicului cunoaşterii“ - *pia fraus* îi repugnă chiar mai mult (rănind „cucernicia“ sa) decât *impia fraus.* De aici, profunda lui lipsă de înţelegere faţă de biserică, specifică „spiritelor libere“, - de aici, lipsa *lui* de libertate.

106 Datorită muzicii, pasiunile se pot bucura de ele însele.

107 Hotărârea odată luată, a nu mai da ascultare nici chiar celor mai fondate obiecţiuni: iată indiciul caracterului puternic. Aşadar, un prilej de nerozie cu bună-ştiinţă.

108 Nu există defel fenomene morale, ci doar o interpretare morală a fenomenelor -

109 Destul de frecvent, criminalul nu este la înălţimea faptelor sale; el o minimalizează şi o defăimează.

110 Rareori avocaţii unui criminal sunt îndeajuns de artişti pentru a şti să exploateze în favoarea clientului lor frumuseţea oribilă a faptelor acestuia.

111 Cel mai anevoie ne poate fi rănită vanitatea atunci când mândria ne-a fost rănită cu puţin înainte.

112 Celui care se simte predestinat să vadă şi nu să creadă, toţi credincioşii îi par prea zgomotoşi, prea indiscreţi: şi se fereşte de ei.

113 „Vrei să-l câştigi de partea ta? Fă pe încurcatul în faţa lui"

114 Imensa speranţă a femeilor în iubirea trupească şi pudoarea acestei speranţe le zădărniceşte de la bun început toate perspectivele posibile.

115 În jocul în care nu participă iubirea sau ura, femeia este o actriţă mediocră.

116 Marile perioade ale vieţii noastre sunt cele în care dobândim îndrăzneala să rebotezăm Răul din noi cu numele de Cel mai bun-ul nostru.

117 Voinţa de a birui o pasiune nu este la urma urmei altceva decât voinţa uneia sau mai multor pasiuni

118 Există o inocenţă a admiraţiei: o posedă cel căruia nu i-a trecut încă prin minte că poate va fi admirat şi el într-o bună zi.

119 Dezgustul faţă de murdărie poate fi atât de mare încât să ne împiedice a ne curăţi, - a ne „dezvinovăţi“

120 Adeseori senzualitatea creşte mai năvalnic decât iubirea, astfel că rădăcina acesteia din urmă rămâne firavă şi lesne de smuls.

121 E un raţionament faptul că Dumnezeu, vrând să devină scriitor, a învăţat greaca, - şi că n-a învăţat-o prea bine.

122 A te bucura de o laudă înseamnă la unii doar o politeţe a inimii - şi de-a dreptul contrariul unei vanităţi a spiritului.

123 Până şi concubinajul a fost corupt: - prin căsătorie.

124 Cel care jubilează pe rug, triumfă nu asupra durerii, ci asupra faptului că nu simte durerea la care se aştepta. Aceasta, întru pildă.

125 Când trebuie să ne revizuim părerea despre cineva, îi punem greu la socoteală faptul de a ne fi incomodat prin aceasta.

126 Un popor este înconjurul pe care îl face natura pentru a ajunge la şase, şapte oameni mari. - Şi pentru a-i ocoli apoi.

127 Tuturor femeilor adevărate ştiinţa le ofensează pudoarea. Ele au senzaţia că se încearcă să li se privească astfel sub piele, - mai rău! sub fustă şi găteală.

128 Cu cât mai abstract e adevărul pe care vrei să-l faci cunoscut, cu atât mai multă osteneală trebui-va să depui pentru a-ţi seduce simţurile de partea lui.

129 Diavolul are cele mai vaste perspective asupra lui Dumnezeu, de aceea se ţine la distanţă atât de mare de el: - diavolul, cel mai vechi prieten al cunoaşterii.

130 Adevărata înfăţişare a omului iese la iveală în momentul în care talentul său apune, - atunci când el încetează să mai arate ce *poate* face. şi talentul e o găteală; găteala, şi ea, e o tăinuire.

131 Sexele se înşeală unul în privinţa celuilalt: aceasta din cauză că, în fond, ele se respectă şi se iubesc numai pe ele însele (sau propriul lor ideal, ca să ne exprimăm mai amabil-). Astfel, bărbatul o vrea pe femeia blândă, - însă femeia, tocmai ea, este *esenţialmente* lipsită de blândeţe, asemenea pisicii, oricât de bine a deprins meşteşugul simulării blândeţii.

132 Virtuţile noastre sunt cele pentru care suntem mai cu osebire pedepsiţi.

133 Cel care nu ştie să-şi găsească drumul spre idealul său, duce o viată mai uşuratică şi mai impertinentă decât omul lipsit de ideal.

134 În simţuri îşi are obârşia întreaga verosimilitate, întreaga bună- credinţă, întreaga evidentă a adevărului.

135 Fariseismul nu este o degenerare a oamenilor buni: o bună parte din el este mai degrabă o condiţie a tuturor virtuţilor.

136 Unul caută un mamoş pentru ideile sale, iar altul pe cineva căruia să-i poată oferi ajutor ca mamoş; astfel ia naştere un dialog fructuos.

137 În relaţiile cu savanţii şi cu artiştii te poţi lesne înşela, şi aceasta în sensuri contrarii: nu de puţine ori găseşti îndărătul unui savant remarcabil un om mediocru, iar îndărătul unui artist mediocru, adeseori - un om remarcabil.

138 Fie că suntem treji sau că visăm, noi procedăm la fel: mai întâi îl născocim şi îl plăsmuim pe partenerul nostru, - pentru a-l uita apoi pe dată.

139 În răzbunare şi în dragoste femeia e mai barbară decât bărbatul.

140 *Un sfat sub formă de ghicitoare.* - „Vrei să ştii că nodul ţine? - prinde-l în dinţi şi muşcă bine.“

141 Pântecul este pricina faptului că omului îi vine cam greu să se considere un zeu.

142 Vorbele cele mai neprihănite pe care le-am auzit vreodată: *„Dans le veritable* amour *c'est* l'âme *qui enveloppe* le corps.“

143 Vanitatea noastră ar dori ca, din toate câte le facem, pentru noi să treacă drept cel mai greu tocmai ceea ce ne izbuteşte mai din plin. Iată originea multor feluri de morală.

144 De obicei, când o femeie are înclinaţii ştiinţifice, ceva nu e în ordine în sexualitatea ei. Prin ea însăşi, sterilitatea predispune la o anumită virilitate a gustului; bărbatul este, cu voia dumneavoastră, „animalul sterp“

145 Comparându-l în mare pe bărbat cu femeia, se poate spune că ea n- ar fi avut geniul gătelii dacă n-ar fi posedat şi instinctul de a juca rolul *secundar*.

146 Cel care se luptă cu monştrii, să ia aminte, să nu devină el însuşi un monstru. Iar de priveşti îndelung abisul, află că şi abisul îţi scrutează străfundul sufletului.

147 Dintr-un volum de vechi nuvele florentine, precum şi din viaţă: buona *femmina,* e mala *femmina vuol* bastone. Sachetti *Nov.* 86.

148 A-l ademeni pe semen să-şi facă o impresie bună despre noi şi a ne încrede apoi cu toată convingerea în această impresie a semenului: cine ar putea fi pe măsura femeilor în această măiastră înşelătorie?

149 Cele considerate drept rele de către o epocă sunt de obicei răsfrângerea inactuală a celor considerate odinioară bune, atavismul unui ideal anterior.

150 În jurul eroului toate se prefac în tragedie, în jurul semizeului toate devin dramă satirică; iar în jurul lui Dumnezeu toate devin - ce? „lume“, poate?

151 Nu e de ajuns ca cineva să posede talent: trebuie să mai obţină şi permisiunea voastră, - nu-i aşa, prieteni ai mei?

152 „În grădina în care creşte arborele cunoaşterii, acolo-i paradisul“: astfel grăiesc cei mai tineri şi cei mai bătrâni şerpi.

153 Cele făptuite întru iubire se petrec întotdeauna dincolo de Bine şi de Rău.

154 Obiecţia, zburdălnicia, vesela neîncredere, zeflemeaua, acestea sunt semne de sănătate: toate cele absolutiste ţin de domeniul patologicului.

155 Simţul tragicului creşte şi descreşte în raport cu senzualitatea.

156 Nebunia e o raritate în cazul indivizilor, - însă în cel al grupurilor, al partidelor, al popoarelor, al epocilor ea constituie regula.

157 Gândul sinuciderii este un mijloc puternic de consolare: cu ajutorul lui poţi depăşi cu bine câte-o noapte neplăcută.

158 Celui mai puternic instinct al nostru, cel care ne tiranizează, i se supune nu numai raţiunea, dar şi conştiinţa noastră.

159 Într-adevăr, *trebuie* să răsplătim atât binele cât şi răul: dar de ce să le răsplătim tocmai celui care ne-a făcut un bine sau un rău?

160 Înseamnă că nu-ţi mai iubeşti îndeajuns cunoaşterea de vreme ce o împărtăşeşti.

161 poeţii sunt neruşinaţi faţă de întâmplările lor: ei le exploatează.

162 „Nu vecinul e aproapele nostru, ci vecinul vecinului“ - astfel gândesc toate popoarele.

163 Iubirea scoate la lumină calităţile înalte şi ascunse ale îndrăgostitului, - ceea ce are el rar, excepţional: astfel, iubirea ne amăgeşte cu uşurinţă în privinţa celor care, la îndrăgostit, constituie regula.

164 Iisus spunea iudeilor săi: „legea a fost bună pentru sclavi, - iubiţi-l pe Dumnezeu precum îl iubesc eu, ca un fiu! Ce ne priveşte morala pe noi, fii Domnului!“

165 *Aviz tuturor partidelor.* - Orice păstor are nevoie de un berbec care să conducă turma, - iar de nu, trebui-va să facă el însuşi pe berbecul, atunci când se iveşte prilejul.

166 Gura ştie poate a minţi, dar strâmbătura ei spune totuşi adevărul.

167 La oamenii duri, profunzimea sentimentului este pricină de ruşine - fiind totodată un lucru deosebit de valoros.

168 Creştinismul i-a dat lui Eros să bea otravă: - el n-a murit, dar a degenerat, căzând în viciu.

169 A vorbi mult despre tine însuţi poate fi şi un mijloc de a te ascunde.

170 În laudă se află mai multă indiscreţie decât în dojană.

171 La un om al cunoaşterii compătimirea e oarecum caraghioasă, ca nişte mâini delicate ale unui ciclop.

172 Din dragoste faţă de oameni, se întâmplă câteodată să-l îmbrăţişezi la întâmplare pe primul om întâlnit în cale (căci nu-i poţi îmbrăţişa pe toţi): dar tocmai acest lucru, ia seama, să nu-l ghicească...

173 Nu-l urăşti câtă vreme îl mai desconsideri, ci de abia atunci când îl consideri egal ori superior.

174 Utilitariştilor, voi iubiţi, ca şi mine, întreg *utilul* doar în chip de *vehicul* al înclinaţiilor voastre, - nu vi se pare şi vouă de-a dreptul insuportabil scârţâitul roţilor sale?

175 În cele din urmă, ajungi să-ţi iubeşti dorinţa, şi nu obiectul dorinţei.

176 Vanitatea altora ne ofensează gustul doar atunci când ne ofensează vanitatea.

177 Se pare că în încercarea de a defini „veridicitatea“, nimeni n-a fost încă îndeajuns de veridic.

178 Prostiile debitate de înţelepţi nu sunt crezute: ce prejudiciu cauzat drepturilor omului!

179 Urmările acţiunilor noastre ne trag de urechi, fără să se sinchisească prea mult de faptul că între timp noi ne-am „îndreptat“.

180 Există un fel de nevinovăţie în minciună, indiciu al bunei-credinţe în ceva.

181 E inuman să-l binecuvântezi pe cel care te-a blestemat.

182 Familiaritatea din partea unui superior provoacă amărăciune, căci nu ne e îngăduit să-i răspundem la ea.

183 „Nu că m-ai minţit, ci că nu-ţi voi mai putea da crezare, iată, de aceasta mă cutremur“

184 Există o exuberantă a bunătăţii care se aseamănă la înfăţişare cu răutatea.

185 „Nu-mi place.“ - De ce? - „Pentru că nu sunt la înălţimea lui.“ Răspuns-a vreodată un om astfel?

Partea a cincea:
contribuţie la istoria naturală a moralei

186

Pe cât de subtil, întârziat, multiplu, irascibil, rafinat este sentimentul moral din Europa zilelor noastre, tot pe atât de necoaptă, novice, neîndemânatică şi nepricepută este „ştiinţa moralei“: - iată un contrast atrăgător ce devine câteodată vizibil şi tangibil în persoana unuia şi aceluiaşi moralist. Însăşi expresia „ştiinţă a moralei“ este mult prea arogantă şi potrivnică bunului-gust, dacă luăm în consideraţie ce se desemnează prin ea; căci acest bun- gust a manifestat întotdeauna o preferinţă pentru cuvinte mai modeste. Am face mai bine să recunoaştem cu toată rigoarea posibilă *ce anume* ne lipseşte şi ne va mai lipsi multă vreme de acum înainte, *care* este adevărata necesitate, deocamdată singura legitimă: colectarea materialului, definirea conceptuală şi ordonarea unui uriaş tezaur de sentimente rafinate, de nuanţe subtile între valori ce vieţuiesc, cresc, se înmulţesc şi pier, - şi, poate, încercarea de a concretiza formele pe care le iau periodic şi frecvent aceste cristalizări însufleţite, - toate acestea pentru pregătirea unei *tipologii* a moralei. Ce-i drept, până acum nu s-a dat dovadă de atâta modestie. Filozofii, cu toţii, şi-au asumat, cu o caraghioasă gravitate rigidă, sarcini cu mult mai elevate, mai pretenţioase, mai solemne din momentul în care s-au îndeletnicit cu morala în chip de ştiinţă: ei doreau să pună *bazele* moralei, - şi fiecare dintre ei şi-a închipuit că a reuşit; iar morala însăşi trecea drept ceva „dat“. Cât de depărtat de nerodul lor orgoliu se afla sarcina unei descrieri, sarcină ce li se părea prea insignifiantă şi pe care au lăsat-o pradă prafului şi mucegaiului, deşi e puţin probabil că ar fi putut avea cele mai delicate degete şi simţurile îndeajuns de ascuţite pentru aceasta! Tocmai prin faptul că moraliştii filozofi luau cunoştinţă de facta-ele morale doar grosolan, într-o selecţie arbitrară sau printr-o prescurtare întâmplătoare, ca de pildă în chip de morală a mediului lor înconjurător, a clasei lor sociale, a bisericii lor, a spiritului epocii lor, a climei şi zonei lor geografice - tocmai prin faptul că ei erau prost informaţi şi chiar prea puţin interesaţi în a cunoaşte popoarele, epocile, trecutul, ei nici măcar n-au întrezărit adevăratele probleme ale moralei: - probleme care, toate, pornesc de la ideea unei comparaţii între *diversele* feluri de morală. Din întreaga „ştiinţă a moralei“ a *lipsit* deocamdată, oricât ar părea de ciudat, însăşi problema moralei: a lipsit bănuiala că aici ar putea exista ceva problematic. Lucrul pe care filozofii îl numeau „punerea bazelor moralei“ şi pe care îl pretindeau de la ei înşişi nu era, în adevărata sa lumină, decât o formă savantă *a bunei-credinţe în* morala dominantă, un nou mijloc de a o *exprima,* aşadar o stare de fapt în interiorul unei anumite moralităţi date şi, în ultimă instanţă, chiar un fel de tăgăduire a faptului că aceast*ă* morală *poate* fi exprimată în chip de problemă: - în orice caz, era vorba de contrariul unei examinări, al unei analize, al unei contestări, al unei vivisecţii a acestei credinţe înseşi! Să ascultăm bunăoară cu câtă nevinovăţie, aproape venerabilă, îşi mai defineşte Schopenhauer propria sarcină, şi să tragem concluziile în privinţa caracterului ştiinţific al unei „ştiinţe“ ai cărei ultimi maeştri mai vorbesc precum copiii şi muierile bătrâne: - „Principiul, spune el *(Grundprobleme der Ethik,* p. 137), cu conţinutul căruia toţi moraliştii sunt *în fond* de acord: *neminem laede,* immo omnes, quantum *potes, juva* acesta-i *adevăratul* principiu pe care toţi moraliştii s-au străduit să-l dovedească... *adevăratul* fundament al eticii, cel căutat de secole, ca piatra filozofală.“ - Desigur, se prea poate că dificultatea dovedirii principiului enunţat mai sus a fost considerabilă - după cum se ştie, nici Schopenhauer n-a izbutit mai mult; iar cel care si-a dat pe de-a-ntregul seama cât de lipsit de bun- gust, cât de fals şi sentimental este acest principiu, într-o lume a cărei esenţă o constituie voinţa de putere -, să facă bine să-şi amintească faptul că Schopenhauer, cât era el de pesimist, cânta totuşi la flaut... În fiecare zi, după masă: citiţi-i pe biografii lui. Şi, în treacăt fie zis: un pesimist, un contestatar al lui Dumnezeu şi al lumii care întâlnind morala se opreşte din drum -, care, cântând din flaut, încuviinţează din cap în faţa ei şi a principiilor de soiul *laede neminem:* cum? Mai poate fi considerat un adevărat pesimist?

187

Făcând abstracţie de valoarea unor afirmaţii de genul: „în noi se află un imperativ categoric“, ne putem totuşi întreba: ce ne spune o asemenea afirmaţie despre cel care o enunţă? Există morale menite să-l justifice pe autor în ochii altora; unele sunt sortite să-l liniştească şi să-l împace cu el însuşi; altele îi servesc drept mijloc de autocrucificare şi înjosire de sine; cu ajutorul unora el doreşte să se răzbune, cu al celorlalte să se ascundă, ori să se transfigureze şi să se transpună în înalturi şi zări îndepărtate; una îl ajută pe autorul ei să uite, cealaltă să se facă uitat, parţial sau în întregime; câte-un moralist ar vrea să-si exercite puterea şi fantezia creatoare asupra omenirii; alţii, şi însuşi Kant pare să facă parte dintre aceştia, lasă să se înţeleagă prin morala lor: „ceea ce e respectabil la mine este faptul că eu ştiu să mă supun, - cu voi *trebuie* să se întâmple la fel!“- pe scurt, moralele, şi ele, sunt doar o *semio*logie a a*fectelor:*

188

Orice morală, fiind opusă spiritului *laisser aller,* este o acţiune tiranică împotriva „naturii“ şi, de asemenea, împotriva „;raţiunii“: însă această afirmaţie ar constitui o obiecţie doar dacă în numele vreunei alte morale s-ar decreta iar o interdicţie a tuturor felurilor de tiranie şi iraţionalitate. Valoarea esenţială şi inestimabilă a oricărei morale constă în faptul că ea este o îndelungată constrângere: pentru a înţelege fenomenul stoicismului, cel al Port- Royal-ului sau cel al puritanismului, trebuie să ne amintim de constrângerea sub efectul căreia au dobândit vigoare şi libertate toate exprimările verbale de până acum, - constrângere metrică, tiranie a rimei şi a ritmului. Câte greutăţi au avut de întâmpinat poeţii şi oratorii tuturor popoarelor! - fără a face excepţie de la aceasta câţiva prozatori din zilele noastre în al căror auz sălăşluieşte o conştiinţă implacabilă - şi toate acestea, „de dragul unei prostii“, cum spun bădăranii utilitarişti care se consideră prin aceasta inteligenţi, sau „din servilism faţă de legi arbitrare“, cum spun anarhiştii care se consideră prin aceasta „liberi“ şi chiar liber-cugetători. Însă, oricât ar părea de uimitor, tot ceea ce există şi a existat vreodată pe pământ în materie de libertate, fineţe, cutezanţă, dans şi măiastră certitudine, fie în domeniul gândirii propriu-zise sau în cel al guvernării, în domeniul graiului sau în cel al convingerii, în domeniul artelor, precum şi în cel al moralităţii, s-a putut dezvolta numai şi numai sub jugul „tiraniei acestor legi arbitrare“; şi, o spun cu toată seriozitatea, este foarte probabil că de-a dreptul acestea înseamnă „natură“, tocmai felul acestora de a fi este cel ,.natural" - şi *nu* acel *Laisser aller!* Toţi artiştii ştiu cât de depărtat de sentimentul nepăsării se află „cea mai naturală“ stare a lor, libera rânduire, dispunere, decizie, construire din momentele de „inspiraţie“, - şi cu Ce străşnicie şi precizie se supun ei, tocmai în acele clipe, ne-număratelor legi care sfidează prin însăşi stricteţea şi exactitatea lor orice formulare prin intermediul noţiunilor (căci până şi cea mai stabilă noţiune, în comparaţie cu aceste legi, rămâne ceva flotant, multiplu, echivoc -). După câte se pare, lucrul esenţial „din cer precum şi pe pământ“ este, s-o spunem încă o dată, *supunerea* îndelungată, într-o *unică* direcţie: cu timpul, din aceasta a rezultat şi rezultă întotdeauna ceva, lucruri de dragul cărora merită să trăieşti pe pământ, ca de pildă virtute, artă, muzică, dans, raţiune, spiritualitate - câte ceva transfigurat, rafinat, nebunesc şi divin. îndelunga încătuşare a spiritului, suspicioasa constrângere din comunicarea ideilor, disciplina pe care şi-o impunea gânditorul în strădania de a-şi subordona ideile unei conduite bisericeşti sau curteneşti sau unor ipoteze aristotelice, îndelunga voinţă spirituală de a interpreta tot ceea ce se întâmplă pe baza unei scheme creştine şi de a-l redescoperi şi justifica pe dumnezeul creştin până şi în cea mai neînsemnată întâmplare, - toate aceste sforţări, samavolnicii, durităţi, orori, iraţionalităţi s-au dovedit a fi mijloace prin intermediul cărora spiritului european i s-a inoculat vigoarea, necruţătoarea curiozitate şi subtila-i mobilitate: să recunoaştem totuşi că prin aceasta au fost totodată zdrobite, înăbuşite şi alterate valori de vigoare şi spiritualitate de neînlocuit (căci aici, ca şi pretutindeni, „natura“ ni se înfăţişează aşa cum este, în întreaga ei măreţie risipitoare şi *indiferentă,* măreţie care ne revoltă, dar ne şi impresionează prin nobleţea ei). Faptul că secole de-a rândul gânditorii europeni au cugetat numai şi numai pentru a dovedi câte ceva - astăzi, dimpotrivă, orice gânditor care „vrea să dovedească ceva“ ne pare suspect -, faptul că mai întotdeauna rezultatul la care *trebuiau* să ajungă prin cele mai stricte raţionamente ale lor era stabilit dinainte, oarecum ca în astrologia asiatică de odinioară sau ca în zilele noastre în cazul inofensivelor interpretări creştino-morale ale celor mai intime întâmplări ca fiind „întru slava Domnului“ şi „întru mântuirea sufletului": - această tiranie, acest arbitrar, această nerozie riguroasă şi grandioasă au fost cele care au cultivat spiritul; după câte se pare, sclavia, în sens mai grosolan sau mai rafinat, este un mijloc indispensabil şi în creşterea şi educaţia spirituală. Să cercetăm din acest

punct de vedere oricare dintre morale: „natura“ care sălăşluieşte în ele este cea care inspiră ura faţă de *laisser aller,* faţă de libertatea exagerată, inoculând trebuinţa orizonturilor limitate, a sarcinilor imediate, - cea care propovăduieşte *îngustarea perspectivei,* aşadar, într-un anumit sens, prostia în chip de condiţie indispensabilă vieţii şi dezvoltării. „Tu trebuie să te supui cuiva, şi aceasta, pentru multă vreme: *altminteri* vei pieri şi vei pierde orice respect faţă de tine însuţi“ - acesta mi se pare a fi imperativul moral al naturii, imperativ care desigur că nu e nici pe atât de „categoric“ pe cât pretindea bătrânul Kant (de aici, acel „altminteri“ -), şi nici nu se adresează indivizilor (ce-i pasă naturii de indivizi!), dar cu atât mai mult popoarelor, raselor, epocilor, claselor sociale şi, înainte de toate, întregii specii animale a „omului“, omenirii.

189

Raselor harnice le vine deosebit de greu să îndure trândăvia: a fost o capodoperă *a instinctului* englez faptul că a izbutit să prefacă duminica într-o zi atât de sfântă şi de plicticoasă încât englezului i se face pe neobservate dor de zilele sale de lucru din timpul săptămânii: - duminica este astfel un fel de *post* născocit cu şiretenie, intercalat cu ingeniozitate, fenomen ce poate fi observat la tot pasul şi în antichitate (deşi în cazul popoarelor meridionale postul nu se aplică şi muncii). Existenţa mai multor feluri de posturi este necesară; pretutindeni unde domnesc instinctele şi obişnuinţele puternice, legiuitorii nu trebuie să neglijeze intercalarea unor zile suplimentare în care unul din aceste instincte va fi încătuşat şi se va deprinde din nou să flămânzească. Examinând lucrurile dintr-o perspectivă mai înaltă, generaţii şi epoci întregi atinse de un fanatism moral oarecare se dovedesc a fi fost asemenea perioade intermediare de constrângere şi de post, în decursul cărora un instinct se învaţă să-şi plece capul şi să se înfrângă pe sine, *purificându-se şi ascuţindu-se* totodată; chiar şi unele secte filozofice (ca de pildă stoicismul în sânul culturii elene şi în atmosfera supraîncărcată de arome afrodisiace a acestuia) ne îndreptăţesc o astfel de interpretare. Prin aceasta ni s-a oferit totodată şi o indicaţie pentru explicarea acelui fenomen paradoxal prin care, tocmai în perioada creştină a Europei şi abia sub presiunea judecăţilor de valoare creştine, instinctul sexual s-a sublimat în iubire *(amour- passion).*

190

Există ceva în morala lui Platon ce nu-i aparţine propriu-zis lui, ci care se află în filozofia sa, am putea spune, în ciuda voinţei sale: este vorba de socratismul pentru care, la drept vorbind, el era prea aristocrat. „Nimeni nu vrea să-şi dăuneze sieşi, aşadar toate răutăţile sunt făptuite involuntar. Căci cel rău îşi pricinuieşte sieşi răul: el n-ar mai face-o dacă ar şti că răul este rău. Prin urmare, cel rău este rău doar datorită unei erori; luaţi-i eroarea şi îl veţi face inevitabil -bun.“ - Acest fel de a trage concluzia miroase *a plebe,* cea care în fapta rea vede doar urmările ei dăunătoare şi opinează că „e un lucru *prostesc* să faci rău“; totodată, ea identifică pur şi simplu „bunul“ cu „utilul şi plăcutul“. În cazul întregului utilitarism al moralei, putem ghici din capul locului această origine comună şi să ne bizuim pe flerul nostru: nu prea vom da greş. - Platon a făcut tot posibilul pentru a interpreta în felul său teoriile dascălului, introducând în ele un dram de fineţe şi de nobleţe şi, mai ales, pe sine, - el, cel mai temerar dintre toţi interpreţii, cel care l-a luat pe Socrate în întregime drept o temă populară, un cântec din folclor auzit pe uliţi, pentru a-l varia Ia nesfârşit, la imposibil: şi anume, deghizându-l cu toate măştile lui proprii, cu întreaga lui multiplicitate. În glumă fie spus, şi homeric pe deasupra: ce altceva e Socratele lui Platon decât:

πρόσθε Πλάτων όπιθέν τε Πλάτων μέσση τε Χιμαιρα .[2]

191

Vechea problemă teologică a „credinţei“ şi a „ştiinţei“ - sau, mai lămurit spus, a instinctului şi a raţiunii - aşadar întrebarea dacă, în privinţa evaluărilor, instinctualităţii merită a-i fi acordată o mai mare autoritate decât raţionalităţii căreia i se pretinde să aprecieze şi să acţioneze pe baza unor temeiuri, potrivit unui „de ce?“, aşadar în vederea unui scop, a unei necesităţi, - este aceeaşi veche

---

[2] În greaca veche: Platon în faţă, Platon în urmă, himeră la mijloc. Parodia unui vers din „Iliada“ care descrie Himera: „Leu în faţă, şarpe în urmă, capră la mijloc“. *(n. trad.)*

problemă morală care s-a întrupat pentru întâia oară în persoana lui Socrate, dezbinând spiritele cu mult înaintea religiei creştine. Ce-i drept, însuşi Socrate - acest eminent talent dialectic - s-a plasat mai întâi pe poziţiile raţiunii; şi, la drept vorbind, ce altceva a făcut el toată viaţa decât să-şi râdă de neîndemânatica incapacitate a nobililor săi atenieni, oameni instinctuali asemenea tuturor aristocraţilor care nu ştiu să-şi motiveze niciodată îndeajuns temeiurile acţiunilor lor? Însă mai apoi el a ajuns să-şi râdă pe furiş de sine însuşi: în urma unui autointerogatoriu, a unui examen de conştiinţă mai rafinat, el a descoperit în persoana lui aceeaşi stângăcie şi neputinţă. Dar la ce bun, îşi spuse el, să renunţăm la instincte *din cauza* aceasta! Ele trebuie ajutate, şi raţiunea *de asemenea,* să-şi dobândească drepturile, - instinctelor *trebuie* să li se dea ascultare, în vreme ce raţiunea trebuie convinsă să le dea acestora o mână de ajutor, oferindu-le motive întemeiate. Aceasta a fost adevărata *falsitate a* marelui ironic cel plin de mistere; el si-a silit conştiinţa să se mulţumească cu un soi de autoamăgire: în fond, el a întrezărit caracterul iraţional al judecăţilor morale. - Platon, mai nevinovat în astfel de treburi şi lipsit de orice şiretenie plebeiană, şi-a învestit întreaga energie, - cea mai mare energie învestită vreodată de un filozof din vremea aceea! - pentru a-şi demonstra sieşi că raţiunea şi instinctul se îndreaptă de la sine spre *unul* şi acelaşi ţel, spre Bine, spre „Dumnezeu"; iar de la Platon încoace toţi teologii şi filozofii bat acelaşi drum, - şi anume, afirmând că până acum, în materie de morală, instinctul sau, după cum îl numesc creştinii, „credinţa" sau, cum îl numesc eu, „turma" a ieşit biruitoare. Ar trebui să facem o excepţie în cazul lui Descartes, părintele raţionalismului (şi, prin urmare, bunicul revoluţiei), cel care accepta numai şi numai autoritatea raţiunii: însă raţiunea este doar o unealtă, iar Descartes s-a dovedit superficial.

192

Cel care a parcurs istoria unei ştiinţe particulare, găseşte în evoluţia ei un fir călăuzitor care duce spre înţelegerea celor mai vechi şi mai generale fenomene ale „ştiinţei şi cunoaşterii": şi într-un caz precum şi în celălalt s-au dezvoltat în primul rând ipotezele premature, ficţiunile, buna şi prosteasca voinţă de „a crede", lipsa de neîncredere şi de răbdare, - simţurile noastre se deprind prea târziu şi niciodată pe de-a-ntregul să constituie organe subtile, fidele şi prudente ale cunoaşterii. Ochiului nostru îi vine mai uşor să reproducă, în urma unui impuls dat, o imagine ce a fost deja reprodusă în repetate rânduri, decât să reţină neasemănarea şi noutatea unei impresii: ar fi necesară pentru aceasta mai multă putere, mai multă „moralitate". Ascultarea unui lucru nou îi provoacă urechii o senzaţie de neplăcere şi dificultate; audiem cu greutate o muzică străină. La auzul unei limbi străine, încercăm fără voie să modelăm sunetele auzite în cuvinte care să ne sune mai apropiat şi mai familiar: aşa a procedat de exemplu germanul de odinioară care auzind cuvântul *arcubalista* l-a transformat în *Armbrust.* Simţurile noastre sunt de asemenea potrivnice şi ostile noutăţii; pretutindeni, chiar şi la cele mai „elementare" fenomene ale senzorialităţii, afectele de teamă, iubire, ură, inclusiv afectul pasiv al leneviei, sunt *dominante.* - La fel precum un cititor din zilele noastre care retine doar câteva cuvinte (sau poate doar silabe) ale unei întregi pagini citite în fugă - el reţine la întâmplare vreo cinci cuvinte din douăzeci şi „ghiceşte" sensul probabil al acestora -, tot la fel de puţin exact şi complet cercetăm noi cu ochii un arbore în privinţa frunzişului, crengilor, culorii, formei acestuia; ne vine cu mult mai uşor să ne imaginăm în locul său un fel de aproximaţie a arborelui. Chiar şi în cazul celor mai neobişnuite evenimente procedăm la fel: născocim cea mai mare parte a evenimentului, cu greu putând fi convinşi să nu asistăm la desfăşurarea vreunui fenomen în chip de „inventatori". Ce înseamnă toate acestea? Că noi suntem din cap până-n picioare, din moşi- strămoşi - obişnuiţi să *minţim.* Sau, ca să ne exprimăm mai virtuos şi mai făţarnic, adică mai agreabil: oamenii sunt mai artişti decât îşi închipuie. - În decursul unei conversaţii însufleţite, mi se întâmplă adeseori să văd obrazul interlocutorului meu, fie ca urmare a gândurilor pe care le exprimă, fie a acelora pe care îmi închipui că i le-am suscitat, conturându-se în faţă-mi cu o claritate şi precizie care depăşesc cu mult *puterea* facultăţilor mele vizuale: - aşadar subtilul joc al muşchilor feţei şi expresia privirii trebuie să fi fost născocite de mine. Probabil că persoana respectivă avea o expresie cu totul diferită, sau poate chiar nici una.

193

Quidquid luce *fuit, tenebris agit:* dar şi contrariul este valabil. Evenimentele trăite în vis, presupunând că acestea se repetă deseori, ajung să facă parte în cele din urmă din inventarul general al

sufletului nostru, întocmai ca cele trăite „realmente“: datorită visului, noi devenim mai bogaţi sau mai săraci, ne împovărăm sau ne eliberăm de câte o trebuinţă, sfârşind, ziua-n amiaza mare, de-a dreptul în clipele cele mai senine ale spiritului nostru lucid, să ne simţim ţinuţi oarecum în hăţuri de către obişnuinţele noastre din vis. Presupunând că un om a visat în repetate rânduri că ştie să zboare, ajungând să-si închipuie în vis că puterea şi meşteşugul zborului îi aparţin în chip de privilegii, ca o fericire strict personală şi demnă de invidiat: un astfel de om care visează că poate executa printr-an impuls uşor tot felul de rotiri şi întoarceri, cel care cunoaşte sentimentul unei anumite uşurinţe divine, al unei „înălţări“ lipsite de tensiune şi sforţare, al unei „coborâri“ lipsite de condescendenţă şi înjosire - lipsite de greutate! - cum ar putea omul care cunoaşte astfel de întâmplări şi obiceiuri onirice să nu atribuie în cele din urmă, chiar treaz fiind, o altă coloratulară şi semnificaţie cuvântului „fericire“! cum ar putea el să nu năzuiască într-un fel *deosebit* la fericire? În comparaţie cu acest „zbor“, „nălţarea“ cea zugrăvită de poeţi îi va apărea prea pământeană, prea muşchiuloasă, prea violentă, prea „greoaie“.

194

Deosebirea dintre oameni se manifestă nu numai în diferenţa dintre judecăţile lor de valoare, aşadar în deosebirea dintre lucrurile bune pe care ei le consideră demne de urmărit, în valoarea mai mare sau mai mică, adică în ierarhia pe care o stabilesc intre valorile de către toţi recunoscute, ierarhie în privinţa căreia ei sunt în dezacord: - această deosebire se manifestă şi mai mult în acea *posesiune* a unui lucru, în acea *proprietate* care trece pentru ei drept autentică. În cazul unei femei, de exemplu, pentru un om mai modest posibilitatea de a dispune de trupul acesteia în desfătarea sexuală constituie deja un indiciu satisfăcător şi suficient al posesiunii, al proprietăţii; un altul, mai suspicios şi mai pretenţios în setea sa de posesiune, îşi dă seama de caracterul îndoielnic şi pur fictiv al unei astfel de proprietăţi, şi cere dovezi mai subtile, vrând să ştie înainte de toate dacă femeia i se dăruieşte numai pe sine sau dacă renunţă totodată şi la ceea ce are sau doreşte să aibă: *numai* în acest din urmă caz o va considera el „posedată“. Însă un al treilea nu se va opri nici aici şi, în marea lui suspiciune şi dorinţă de posesiune, el se va întreba dacă nu cumva femeia care a renunţat la totul de dragul lui face aceasta pentru un fel de fantomă a sa: el se vrea mai întâi cunoscut temeinic, până un străfundurile sale, pentru a se şti iubit cu adevărat; el îndrăzneşte să se lase ghicit. De abia atunci o va simţi posedată pe de-a-ntregul când ea nu îşi va mai face iluzii în ceea ce-l priveşte, când îl va iubi la fel de mult pentru caracterul său diabolic şi tăinuita lui aviditate ca şi pentru bunătatea, răbdarea şi spiritualitatea sa. Unul ar dori să posede un popor, şi pentru atingerea acestui scop toate şarlataniile a la Cagliostro sau Catilina i se par îndreptăţite. Un altul, înzestrat cu o sete de posesiune mai rafinată, îşi spune că „nu-i îngăduit să-i amăgeşti pe cei asupra cărora vrei să stăpâneşti“ -, el se irită şi îşi pierde răbdarea la ideea că asupra inimii poporului stăpâneşte o mască a sa: „trebuie aşadar să mă fac cunoscut şi, mai întâi, să mă cunosc pe mine însumi!“ La oamenii caritabili şi filantropi poate fi întâlnită mai întotdeauna acea grosolană şiretenie prin care, vrând să-l ajute pe careva, ei încep prin a-l ajusta după gustul lor, spunând de pildă că respectivul „merită“ să fie ajutat, că are nevoie tocmai de ajutorul lor, că îşi va dovedi profunda recunoştinţă, ataşamentul şi supuşenia pentru o cât de măruntă asistenţă ce îi va fi acordată, - cu astfel de speculaţii ei dispun după bunul lor plac de cei strâmtoraţi ca de o proprietate a lor, dorinţa lor de posesiune fiind de fapt aceea care îi face filantropi şi caritabili. Ei se arată geloşi de îndată ce actul lor de ajutorare este împiedicat sau preîntâmpinat. Fără să vrea, părinţii fac din copiii lor fiinţe ce li se aseamănă - ei numesc aceasta ;;educaţie“ -, în străfundul inimii nici o mamă nu se îndoieşte de faptul că în copilul pe care l-a adus pe lume ea posedă o proprietate, nici un tată nu-si contestă dreptul de a-i impune acestuia concepţiile şi judecăţile *sale* de valoare. Odinioară, taţilor li se acorda chiar dreptul să dispună după bunul lor plac de viaţa sau moartea noului născut (ca de pildă la vechii germani). şi precum tatăl, chiar şi astăzi încă, dascălul, clasa socială, preotul, prinţul văd în fiecare nou-născut un prilej de a-şi adjudeca fără şovăială o nouă posesiune. De unde rezultă că...

195

Evreii-popor „născut pentru sclavie“, cum spune Tacit şi, împreună cu el, întreaga lume antică, „popor ales între popoare“, după cum spun ei înşişi şi o cred, - evreii au realizat acea miraculoasă răsturnare a valorilor graţie căreia viaţa pe pământ a dobândit pentru câteva milenii o atracţie nouă şi primejdioasă: - profeţii lor au contopit într-una singură noţiunile de „bogat“, „păcătos“, „rău“,

„violent“, „senzual“, şi pentru întâia oară au stigmatizat cuvântul „lume“. În această răsturnare a valorilor (din care face parte şi folosirea cuvântului „sărac“ ca sinonim al „sfântului“ şi „prietenului“) constă importanţa poporului evreu: o dată cu ea începe *revolta sclavilor în domeniul moralei.*

196

Se poate *deduce* că în apropierea soarelui există nenumărate corpuri obscure, - pe care noi nu le vom zări vreodată. Între noi fie spus, aceasta e o pildă; iar un psiholog al moralei citeşte cele scrise în stele doar ca un limbaj de pilde şi semne cu ajutorul căruia multe pot fi trecute sub tăcere.

197

Ne înşelăm completamente în privinţa animalului de pradă şi a omului de pradă (de exemplu Cesare Borgia), ne înşelăm în privinţa „naturii“ câtă vreme vom mai căuta ceva ;„maladiv“ în constituţia acestor deosebit de sănătoase fiare şi plante ale tropicelor, sau dacă vom încerca să găsim în ele chiar un fel de „iad“ înnăscut: astfel au procedat aproape toţi moraliştii de până acum. Nutresc oare moraliştii, după câte se pare, un sentiment de ură faţă de junglă şi faţă de tropice? Iar „omul tropical“ trebuie oare discreditat cu orice preţ, înfăţişându-l fie în chip de boală şi degenerare a omului, fie sub forma iadului său propriu şi a martirizării de sine? La ce bun? Favorizează aceasta „zonele temperate“? Îi favorizează pe oamenii moderaţi`? Pe cei „morali“? Pe cei mediocri? -- Atât, ca adăugire la capitolul „Morala în chip de teamă“.

198

Toate aceste morale care se adresează individului în interesul „fericirii“ acestuia, după cum se spune, - ce altceva sunt ele decât propuneri de compromis cu *primejdia* în al cărei cadru decurge viaţa intimă a individului, reţete împotriva patimilor sale, a predispoziţiilor lui bune şi rele, în cazul când acestea ar dori să cucerească puterea şi să facă pe stăpânii? viclenii şi artificii mici şi, mari duhnind a râncede leacuri băbeşti şi a înţelepciune muierească; şi toate-s în stil baroc şi nerezonabil- căci ele se adresează „tuturor“, căci ele generalizează acolo unde nu-i îngăduit să generalizezi-, şi ele toate vorbesc absolutist, se consideră absolute şi toate trebuie condimentate cu nu puţine grăunţe de sare pentru a deveni mai întâi suportabile şi uneori chiar ademenitoare, pentru a dobândi un miros picant şi primejdios ce aminteşte mai ales de „lumea cealaltă“: din punct de vedere intelectual toate acestea nu prea au mare valoare, nu-s nici pe departe „ştiinţă“, nemaivorbind de „înţelepciune“, ci, s-o spunem încă o dată, s-o spunem de trei ori, ele sunt viclenie, viclenie, viclenie, amestecată cu prostie, prostie, prostie, - fie că e vorba de acea indiferenţă şi răceală de statuie pe care o recomandau şi pe care o întrebuinţau stoicii ca antidot împotriva arzătoarei nebunii a pasiunilor, sau de acel nu-mai-râde, nu-mai-plânge al lui Spinoza, de atât de naiva sa prescripţie de distrugere a pasiunilor cu ajutorul analizei şi vivisecţiei; sau de acea reducere a pasiunilor la un grad de mediocritate în care pot fi satisfăcute fără a mai fi periculoase, acesta fiind aristotelismul moralei; însăşi morala în chip de desfătare a pasiunilor într-o formă deliberat diluată şi spiritualizată, prin intermediul simbolismului artei, cum ar fi bunăoară muzica sau iubirea de Dumnezeu sau iubirea de oameni de dragul lui Dumnezeu - căci în religie pasiunile dobândesc iarăşi drept de cetăţenie, cu condiţia să - -: şi, în sfârşit, chiar acea prevenitoare şi zburdalnică abandonare la cheremul pasiunilor pe care au propovăduit-o Hafiz şi Goethe, acea îndrăzneaţă lăsare din mână a hăţurilor, acea licentia morum sufletească şi trupească îngăduită în mod excepţional bătrânilor şi înţelepţilor cheflii şi huhurezi noptatici la care „unde s-a dus mia, ducă-se şi suta“. Cele de mai sus de asemenea ca adăugire la capitolul „Morala în chip de teamă“.

199

Admiţând faptul că dintotdeauna, de când există oameni, au existat şi turme omeneşti (uniuni sexuale, comunităţi, triburi, popoare, state, biserici) şi mereu un număr deosebit de mare de supuşi în raport cu numărul mic al celor care poruncesc, - având în vedere aşadar că supunerea este cea care a fost mai cu osebire şi cel mai îndelung exercitată şi cultivată în rândul oamenilor, putem presupune pe deplin îndreptăţit că, în general, în fiecare om se află înnăscută trebuinţa de a se supune, ca un fel de

conştiinţă *formală* care dispune: „tu trebuie să faci neapărat ceva anume, tu trebuie să renunţi neapărat la ceva anume“, pe scurt, „tu trebuie“. Această trebuinţă caută să se satisfacă şi să-si umple forma cu un conţinut; ea pune mâna şi, fără să aleagă prea mult, poftă brutală cum e, apucă pe măsura puterii, nerăbdării şi încordării sale, acceptând din partea oricărui poruncitor-părinţi, dascăli, legi, prejudecăţi sociale, opinie publică - tot ceea ce i se strigă în urechi. Ciudata mărginire a evoluţiei umane, mersul şovăielnic, tărăgănat, adeseori regresiv sau bătând pasul pe loc al acesteia se bazează pe faptul că instinctul de turmă al supunerii este cel care se moşteneşte mai lesne, în dauna artei de a porunci. Dacă ne-am imagina odată exacerbarea acestui instinct până la ultimele sale limite, am duce lipsă în cele din urmă tocmai de oamenii capabili să poruncească şi de cei independenţi; sau dacă totuşi i-am găsi, aceştia ar suferi din pricina unei conştiinţe necurate şi ar avea nevoie să se amăgească ei înşişi pentru a mai putea porunci: si-ar spune de pildă că nici ei nu fac altceva decât să se supună. Aceasta e adevărata stare de lucruri care dăinuie în Europa zilelor noastre: eu o numesc ipocrizia diriguitorilor. Neştiind să se apere de remuşcările conştiinţei lor în vreun alt mod, ei se erijează în executanţi ai unor ordine antice sau superioare (venite din partea strămoşilor, a constituţiei, a dreptului, a legii sau a lui Dumnezeu însuşi), sau împrumută din mentalitatea de turmă maxime de turmă, dându-se de pildă drept „cel dintâi slujitor al poporului“ sau „instrumente în folosul binelui obştesc“. Pe de altă parte, omul de turmă ai Europei moderne dă să se înţeleagă că soiul său ar fi singurul autorizat la existenţă şi îşi preamăreşte calităţile datorită cărora, docil şi sociabil, el este util turmei, calităţi care, după părerea lui, ar fi de fapt adevăratele virtuţi omeneşti: spiritul de colectivitate, bunăvoinţa, consideraţia, hărnicia, cumpătarea, modestia, indulgenţa, compasiunea. Iar în cazul în care se consideră că berbecul conducător nu poate lipsi din capul turmei, se fac astăzi încercări peste încercări pentru a-i înlocui pe poruncitori cu un grup format din oameni de turmă inteligenţi: aceasta e originea, bunăoară, a tuturor constituţiilor reprezentative. Cu toate acestea, pentru a ilustra marea binefacere, marea eliberare de sub o constrângere devenită insuportabilă, pe care o constituie pentru aceşti europeni de turmă apariţia unui stăpân absolut, ne stă la îndemână cea din urmă mare dovadă, şi anume, efectul produs de apariţia lui Napoleon: - se poate spune chiar că istoria influenţei lui Napoleon este istoria fericirii supreme pe care a dobândit-o acest secol prin oamenii săi de valoare şi în momentele sale de maximă strălucire.

200

Omul care trăieşte într-o epocă de descompunere în care rasele se amestecă de-a valma, omul care poartă aşadar în sânge moştenirea unei provenienţe multiple, adică a unor instincte şi etaloane de valoare contradictorii şi adeseori mai mult decât contradictorii, ce se luptă între ele aproape fără răgaz, - un astfel de om, produs al culturilor târzii şi al luminilor refractate este de regulă un individ debil: cea mai fierbinte dorinţă a sa este ca războiul, el însuşi *fiind* acest război, să ia odată sfârşit; în concordanţă cu o medicină şi o gândire calmantă (de pildă, epicuriană sau creştină), fericirea i se înfăţişează mai cu seamă sub forma unei beatitudini a odihnei, a liniştii, a saturaţiei, a unei definitive unificări, a unui „sabat al sabaturilor“, ca să vorbim pe limba retorului Augustin, cel care a fost el însuşi un astfel de om. - Dar în cazul în care , antagonismul şi lupta dintr-o astfel de natură acţionează ca un stimulent al vieţii, ca o atracţie *în plus* - şi, dacă pe de altă parte, instinctelor puternice şi de neîmpăcat li se adaugă, prin moştenire şi educaţie, adevărata măiestrie şi subtilitate în lupta dintre ele, aşadar stăpânirea de sine, amăgirea de sine: în acest caz vor lua naştere acei oameni-enigmă miraculoşi, fiinţe incomprehensibile şi inimaginabile, predestinate biruinţei şi seducţiei, şi a căror expresie supremă au fost Alcibiade şi Cezar (- alături de care aş dori să-l menţionez pe Frederic II de Hohenstaufen, *cel dintâi* dintre europeni, după preferinţele ;mele), iar dintre artişti, eventual Leonardo da Vinci. Aceştia au apărut exact în acelaşi moment în care tipul debil intra în scenă, exprimându-si dorinţa de odihnă: ambele tipuri sunt de nedespărţit şi îşi au originea în cauze comune.

201

Câtă vreme utilitarismul care domneşte în evaluările morale continuă să rămână un utilitarism de turmă, câtă vreme privirea este îndreptată exclusiv în direcţia conservării obştii, moralitatea fiind căutată tocmai şi numai în cele ce par să primejduiască menţinerea colectivităţii: până atunci nu se poate vorbi încă de existenţa unei „morale a dragostei de semeni“. Chiar dacă admitem că şi în această perioadă există deja o practicare constantă şi neînsemnată a consideraţiei, compasiunii, echităţii, îngăduinţei, a întrajutorării, chiar dacă admitem că şi în acest stadiu de dezvoltare a societăţii toate acele instincte, desemnate mai apoi cu nume reverenţioase în chip de „virtuţi“, sunt deja active, - şi

care vor ajunge în cele din urmă să coincidă aproape în întregime cu noţiunea de „moralitate“: în acea vreme ele încă nu fac parte din domeniul evaluărilor morale - ele sunt deocamdată *extramorale.* În plină epocă romană, de pildă, o acţiune caritabilă nu este considerată nici bună şi nici rea, nici morală şi nici imorală; dacă ea e totuşi lăudată, în această laudă se prea poate amesteca şi un fel de desconsiderare involuntară, când acţiunea e comparată cu o alta care serveşte interesul obştii, al lui *res publica.* În price caz, „dragostea de semeni“ este întotdeauna ceva secundar, convenţional pentru unii, arbitrar şi fictiv în comparaţie c*u teama de semeni.* Din momentul în care structura societăţii pare să fie bine consolidată şi pusă la adăpost de primejdii exterioare, această teamă de semeni este cea care va deschide iarăşi perspective noi evaluărilor morale. Anumite instincte puternice şi primejdioase, cum ar fi spiritul întreprinzător, îndrăzneala nebunească, setea de răzbunare, perfidia, rapacitatea, patima puterii, instincte care până acum nu numai că au fost respectate, ca fiind de folos comunităţii - desigur, sub alte nume decât cele de mai sus -, ci fuseseră de-a dreptul cultivate şi selecţionate în mod obligatoriu (căci a fost mereu nevoie de ele în ceasurile când obştea era primejduită de duşmani), ajung de-acum să fie resimţite îndoit de puternic în gradul lor de periculozitate - acum, când le lipsesc direcţiile în care să-şi canalizeze energia, -ajungând încetul cu încetul să fie înfierate ca imorale şi puse la zidul infamiei. Din acest moment, instinctele şi înclinaţiile opuse sunt cele care dobândesc în morală loc de onoare; pas cu pas, instinctul de turmă îşi trage concluziile. În ce măsură primejduieşte o anumită opinie, o anumită situaţie sau pasiune, o anumită voinţă, o anumită aptitudine starea colectivităţii şi a egalităţii, iată care va fi de acum înainte punctul de vedere moral: şi de astă dată mama moralei continuă să fie teama. Instinctele cele mai înalte şi mai viguroase, în pătimaşa lor dezlănţuire, îl poartă pe individ cu mult dincolo şi deasupra mediocrităţii şi meschinăriei conştiinţei de turmă, dând o lovitură de graţie vanităţii obştii, distrugându-i încrederea în sine, zdrobindu-i oarecum şira spinării: prin urmare, tocmai aceste instincte vor fi mai cu osebire înfierate şi defăimate. Elevata şi independenta lor spiritualitate, voinţa de solitudine, marea raţiune, ele sunt percepute deja ca nişte primejdii; tot ceea ce îl înalţă pe individ deasupra turmei, tot ceea ce provoacă spaimă semenului va fi numit de aici înainte *rău:* convingerile egalitariste, moderate, supuse, respectuoase, *mediocritatea* dorinţelor capătă acum denumiri şi onoruri morale. În fine, în condiţii de pace trainică, ocazia şi obligaţia de a forma caractere aspre şi dure se împuţinează din ce în ce mai mult; şi, din acest moment, tulburarea conştiinţelor devine o faptă condamnabilă, expusă chiar rigorilor legii; o atitudine înaltă de nobleţe, de dură responsabilitate de sine ofensează şi; totodată, trezeşte bănuială, „mielul“, şi, mai mult decât această; „oaia“ dobândesc consideraţie. Există în istoria societăţii un punct de frigiditate şi de sensibilitate bolnăvicioasă în care societatea însăşi ia poziţie în favoarea celui care îi provoacă prejudicii, *a criminalului,* şi o face cu toată seriozitatea şi sinceritatea. A pedepsi: societăţii, această acţiune i se pare pe undeva nedreaptă, - ideea „pedepsei“ şi a „obligativităţii pedepsei“ fără îndoială că o îndurerează, o înspăimântă. „Nu-i oare de ajuns să-l faci inofensiv? La ce bun să-l mai şi pedepseşti? Acţiunea însăşi a osândirii e înspăimântătoare!“ - o dată cu aceste întrebări, morala de turmă, morala fricii îşi trage cele din urmă concluzii. Presupunând că ar fi posibilă înlăturarea primejdiei, a cauzelor ce provoacă frica, o dată cu acestea ar fi înlăturată şi morala: ea ar înceta să mai fie necesară, ea *însăşi s-ar considera* din acel moment inutilă! - Cel care examinează conştiinţa europeanului zilelor noastre, printre mii de cute şi tainiţe morale va da mereu peste unul şi acelaşi imperativ, imperativul fricii de turmă: „noi vremi ca într-o bună zi - să nu mai avem de ce *să ne fie* teamă!“ Într-o bună zi-pretutindeni în Europa vrerea şi calea *spre* această zi bună poartă numele de „progres“.

202

Să repetăm numaidecât ceea ce am mai spus de o sută de ori: căci pentru asemenea adevăruri-pentru adevărurile noastre - azi, urechile sunt lipsite de bunăvoinţă. Ştim prea bine cât este de jignitor să auzi că omul în general este considerat, fără ocolişuri şi figuri de stil, un animal printre animale; şi nu încape îndoială că ni se va pune la socoteală aproape ca *o crimă* faptul de a fi folosit neîncetat în referirile noastre la adepţii „ideilor moderne“ expresii ca „turmă“, „instincte de turmă“ şi altele de acest fel. Dar ce putem face! Noi nu avem de ales: căci tocmai acesta-i noul nostru adevăr. Am constatat că în toate ţările Europei, laolaltă cu acelea în care influenţa europeană e decisivă, s-a ajuns la un acord în privinţa principalelor judecăţi morale: în Europa, vădit, se ştie acel lucru pe care Socrate socotea că nu-l ştie şi cu care anticul şi vestitul şarpe de odinioară făgăduise să- i deprindă pe oameni, - azi „se ştie“ ce este binele şi răul. şi fireşte că va părea anevoie de auzit şi de priceput ceea ce afirmăm noi fără încetare: şi anume, că lucrul socotit ca fiind cunoscut, cel care, prin ale sale elogii şi dojeni, se autoglorifică şi se autoaprobă, nu este altceva decât instinctul animalului de turmă numit om: acest instinct a reuşit şi izbuteşte din ce în ce mai bine să-şi formeze o breşă, să dobândească o

preponderenţă şi o predominare faţă de alte instincte, aceasta în cadrul unui proces de apropiere şi asimilare fiziologică crescândă al cărui simbol îl constituie el însuşi. Morala *Europei de astăzi e* o *morală a animalului de turmă:* - *a*şadar, după cum vedem noi lucrurile, ea nu este decât un anumit fel de morală umană pe lângă care, înaintea căreia, în urma căreia sunt posibile *sau ar trebui să fie* posibile multe alte feluri, şi, înainte de toate, morale de un rang *superior.* Însă această morală se opune din toate puterile unei astfel de „posibilităţi" şi acestui „ar trebui": îndărătnică şi implacabilă, ea spune „eu însămi sunt morala, în afară de mine nu există vreo alta!" - mai mult decât atât, cu ajutorul unei religii care s-a arătat docilă şi linguşitoare faţă de sublimele pofte ale turmei, s-a ajuns până acolo încât chiar în instituţiile politice şi sociale putem găsi o exprimare din ce în ce mai evidentă a acestei morale: mişcarea *democratică* este moştenitoarea mişcării creştine. Dar tempoul acestei mişcări pare încă mult prea lent, prea somnolent celor nerăbdători, bolnavilor şi maniacilor instinctului mai sus amintit, o vedem aceasta din urletul, mereu mai turbat, din rânjetul din ce în ce mai făţiş al câinilor anarhişti care vagabondează în prezent de-a lungul şi de-a latul străzilor culturii europene: într-o aparentă contradicţie cu harnicii şi paşnicii democraţi, ideologi ai revoluţiei, şi mai mult cu pseudofilozofii cei neghiobi, cu fanaticii fraternităţii care îşi zic socialişti şi năzuiesc la o „societate liberă", ei sunt de fapt cu toţii la unison în ura lor fundamentală şi instinctivă faţă de orice altă formă de societate în afara celei de turmă *autonomă* (mergând până la respingerea noţiunilor de „stăpân" şi „slugă" - *ni dieu ni maître,* spune o lozincă socialistă -); ei sunt la unison în rezistenţa lor tenace faţă de orice pretenţii individuale, faţă de orice drepturi individuale, faţă de orice prerogative (adică, faţă de toate drepturile: căci atunci când toţi sunt egali, nimeni nu mai are nevoie de „drepturi" -); la unison în suspiciunea lor faţă de justiţia penală (de parcă ea ar constitui o violentare a celor mai slabi, o nedreptate faţă de consecinţele *necesare* ale tuturor societăţilor anterioare -); dar la unison şi în privinţa religiei milei, a compasiunii faţă de tot Ceea ce simte, trăieşte, pătimeşte (începând de la animale şi până la „Dumnezeu": - exagerarea pe care o constituie „mila faţă de Dumnezeu" aparţine unui secol democratic -); la unison cu toţii în ţipetele nerăbdătoare ale compasiunii, în ura lor de moarte faţă de suferinţa în general, în neputinţa lor aproape muierească de a vedea suferinţă, de a provoca suferinţă; la unison în posomoreala şi moleşeala care pare să răsfrângă asupra Europei ameninţarea unui nou budism; la unison în credinţa lor în morala compasiunii *generale,* de parcă aceasta ar fi morala în sine, culmea, piscul *cucerit* de oameni, unica speranţă a viitorului, consolarea prezentului, marea izbăvire a păcatelor din trecut; la unison cu toţii în credinţa lor în comunitatea cea *mântuitoare,* cu alte cuvinte, în credinţa în turmă, credinţa „în sine"...

203

Noi, cei care avem o altă credinţă, - noi, cei care considerăm mişcarea democratică nu numai o oarecare formă degenerată a organizării politice, ci de-a dreptul o formă de decădere şi diminuare a omului, care îl coboară pe acesta la un stadiu de mediocritate şi degradare valorică: încotro trebui-va să ne îndreptăm noi speranţele? - Spre *noii filozofi,* căci nu avem altă alegere; spre spiritele îndeajuns de viguroase şi de originale, în stare să impulsioneze evaluările contradictorii şi să reconsidere, să răstoarne „valorile eterne"; spre premergători, spre oamenii viitorului care să înăsprească în prezent constrângerea şi să strângă puternic nodurile ce vor orienta vrerea mileniilor pe drumuri noi. Pentru a propovădui omului un viitor omenesc care să fie clădit pe măsura *voinţei* sale, care să depindă de o vrere umană, pentru a pregăti acţiuni temerare, experienţe colective de educaţie şi selecţie menite să pună capăt oribilei dominaţii a absurdului şi hazardului denumit până acum „istorie" - absurditatea „majorităţii absolute" nu este decât cea mai recentă formă a sa - ; pentru toate acestea va fi trebuinţă de un neam nou de filozofi şi de comandanţi, de oameni la vederea cărora toate spiritele tăinuite, teribile şi binevoitoare ce au existat vreodată pe pământ trebui-vor să pălească şi să se pipernicească. Imaginea unor astfel de conducători e cea care pluteşte în faţa ochilor *noştri:* - mi-e îngăduit s-o spun cu voce tare, voi, spirite libere? Circumstanţele prielnice apariţiei lor, circumstanţe ce vor trebui să fie în parte create, în parte utilizate; încercarea presupuselor căi ce pot înălţa un suflet la un asemenea grad de elevaţie şi de putere încât să resimtă obligativitatea asumării acestei sarcini; o răsturnare a valorilor sub a cărei nouă presiune şi baros nou se modelează o conştiinţă, o inimă se preschimbă în bronz, pentru a putea indura greutatea unei asemenea responsabili*tăţi;* pe de altă parte, necesitatea apariţiei unor astfel de conducători, îngrozitoarea primejdie că aceştia ar putea să nu apară sau să nu izbutească sau să degenereze - iată, acestea sunt adevăratele *noastre* temeiuri de îngrijorare şi întristare, voi le

cunoaşteţi, spirite libere? acestea sunt îngreunatele, îndepărtatele gânduri şi furtuni ce trec peste bolta vieţii noastre. Cu greu se poate găsi vreo durere mai cumplită decât cea pe care ti-o provoacă vederea, ghicirea, simţirea unui om excepţional care s-a rătăcit de pe drumul său şi a degenerat: însă cel care are vederea într-atât de ascuţită, calitate rară, încât poate zări primejdia universală ce decurge din faptul că însuşi „omul" *a. degenerat,* cel care, asemeni nouă, şi-a dat seama de monstruosul hazard care s-a jucat până acum cu viitorul omenesc după bunul său plac, - un joc la care n-a luat parte vreo altă mână şi nici măcar vreun „deget al lui Dumnezeu"! - cel care ghiceşte destinul adăstând în imbecila naivitate şi în neroada credulitate a „ideilor moderne" şi, mai mult decât atât, în întreaga morală creştină a Europei: acela suferă de o angoasă ce nu poate fi asemuită cu vreo alta, - dintr-o *singură* privire, el înţelege tot ceea ce *s-ar mai putea obţine* din *partea omului* printr-o concentrare şi intensificare favorabilă a puterilor şi sarcinilor acestuia; cu întreaga bună-ştiinţă a conştiinţei sale, el ştie că omul nu este încă secătuit de supremele sale posibilităţi şi că deseori tipul uman s-a aflat în faţa misterioaselor hotărâri şi a căilor noi: - şi mai temeinic decât acestea, din cele mai dureroase amintiri ale sale, el ştie cât de jalnice au fost opreliştile de care s-a zdrobit şi s-a frânt, din pricina cărora s-a scufundat şi s-a ticăloşit câte-un om de cel mai ales rang pornit pe calea devenirii sale. *Degenerarea ge*nerală a *omului,* care duce la o specie în care bădăranii şi nerozii socialişti îl văd pe „omul viitorului", omul lor, idealul lor! - această diminuare şi degenerare a omului într-un dobitoc de turmă desăvârşit (sau, cum îl numesc ei, într-un om al „societăţii libere"), această animalizare a omului, transformarea oamenilor în gângănii cu drepturi şi pretenţii egale, da, acestea sunt, fără îndoială, *posibile!* Cel care a parcurs vreodată cu gândul până la capăt această posibilitate, cunoaşte de-acum un dezgust în plus faţă de restul oamenilor, - şi, poate, şi o nouă *îndatorire!* -

Partea a şasea: noi, savanţii

204

Cu tot riscul la care mă expun prin faptul că şi în acest domeniu deprinderea de a moraliza se arată a fi ceea ce a fost dintotdeauna - şi anume, o nestrămutată năzuinţă spre *montrer ses plaies,* după cum spune Balzac-, aş dori să-mi exprim împotrivirea faţă de o anumită mutaţie valorică nedreaptă şi dăunătoare ce ameninţă să se stabilească în zilele noastre, pe neobservate şi cu cugetul împăcat, în problema priorităţii dintre ştiinţă şi filozofie. Sunt de părere că, bazându-te pe propria-ţi experienţă-oare „experienţă" înseamnă întotdeauna, după cum îmi pare mie, o experienţă neplăcută? - ar trebui să ai dreptul de a-ti spune părerea în cazul unei probleme atât de importante cum este aceea a priorităţii: aceasta, pentru a nu vorbi precum orbii despre culori sau precum femeile şi artiştii care iau poziţie *împotriva* ştiinţei („ah, ştiinţa asta afurisită care se vâră în toate *dedesubturile!",* suspină instinctul şi pudoarea lor -). Proclamaţia de independentă a omului de ştiinţă, emanciparea lui faţă de filozofie este una din consecinţele mai subtile ale rânduielii şi neorânduielii democratice: pretutindeni autoglorificarea şi îngâmfarea savantului se află azi în plină înflorire şi în cea mai frumoasă primăvară a lor ceea ce nu înseamnă nici pe departe că în acest caz lauda de sine miroase a bine. „Jos cu toţi stăpânii!" -- şi aici instinctul plebeian îşi face auzit strigătul; după ce a reuşit din plin să se elibereze de sub stăpânirea teologiei căreia i-a fost prea îndelung „slujnică", ştiinţa se străduieşte acum, plină de aroganţă şi lipsită de judecată, să prescrie legi filozofiei şi să facă la rândul ei pe „stăpânul" - ce tot spun! pe *filozoful.* Memoria mea memoria unui om de ştiinţă, dacă nu vă e cu supărare! - este doldora de trufaşele naivităţi auzite din gura tinerilor naturalişti şi medicilor vârstnici cu privire la filozofie şi la filozofi (nemaivorbind de cei mai erudiţi şi cei mai înfumuraţi savanţi dintre toţi, filologii şi dascălii, cei care sunt astfel prin însăşi meseria lor -). Iată-l pe specialistul gură-cască, cel care s-a împotrivit instinctiv tuturor îndatoririlor şi aptitudinilor de sintetizare; iată-l pe harnicul muncitor care, intrând în lăcaşul sufletesc al filozofului, a fost ameţit de o mireasmă de *otium* şi de opulenţă aristocratică, care l-a făcut să se simtă păgubit şi depreciat. Iată-l pe omul utilitarist care, din pricina daltonismului său, nu vede în filozofie decât un şir de sisteme *contestate* şi o risipă revoltătoare care „nu e de folos" nimănui. Ici apare la suprafaţă teama de un misticism deghizat şi de o reglementare a graniţelor cunoaşterii; colo, dispreţul faţă de anumiţi filozofi, dispreţ generalizat fără voie faţă de filozofie în general. În sfârşit, cel mai frecvent, la tinerii savanţi am descoperit îndărătul unui dispreţ vanitos faţă de filozofie influenta nefastă a unui filozof însuşi căruia nu i s-au supus cu totul, fără să se poată însă sustrage sentinţelor şi evaluărilor sale dispreţuitoare cu privire la ceilalţi filozofi: - rezultatul fiind o bestilitate faţă de toate filozofiile. (Aceasta îmi pare să fi fost bunăoară influenţa lui Schopenhauer asupra Germaniei contemporane: - prin furia sa lipsită de inteligenţă manifestată faţă de Hegel, el a reuşit să rupă legăturile dintre întreaga nouă generaţie germană şi cultura germană, cultură care, considerată în totalitatea ei, a constituit totuşi o culme a subtilităţii profetice în ceea ce priveşte *simţul istoric:* dar tocmai în acest domeniu Schopenhauer, el însuşi, era de o sărăcie, insensibilitate şi negermanism duse până la geniu.) În general şi privind lucrurile în mare, se prea poate că înainte de toate omenescul, prea-omenescul, pe scurt mizeria noilor filozofi înşişi a fost cea care a ruinat din temelii respectul datorat filozofiei şi a deschis porţile în faţa instinctelor plebeiene. Să recunoaştem dar în ce măsură lumea noastră modernă s-a îndepărtat de geniul unui Heraclit, al unui Platon, al unui Empedocle şi de al tuturor celorlalţi pustnici admirabili ai spiritului, gânditori de viţă regească; să recunoaştem cât de *îndreptăţit* este un oarecare brav om de ştiinţă să se considere de soi şi de vită mai nobilă, pus faţă-n faţă cu astfel de reprezentanţi ai filozofiei purtaţi astăzi când în sus, când în jos de valurile modei - ca de exemplu, în Germania, cei doi lei din Berlin, anarhistul Eugen Dühring şi amalgamistul Eduard von Hartmann[3]. Optica acestor filozofi corciţi care îşi zic „realişti" sau „pozitivişti" este capabilă să sădească o neîncredere primejdioasă în sufletul oricărui savant tânăr şi ambiţios: în cel mai bun caz, toţi aceşti „filozofi" sunt ei înşişi savanţi şi specialişti, aceasta e un fapt

[3] Eugen Dühring (1833-1921) - filozof materialist; anticreştin; Eduard von Hartmann (1842-1906) a enunţat filozofia inconştientului în care se regăsesc influente din Hegel, Schelling şi Schopenhauer. *(n. trad).*

bătător la ochi! - cu toţii, ei sunt nişte înfrânţi *readuşi* sub obedienţa ştiinţei, oameni care au pretins odinioară *mai* mult de la ei înşişi, fără să fi avut însă vreun drept la acest „mai mult“ şi la responsabilitatea pe care o incumbă - şi care acum onorabili, înverşunaţi şi dornici de răzbunare, îşi manifestă prin vorbă şi faptă *necredinţa* în misiunea suverană şi în suveranitatea filozofiei. În fine: cum ar putea fi altfel! Ştiinţa se află astăzi în plină înflorire, iar pe faţă i s-a aşternut expresia unei conştiinţe împăcate, în vreme ce din întreaga filozofie modernă, decăzută încetul cu încetul, s-a menţinut doar o rămăşiţă care provoacă astăzi neîncredere şi indispoziţie, dacă nu chiar batjocură şi compătimire. Filozofia redusă la o „teorie a cunoaşterii“, în fapt cu nimic mai mult decât o timidă epochistică[4] şi o doctrină a abstinentei: o filozofie care nu cutează să treacă pragul şi, scrupuloasă, îşi *refuză* dreptul la intrare - aceasta e o filozofie aflată pe punctul de a-şi da duhul, e un sfârşit, o agonie, ceva care inspiră milă. Cum ar putea o astfel de filozofie să domine!

205

Primejdiile care ameninţă dezvoltarea filozofului au devenit în zilele noastre într-atât de multiple încât ne fac să ne îndoim că acest fruct s-ar mai putea coace vreodată. Perimetrul de construcţie şi înălţimea turlelor ştiinţei au crescut enorm, mărindu-se totodată şi probabilitatea ca filozoful să obosească deja în cursul uceniciei sale sau să se lase fixat undeva într-un anumit domeniu, să se „specializeze“: astfel că el nu va mai ajunge vreodată în înaltul care îi este hărăzit şi de unde ar putea cuprinde cu privirea toate cele ce se află în urma, împrejurul, *dedesubtul* său. Sau, de va ajunge totuşi la ţintă, va fi prea târziu, căci cei mai frumoşi ani ai săi şi întreaga sa putere se vor fi irosit în zadar; vătămat, înăsprit, degenerat, privirile şi judecăţile sale de ansamblu nu vor mai însemna mare lucru. Poate că tocmai fineţea conştiinţei sale intelectuale este cea care îl face să şovăie pe drumul său şi să întârzie; îi este teamă de puterea de seducţie a diletantismului, îi este teamă să se prefacă într-o insectă cu mii de picioare şi tentacule; el ştie prea bine că cel care si-a pierdut respectul faţă de sine însuşi nu mai poate porunci, nu mai poate conduce, nici măcar în domeniul cunoaşterii: căci ar trebui să consimtă la a deveni un mare comediant, un Cagliostro al filozofiei, un vrăjitor care să momească spiritele precum flautistul din poveste, pe scurt, ar trebui să devină un seducător. La urma urmei, aceasta e o problemă de gust: sau poate, chiar o problemă de conştiinţă. Iar pentru a dubla dificultăţile care se acumulează în faţa filozofului, se mai adaugă şi aceea că el îşi revendică sieşi un Da sau un Nu, o sentinţă cu privire la viaţă şi la valoarea acesteia, şi nu cu privire la ştiinţe, - dificultatea pe care o presupune faptul că el se deprinde anevoie să creadă că ar avea dreptul sau, mai mult, îndatorirea acestei sentinţe, trebuind adeseori să treacă şovăitor, neîncrezător şi în vârful picioarelor prin cele mai vaste - şi poate, cele mai tulburătoare, cele mai nimicitoare aventuri, pentru a afla calea ce duce spre dobândirea acelui drept şi a acelei credinţe. De fapt, vulgul l-a nesocotit vreme îndelungată pe filozof, confundându-l fie cu omul de ştiinţă şi savantul ideal, fie cu misticul fanatic evadat din strânsoarea moralei, „îndepărtat de lume“ şi îmbătat de dumnezeire; şi chiar dacă în zilele noastre se spune despre cineva, în chip de laudă, că ar trăi „ca un înţelept“ sau ;,ca un filozof“, aceasta nu înseamnă nimic mai mult decât „prudent şi retras“. Înţelepciune: în mintea plebei, ea pare să fie un fel de refugiu, un mijloc şi un truc nimerit pentru a o scoate la capăt şi a ieşi cu faţa curată dintr-un joc periculos: însă filozoful adevărat - astfel îl vedem noi, prieteni ai mei? el trăieşte „nefilozofic“, „neînţelept“ şi, mai ales, *imprudent,* resimţind povara şi obligaţia sutelor de tentative şi tentaţii ale vieţii: - el *îşi* riscă viaţa neîncetat, el joacă jocul cel periculos...

206

În comparaţie cu un geniu, cu alte cuvinte, cu o fiinţă car e fie că *procreează,* fie că dă *naştere,* ambele expresii luate în sensurile lor cele mai cuprinzătoare -, savantul, omul de ştiinţă obişnuit are întotdeauna ceva care aminteşte de o fată bătrână: ca şi ea, el este un ignorant în privinţa celor două atribuţii, cele mai preţioase care îi revin fiinţei umane. E adevărat că amândurora, savantului ca şi fetei bătrâne, li se acordă, oarecum în chip de despăgubire, un fel de consideraţie - a se accentua în aceste cazuri cuvântul consideraţie - însoţită, din pricina obligativităţii acestei concesii, de acelaşi adaos de indispoziţie. Să cercetăm lucrurile mai îndeaproape: ce este omul de ştiinţă? În primul rând, un om de

---

[4] În original *Epochistik,* cuvânt format de autor pornind de la „epoche“, în greacă: şovăială. *(n. trad.).*

soi nearistocratic, înzestrat cu virtuţile unei rase nearistocratice, adică a unor oameni incapabili de dominaţie, lipsiţi de autoritate şi totodată insuficienţi lor înşişi: savantul este dotat cu hărnicie, cu o docilă resemnare în privinţa locului său pe scara socială, cu ponderaţie şi moderaţie în privinţa aptitudinilor şi necesităţilor, el posedă instinctul de a-i ghici pe cei asemeni lui şi de a le intui trebuinţele, ca de pildă acel dram de independenţă, bucăţica de pajişte verde fără de care nu poate exista liniştea necesară muncii, pretenţia de a fi stimat şi apreciat (ceea ce presupune mai întâi şi pe deasupra posibilitatea de a fi cunoscut şi recunoscut -), aureola unui bun renume, dorinţa certificării neîncetate a valorii şi utilităţii sale, prin care trebuie să fie biruită *neîncrederea* interioară care renaşte mereu în străfundul inimii tuturor oamenilor lipsiţi de independenţă şi a tuturor animalelor de turmă. Fiind de soi nearistocratic, savantul suferă fireşte de bolile şi proastele maniere specifice acestuia: el este burduşit cu invidie meschină, iar ochii săi au agerimea ochilor linxului când trebuie să zărească slăbiciunile celor care îi sunt superiori şi la nivelul cărora nu poate parveni. El este prietenos, dar prietenia lui îţi vine în întâmpinare doar la pas, şi nu se *revar*să.; iar tocmai în faţa oamenilor marelui torent el rămâne îngheţat şi rezervat, - ochii îi devin atunci lacuri netede şi respingătoare pe oglinda cărora nu se mai încreţeşte unda nici unui entuziasm, a nici unei simpatii. Cauza celor mai rele şi mai primejdioase fapte de care este capabil un savant sălăşluieşte în el însuşi, în conştiinţa mediocrităţii soiului din care face parte: şi anume, în acel iezuitism al mediocrităţii care acţionează instinctiv cu scopul de a nimici omul de excepţie, căutând să rupă sau - mai degrabă! -să destindă toate arcurile încordate. Fireşte, este vorba de o destindere precaută, cu mâna grijulie -, destinderea arcului cu o prietenoasă compasiune: aceasta-i adevărata artă a iezuitismului care s-a priceput întotdeauna să dea impresia unei religii a milei.

207

Cât ar fi de mare recunoştinţa pe care i-o datorăm întotdeauna spiritului *obiectiv* - şi căruia dintre noi nu i s-a făcut măcar o dată lehamite de moarte de întreaga subiectivitate şi de blestemata ei *ipsissimozitate?* -, în cele din urmă va trebui să ne deprindem cu prudenţa şi faţă de această pornire de recunoştinţă şi să stăvilim excesul prin care, în ultima vreme, detaşarea şi depersonalizarea spiritului este preamărită oarecum în chip de scop în sine, de mântuire şi transfigurare: astfel se petrec lucrurile în cadrul scolii pesimiste care, desigur, are motive temeinice să acorde la rândui ei onorurile supreme „cunoaşterii dezinteresate“. Omul obiectiv, cel care spre deosebire de pesimist nu blestemă şi nu ocărăşte, savantul *ideal* în care, după înmiite eşecuri totale sau parţiale, instinctul ştiinţific ajunge în sfârşit să crească şi să înflorească, acest om este fără îndoială unul din cele mai preţioase instrumente din câte există: însă el trebuie să fie mânuit de un altul mai puternic. El este doar o unealtă, s-o spunem pe şleau: el este *o oglindă,* - şi nu un „scop în sine“. Omul obiectiv este cu adevărat o oglindă: obişnuit să se supună tuturor celor doritoare să fie cunoscute, lipsit de vreo altă plăcere în afară de aceea pe care i-o oferă cunoaşterea, de „oglindirea“ lor; - el aşteaptă evenimentele şi se aşterne în faţă-le cu gingăşie, pentru ca suprafaţa şi epiderma sa să retină chiar şi cele mai uşoare urme, cele mai fugare atingeri ale fiinţelor imateriale. Restul de „personalitate“ care îi mai rămâne i se pare omului obiectiv ca fiind ceva întâmplător, adesea arbitrar, şi mai adesea inoportun: într-atât s-a preschimbat el într-un loc de trecere şi reflectare a formelor şi întâmplărilor străine. Încercând să- şi schimbe firul gândurilor şi să reflecteze la „sine“, o face cu efort şi nu arareori, fals; se confundă lesne pe sine însuşi cu altcineva, se înşeală în privinţa propriilor sale necesităţi, acesta fiind singurul domeniu în care dă dovadă de lipsă de fineţe şi de neglijenţă. Poate că îl chinuie vreo boală sau atmosfera înăbuşitoare şi meschină în care este silit să trăiască alături de soţia şi de prietenii săi, sau poate că resimte lipsa unor camarazi sau a unei companii, -- da. el se constrânge chiar să mediteze asupra propriului său chin: zadarnic! Gândurile sale au şi pornit-o aiurea, divagând spre vreun caz *mai general,* iar a doua zi el ştie tot atât de puţin ca şi ieri cum să-si amelioreze situaţia. El si-a pierdut seriozitatea faţă de sine, şi nici timp nu are la îndemână: el e senin, dar nu din lipsă de griji, ci din lipsă de dexteritate şi de aplicaţie pentru grijile *sale.* Obiceiul de a le veni tuturor lucrurilor şi întâmplărilor în întâmpinare, radioasa şi spontana ospitalitate pe care o oferă tuturor celor pe care îi întâlneşte, bunăvoinţa lipsită de menajamente, primejdioasa lui nepăsare faţă de un Da sau un Nu; ah, de câte ori trebuie el să se căiască din pricina virtuţilor sale! - fiind om, devine prea lesne un *caput mortuum* al acestor virtuţi. Dacă se cere din partea lui iubire sau ură, - şi mă gândesc la înţelesul pe care îl dau acestor cuvinte Dumnezeu, femeia şi animalul -, : în ceea ce îl priveşte, va face tot ce poate şi va da cât poate. Dar nu

trebuie să ne surprindă dacă acest „tot“ nu va fi prea mult, - şi dacă tocmai aici el se va dovedi neautentic, fragil, îndoielnic şi sfărâmicios. Iubirea lui e lipsită de veridicitate, ura lui e artificială, fiind mai degrabă un *tour de* force, o vanitate meschină, o exagerare neglijabilă. EI se dovedeşte veridic numai în măsura în care i se îngăduie să fie obiectiv: seninul său totalism este singurul domeniu în care continuă să acţioneze conform „naturii“ şi, anume, „natural“. Sufletul său veşnic neted de oglindă nu se mai pricepe să afirme, şi nici să infirme; el nici nu porunceşte, nici nu deranjează. Je *ne meprise presque rien* - spune el într-un glas cu Leibniz: nu treceţi cu vederea şi nu subestimaţi cuvântul *presque!* De asemenea, omul obiectiv nu constituie un model demn de urmat; el nu este nici premergătorul, nici urmaşul cuiva; el se situează în general mult prea la distantă pentru a mai avea vreun motiv să ia poziţie de partea Binelui sau a Răului. Confundându-l multă vreme cu *filo*-zoful, cu educatorul cezarian, tiran al culturii, i s-a acordat prin aceasta o cinstire nemeritată şi nu s-a observat ceea ce are mai esenţial, -faptul că el este o unealtă, un exemplar de sclav, fireşte nu unul oarecare, ci unul de cel mai ales soi, dar ca. valoare în sine, o nulitate--presque *rien!* Omul obiectiv este un mecanism, un instrument de măsură preţios, uşor vulnerabil şi dereglabil, o capodoperă a artei oglinzilor, care trebuie menajată şi preţuită; însă el nu reprezintă un tel, nu este o împlinire sau o deschidere, nici vreun individ complementar prin care se justifică restul existenţei, el nu este un sfârşit - şi cu atât mai puţin un început, o zămislire şi o cauză primă, în el nu există nimic vajnic, viguros, sigur de sine, dornic de dominaţie: el este mai degrabă un balon sensibil, umflat, fin şi schimbător care trebuie să aştepte un conţinut şi o formă după care să se poată „modela“, - de obicei, el este un om lipsit de formă şi de conţinut, un om „dezinteresat“. în *parenthesi* fie spus, el este şi pentru femei o cantitate neglijabilă.

208

Dacă în zilele noastre un filozof dă de înţeles că nu este un sceptic, - nădăjduiesc că din descrierea de mai sus a spiritului obiectiv a reieşit aceasta - nu va fi agreat de nimeni; toţi îl vor privi cu un fel de timiditate, vor dori să-i pună nenumărate întrebări... Până şi cei mai temători ascultători, numeroşi azi ca frunza şi iarba, îl vor considera de acum înainte primejdios. Auzindu-l cum tăgăduieşte scepticismul, ei se vor comporta de parcă la urechile lor ar fi ajuns din depărtări un zgomot ameninţător, de parcă s-ar fi experimentat pe undeva un nou explozibil, vreo dinamită a spiritului, poate un fel de nihilină rusească recent descoperită, un pesimism bonae voluntatis care nu se mulţumeşte să pronunţe Nu-ul, să-l voiască, ci - oribilă idee! - îl şi *înfăptuieşte*. Împotriva acestui soi de „bunăvoinţă“ - care este o vrere reală şi efectivă de negare a vieţii - se recomandă scepticismul, unanim recunoscut ca fiind cel mai bun somnifer şi calmant din câte există astăzi, dulcea, buna sămânţă de mac a scepticismului cel adormitor de conştiinţă; iar medicii timpurilor pe care le trăim nu se dau în lături să-l prescrie însuşi pe Hamlet în reţetele lor, ca pe un remediu împotriva „spiritului“ şi a larmei sale subterane. ;,Nu-s oare îndeajuns de pline toate urechile de zgomote supărătoare? spune scepticul, adept al liniştii şi totodată, un fel de agent al ordinii publice: acest Nu care răzbate de sub pământ e îngrozitor! Tăceţi odată, cârtiţe pesimiste!“ Căci scepticul, creatură delicată, se înspăimântă şi de o adiere; conştiinţa sa este învăţată să tresară la fiecare Nu, şi chiar un Da răspicat şi dur îl face să tresalte ca muşcat. Da! şi Nu! - acestea i se par potrivnice moralei; lui îi place, dimpotrivă, să-şi sărbătorească virtutea printr-o nobilă abstinentă, zicând bunăoară într-un glas cu Montaigne: „ce ştiu eu?“ Sau cu Socrate: „eu ştiu că nu ştiu nimic.“ Sau: „aici nu mă încumet să încerc, aici nici o poartă nu se deschide în faţă-mi.“ Sau: „de vreme ce e deschisă, la ce bun să intru de îndată?“ Sau: „ce nevoie avem noi de toate aceste ipoteze pripite? Se prea poate că renunţarea la toate ipotezele să fie o dovadă de bun-gust. Trebuie oare să îndreptaţi de îndată şi cu orice preţ toate cele încovoiate? Toate găurile trebuie neapărat astupate cu ceva câlţi? La ce bun graba asta? Timpul n-are timp? O, împieliţaţilor, nu puteţi *aştepta* un pic? Chiar şi incertitudinea îşi are farmecul ei, chiar şi Sfinxul e o Circe, chiar şi Circe a fost o filozoafă.“ - Astfel se consolează un sceptic; şi cu adevărat, el are trebuinţă de un pic de consolare. Căci scepticismul este expresia cea mai spirituală a unei anumite structuri fiziologice frecvente, denumită în limbaj comun debilitate nervoasă şi maladivitate; ea apare de fiece dată când între rase sau clase îndelung separate se produce o încrucişare decisivă şi bruscă. În fiinţa noii generaţii, căreia prin sângele moştenit i s-au transmis ereditar norme şi valori diferite, totul este nelinişte, dezordine, îndoială, experiment; energiile cele mai puternice devin o frână, virtuţile însele se împiedică reciproc în procesul de creştere şi fortificare, trupului şi sufletului îi lipsesc echilibrul,

centrul de greutate, siguranţa poziţiei perpendiculare. Dar lucrul care se îmbolnăveşte şi degenerează cel mai profund în cazul unor astfel de corcituri este *voinţa:* ei ignoră totalmente independenta în luarea hotărârilor, nu mai cunosc îndrăzneaţa plăcere de a voi, - chiar şi în visele lor, ei se îndoiesc de existenţa „liberului arbitru“. Din această cauză, Europa de astăzi, scenă a unor tentative absurde şi bruşte de amestecare radicală a claselor şi *prin urmare* şi a raselor, este pătrunsă din cap până-n picioare de un scepticism când nerăbdător şi pofticios care zboară din floare-n-floare, când sumbru ca un nor saturat de semne de întrebare, - şi-i sătul adeseori de propria-i vrere, sătul de moarte! Paralizarea voinţei: oriunde te uiţi, dai peste acest infirm! Şi adeseori e şi sulemenit! Şi încă ce ademenitor! EI are la îndemână cele mai frumoase găteli şi costumaţii pentru a-şi ascunde boala; de pildă, mai toate cele etalate în vitrine sub etichete ca „obiectivitate“, „spirit ştiinţific“, *„l'art pour l'art*“; „cunoaştere pură şi liberă“, care nu sunt altceva decât scepticism împopoţonat şi paralizare a voinţei, -- acesta e diagnosticul pe care l-am stabilit eu maladiei europene. - Maladia voinţei s-a răspândit în mod inegal pe teritoriul Europei: manifestându-se cel mai virulent şi mai multiplu în ţările cu cea mai veche cultură, ea dispare pe măsură ce „barbarul“ îşi revendică încă - sau iarăşi - drepturile, ascuns sub veşmintele şlampete ale civilizaţiei occidentale. Aşadar Franţa de astăzi e ţara în care voinţa este cel mai grav bolnavă, fapt la fel de lesne de dedus ca şi de constatat; Franţa, care a dat dovadă întotdeauna de o magistrală dexteritate în a-şi preschimba până şi funestele impasuri spirituale în farmec şi seducţie, îşi exercită astăzi asupra Europei dominaţia culturală în chip de scoală şi expoziţie a tuturor vrăjitoriilor scepticismului. În Germania tăria de a voi şi vrerea exercitării unei voinţe îndelungate este oarecum mai puternică, iar în nordul Germaniei şi mai puternică decât în centru; considerabil mai puternică în Anglia, Spania şi Corsica, însoţită fie de flegmă, fie de îndărătnicie, - fără a mai pomeni de Italia care e prea tânără ca să ştie ce vrea, şi care trebuie să dovedească mai întâi că este capabilă să vrea -, această energie este însă cea mai puternică şi uimitoare în acel imens Imperiu de mijloc unde Europa este oarecum resorbită de Asia, şi anume în Rusia. Acolo s-a agonisit şi s-a acumulat de multă vreme tăria de a voi, acolo vrerea aşteaptă nu se ştie de-i vrere de negare sau de afirmare -, aşteaptă ameninţătoare să fie eliberată, ca să împrumutăm de la fizicienii zilelor noastre expresia lor predilectă. Pentru ca Europa să scape de cea mai mare primejdie a sa nu ar fi suficiente doar nişte războaie în India şi conflicte în Asia, ci ar fi nevoie şi de revoluţii interne, de fărâmiţarea Imperiului în mici teritorii şi, mai ales, de introducerea imbecilităţii parlamentare, laolaltă cu obligaţia valabilă pentru fiecare de a-şi citi ziarul la micul dejun. Nu spun că acestea ar fi de dorit: mi-ar fi pe plac mai degrabă contrariul lor, - mă gândesc la o sporire a primejdiei din partea Rusiei care să determine Europa de a deveni la rândul ei la fel de ameninţătoare, şi anume de *a-şi* dobândi o *voinţă unică* cu ajutorul unei noi caste care să domine Europa, o voită îndelungă, teribilă, proprie, care să-şi poată fixa teluri peste milenii: - o dată cu aceasta s-ar încheia în sfârşit îndelung urzita comedie a fărâmiţării ei statale şi, totodată, împestriţarea sa de dinastii şi democraţii. S-a dus vremea politicii mărunte: secolul viitor aduce cu sine lupta pentru dominaţia mondială, - *obligativitatea* marii politici.

209

În ce măsură noua eră războinică în care noi, europenii, am intrat în chip vădit va favoriza poate şi dezvoltarea unui nou fel de scepticism, mai viguros, iată o problemă asupra căreia aş vrea să mă pronunţ deocamdată doar printr-o pildă, pe care cunoscătorii istoriei germane o vor înţelege de îndată. Fanaticul admirator al grenadierilor chipeşi şi înalţi, cel care, fiind rege al Prusiei, a dat viată unui geniu militar şi sceptic - şi, prin aceasta, în fond, germanului de tip nou care se afla tocmai într-o victorioasă ascensiune - discutabilul şi trăsnitul părinte al lui Frederic cel Mare poseda pe undeva el însuşi gheara şi grifura norocoasă a geniului: el ştia de ce anume ducea lipsă Germania pe vremea aceea, lipsă de o sută de ori mai neliniştitoare şi mai presantă decât cea a culturii şi a formelor sociale, - aversiunea lui faţă de tânărul Frederic provenea dintr-o profundă teamă instinctivă. *Lipseau bărbaţii:* iar el bănuia, necăjindu-se amarnic, că propriu-i fiu nu era îndeajuns de viril. S-a înşelat în această privinţă: dar cine oare au s-ar fi înşelat în locul lui'? îşi vedea fiul căzând în mrejele ateismului, a esprit-ului şi a frivolităţii voluptuoase a francezilor spirituali: ghici îndărătul acestora pe marele vampir, păianjenul scepticismului; bănuia starea jalnică şi incurabilă a unei inimi care nu mai e îndeajuns de dură nici pentru Rău şi nici pentru Bine, a unei voinţe zdrobite care nu mai porunceşte, nu mai *poate* porunci. Între timp însă în fiul său se înfiripa noul scepticism, unul mai primejdios şi mai dur-favorizat, cine ştie *în ce măsură,* tocmai de ura paternă şi de melancolia glacială a unei voinţe

solitare? -, scepticismul virilităţii temerare, îndeaproape înrudit cu geniul războiului şi al cuceririi, care şi-a făcut cea dintâi apariţie în Germania în persoana lui Frederic cel Mare. Acest scepticism dispreţuieşte şi, cu toate acestea, acaparează; el subminează şi ia în posesie; nu crede, dar nu-si pierde credinţa în sine; acordă spiritului o libertate primejdioasă, dar îşi înfrânează inima cu severitate; aceasta este forma *germană a* scepticismului care, sub înfăţişarea unui fredericianism permanent, intensificat şi spiritualizat, a ţinut Europa o bună bucată de vreme sub dominaţia spiritului german şi a suspiciunii sale critice şi istorice. Mulţumită caracterului viril, invincibil şi tenace al marilor filologi şi istorici germani (care, dacă examinăm lucrurile cu luare- aminte, au fost totodată şi artişti ai distrugerii şi dezintegrării, fără excepţie), în muzică şi în filozofie s- a consolidat treptat, în ciuda oricărui romantism, o concepţie nouă despre spiritul german, concepţie în care trăsăturile scepticismului viril se reliefau în mod evident: aceasta bunăoară sub forma unei îndrăzneli a privirii, a cutezanţei şi durităţii mâinii care disecă, a voinţei perseverente de a întreprinde călătorii primejdioase de descoperire, expediţii spirituale în regiuni polare vegheate de ceruri pustii şi ameninţătoare. Probabil că au motive întemeiate cei care, fiind oameni de omenie cu inima caldă şi spiritul superficial, îşi fac cruce tocmai în faţa acestui spirit: *cet esprit* fataliste, *ironique, mephistophelique* îl numeşte, nu fără înfiorare, Michelet. Însă dacă vrem să resimţim cât de mult ne onorează această teamă de „virilitate“ în spiritul german, prin care Europa a fost trezită din a sa „toropeală dogmatică“, să ne aducem aminte de concepţia precedentă care trebuia depăşită cu ajutorul celei noi, - să ne amintim că n-a trecut prea multă vreme de când, cu o arogantă dezlănţuită, o femeie masculinizată îndrăznea să-i recomande pe germani simpatiei Europei, prezentându-i în chip de poetaşi prostănaci, blânzi, cu inima de aur şi voinţa de cârpă. Să înţelegem în sfârşit pe de-a-ntregul uimirea lui Napoleon în momentul în care l-a întâlnit pe Goethe: ea oglindeşte ideea pe care şi-o făcuse lumea secole de-a rândul în privinţa „spiritului german“. *„Voila un homme!“* - cu alte cuvinte: „iată un bărbat în carne şi oase! Şi eu care mă aşteptam să văd doar un neamţ!“

210

Presupunând aşadar că imaginea filozofilor viitorului conţine vreo trăsătură care să indice posibilitatea ca aceştia să fie sceptici în sensul arătat mai sus, prin aceasta ar fi desemnată doar o anumită particularitate a lor - şi nu ei înşişi. La fel de îndreptăţit ei s-ar putea să-şi zică critici; şi cu siguranţă că vor fi experimentatori. Prin numele cu care am îndrăznit să-i botez am subliniat deja categoric vocaţia pentru experiment şi plăcerea pe care o află în el aceşti filozofi: să fie oare aceasta din cauză că, fiind critici din cap până-n picioare, ei vor dori să se slujească de experiment într-un sens nou, poate mai larg sau mai primejdios? Trebui-vor ei, posedaţi de pasiunea cunoaşterii, să depăşească cu cutezătoarele şi dureroasele lor experienţe limitele încuviinţate de gustul milos şi moleşit al unui secol democratic? - Nu încape nici o îndoială: aceşti oameni ai viitorului se vor putea dispensa mai puţin decât oricine altcineva de calităţile serioase şi într-un fel neliniştitoare care îl deosebesc pe critic de sceptic, mă refer la siguranţa evaluărilor, la mânuirea conştientă a unei metode unice, la curajul rafinat necesar solitudinii şi responsabilităţii de sine; mai mult, ei îşi vor mărturisi gustul pentru negaţie şi disecţie, precum şi o anumită cruzime chibzuită ce se pricepe să mânuiască bisturiul cu siguranţă şi precizie, chiar dacă inima sângerează. Ei vor fi *mai duri* (şi poate că nu numai faţă de ei înşişi) decât ar dori-o oamenii de omenie, iar dacă vor intra în relaţii cu „Adevărul“, o vor face nu din pricină că acesta le-ar „plăcea“ sau i-ar „înălţa" şi i-ar „entuziasma“: - dimpotrivă, departe de ei fi-va credinţa că *adevărul* e menit să ofere asemenea desfătări ale simţurilor. Ei, spirite severe, ar zâmbi dacă vreunul ar spune: „cugetarea aceasta mă înalţă: cum ar putea să nu fie adevărată?" sau: „opera aceasta mă încântă: cum ar putea să nu fie frumoasă?“ sau: „artistul acesta mă face mai mare: cum ar putea el să nu fie mare?“ - şi poate că, în faţa tuturor acestor deformaţii exaltate, idealiste, efeminate, hermafrodite, surâsului lor i s-ar adăuga şi un veritabil dezgust, iar cel care ar şti să pătrundă în tăinuitele străfunduri ale inimii lor, cu greu ar putea da acolo peste intenţia de a împăca „sentimentele creştine“ cu „gustul antic“ şi, cu atât mai puţin, cu „parlamentarismul modern“ (împăciuitorism întâlnit, se pare, chiar şi la filozofi, în acest secol plin de incertitudine şi, prin urmare, deosebit de conciliant). Disciplina critică şi obişnuinţa care duce la curăţenie şi rigoare în domeniul spiritului, iată calităţi pe care aceşti filozofi ai viitorului le vor pretinde nu numai de la ei înşişi: şi chiar de se vor mândri cu ele, purtându-le ca pe o podoabă, - cu toate acestea, nu vor dori să fie numiţi critici din pricina acestora. Ei vor considera ca o gravă ofensă la adresa filozofiei decretarea, atât de frecventă în

zilele noastre: „Filozofia însăşi este critică şi o ştiinţă critică- atât şi nimic mai mult!" În ciuda ovaţiilor pe care le-a repurtat această evaluare a filozofiei din partea tuturor pozitiviştilor din Franţa şi Germania (şi nu-i exclus ca ea să fi flatat chiar inima şi gustul lui Kant: să ne amintim de titlurile principalelor sale lucrări): noii noştri filozofi vor spune totuşi: criticii sunt unelte ale filozofilor şi, tocmai din această cauză, fiind nişte unelte, ei nu sunt nici pe departe filozofi! Chiar şi marele Chinez din Konigsberg n-a fost decât un mare critic.

211

Cer insistent să se risipească în sfârşit confuzia prin care lucrătorii în filozofie, şi oamenii de ştiinţă în general sunt identificaţi cu filozofii, - cer ca tocmai în acest domeniu să se aplice cu străşnicie legea „fiecăruia partea sa", să nu se dea mult prea mult unuia şi mult prea puţin celuilalt. Se prea poate că pentru educaţia adevăratului filozof este necesar ca el să fi urcat toate aceste trepte pe care servitorii săi, lucrătorii ştiinţifici ai filozofiei, s- au oprit - *a trebuit* să se oprească; poate că adevăratul filozof trebuie să fi fost cândva el însuşi critic şi sceptic şi dogmatic şi istoric, ba chiar şi poet şi colecţionar şi călător şi dezlegător de enigme şi moralist şi vizionar şi „spirit liber" şi aproape totul pe lume, pentru a parcurge întreaga circumferinţă a valorilor şi sentimentelor umane şi pentru ca, înzestrat cu o multitudine de ochi şi conştiinţe, să poată scruta cu privirea din înaltul piscurilor toate zările îndepărtate, din străfundul abisului toate înălţimile, din tainiţa ungherului toate întinderile. Însă toate acestea nu sunt decât condiţii prealabile ale îndatoririi sale: îndatorirea, ea însăşi, vrea altceva. - ea îi pretinde ca el să *creeze valori*. Lucrătorii în filozofie, croiţi după nobilul tipar al lui Kant şi Hegel, vor avea de cercetat şi formulat o cantitate uriaşă de evaluări - adică *sedimentele* de valori, creaţiile valorice de odinioară care au ajuns la dominaţie şi au fost denumite „adevăruri" - aceasta în domeniul lo*gicii* sau al *politicii* (al moralei) sau în cel *artistic*.

Acestor cercetători le va reveni sarcina de a clarifica şi cumpăni, de a face comprehensibile şi maniabile toate cele întâmplate şi evaluate până acum, de a prescurta Îndelungul şi însuşi „timpul", de *a triumfa* asupra întregului trecut: iată o sarcină uriaşă şi minunată a cărei îndeplinire poate satisface cu siguranţă chiar şi cele mai sensibile orgolii, cele mai perseverente voinţe. Însă *adevăraţii filozofi sunt poruncitori şi legiuitori:* ei sunt cei care spun „astfel *trebuie* să fie!", ei sunt cei care determină pentru întâia oară Încotro?-ul şi Pentru ce?-ul omenirii, dispunând în acest scop de lucrările preliminare ale tuturor lucrătorilor în filozofie, de toţi cei care au triumfat asupra trecutului, - ei îşi întind braţele creatoare înspre viitor, şi în mâinile lor toate cele ce există şi au existat vreodată devin un mijloc, o unealtă, un baros. „Cunoaşterea" lor e c*reaţie,* creaţia lor e legiferare, vrerea lor de adevăr este *voită* de *putere*. - Există în zilele noastre asemenea filozofi? Existat-au vreodată asemenea filozofi? Nu *trebuie* oare să existe asemenea filozofi?...

212

Am din ce în ce mai mult impresia că filozoful, fiind omul n*ecesar* al zilei de mâine şi poimâine, s-a aflat, *a trebuit* să se afle dintotdeauna în contradicţie cu prezentul său: de fiecare dată, inamicul său era idealul Azi-ului. Toţi aceşti extraordinari premergători ai omenirii numiţi filozofi, care arareori s-au simţit ei înşişi prieteni ai înţelepciunii, ci mai curând nebuni dezagreabili, primejdioase semne de întrebare -, şi-au găsit o îndatorire dură, involuntară şi imperioasă, o îndatorire a cărei măreţie au descoperit-o în cele din urmă în rolul de conştiinţe neîmpăcate ale vremii lor. Mânuindu-şi bisturiul vivisecţional tocmai în v*irtuţile vremii,* ei si-au trădat propriul secret: ei cunoşteau o nouă măreţie a omului, o cale nouă şi neumblată spre augmentarea acestuia. Ei descopereau de fiece dată câtă ipocrizie, lenevie, indiferenţă şi indolenţă, câtă minciună se ascunde îndărătul mult-slăvitului ideal al moralităţii contemporane lor, câtă virtute *perimată:* de fiecare dată ei spuneau: „noi trebuie să ne îndreptăm într-afară, într-acolo unde *voi,* cei de azi, vă veţi simţi mai cu osebire dezrădăcinaţi". Într-o lume a „ideilor moderne" care ar dori să-l proscrie pe fiecare în colţul şi „specialitatea" sa, filozoful, presupunând că mai pot exista filozofi în zilele noastre, s-ar simţi constrâns să deducă mărimea omului şi însăşi noţiunea de „mărime" de-a dreptul din voluminozitatea şi multiplicitatea sa, din totalitatea sa în diversitate: el ar determina chiar valoarea şi rangul fiecăruia în funcţie de cantitatea şi varietatea pe care o poate purta şi asuma, în funcţie de *amploarea* pe care o poate da responsabilităţii sale. Astăzi gustul şi virtutea epocii slăbesc şi diluează voinţa, nimic nu e mai la modă decât slăbiciunea voinţei:

deci în idealul filozofului noţiunea „mărimii“ trebuie să cuprindă tocmai tăria voinţei, duritatea şi aptitudinea deciziilor de lungă durată, ideal la fel de îndreptăţit precum doctrina şi idealul inversat al unei umanităţi sfioase, renunţătoare, smerite şi altruiste, croite pe măsura unei epoci inversate, care, asemenea secolului al XVI-lea, a suferit din pricina acumulării energiei de voinţă şi a celor mai furtunoase torente şi maree ale egoismului său. În vremea lui Socrate, printre oameni cu instinctele ostenite, printre vechii atenieni conservatori care se abandonau - în braţele „fericirii“, după cum spuneau ei, în braţele plăcerii de fapt-oameni care continuau să mestece fără încetare vechile vorbe pompoase la care felul lor de viată nu le mai dădea de mult vreun drept, se prea poate că *ironia* era necesară grandorii sufleteşti, certitudinea aceea socratică maliţioasă proprie bătrânului doctor şi plebeu care, cu o privire ce spunea pe înţelesul tuturor: „ce vă tot prefaceţi în faţa mea! aici - noi suntem egali!", tăia la fel de necruţător în propria-i carne precum şi în carnea şi inima „aristocratului“. Astăzi, dimpotrivă, în Europa în care animalul de turmă este singurul căruia i se acordă cinstire, singurul care distribuie onoruri, în care „egalitatea drepturilor“ s-ar putea mult prea lesne preschimba în egalitatea întru nedreptate: vreau să spun, în condiţiile unui război general îndreptat împotriva a tot ceea ce este rar, necunoscut, privilegiat, împotriva omului superior, a sufletului superior, a datoriei superioare, a responsabilităţii superioare, a abundenţei de potenţă creatoare şi a autorităţii dominatoare - astăzi noţiunea „mărimii“ conţine calităţile de a fi distins, de a trăi numai pentru tine, de a putea fi deosebit şi izolat de ceilalţi, de a fi nevoit să trăieşti pe cont propriu; iar filozoful îşi va destăinui câte ceva din propriul ideal afirmând: „cel mai mare este omul cel mai solitar, cel mai tăinuit, cel mai deosebit, omul aflat dincolo de Bine şi de Rău, stăpânul virtuţilor sale, cel prea-plin de voinţă; iar *măreţia* să însemne: a putea fi deopotrivă multiplu şi unitar, amplu şi complet“. şi vă întreb iarăşi: măreţia, în zilele noastre - e ea oare *cu putinţă?*

213

E greu să înveţi ce este un filozof, căci e' un lucru imposibil de explicat: trebuie să o „ştii“ din experienţă, - sau să fii îndeajuns de mândru ca să *nu o* ştii. Dar în ziua de azi toată lumea vorbeşte despre lucruri de care nu poate avea nici cea mai mică idee, şi aceasta se întâmplă mai des şi mai grav în legătură cu filozoful şi cu condiţiile filozofice: - deosebit de puţini sunt cei care le cunosc, care sunt îndreptăţiţi să le cunoască, iar toate părerile populare în privinţa lor sunt false. Astfel se petrec lucrurile de pildă în cazul acelei convieţuiri pur filozofice intre o spiritualitate îndrăzneaţă şi exuberantă, care aleargă presto, şi o severitate şi necesitate dialectică ce nu se poticneşte vreodată, convieţuire necunoscută din experienţă de majoritatea gânditorilor şi savanţilor, şi pe care, de aceea, ar califica-o drept neplauzibilă de îndată ce vreunul ar încerca să le vorbească despre ea. Ei îşi imaginează orice necesitate ca pe o nenorocire, o obligaţie neplăcută de a te supune şi de a fi constrâns; iar gândirea însăşi trece pentru ei drept o activitate înceată, şovăitoare, un fel de trudă adeseori „vrednică de *Sudoarea* nobililor“ - şi nicidecum ceva uşor, divin, strâns înrudit cu dansul şi cu zburdălnicia! „A gândi“ şi a lua un lucru „în serios“, a-l privi „cu gravitate“ - pentru ei, acestea sunt noţiuni de nedespărţit: de altele n-au avut „parte“. Din acest punct de vedere artiştii au un fler mai rafinat: ei sunt cei care ştiu că sentimentul lor de libertate, de subtilitate, de plenipotenţă, de rânduire, dispunere şi modelare creatoare ajunge la apogeu tocmai în momentele când ei îşi subordonează toate acţiunile unei necesităţi, nelăsând nimic la voia „arbitrarului“ - pe scurt, în ei se realizează atunci unitatea dintre necesitate şi „liberul arbitru“. Există în sfârşit o ierarhie a stărilor sufleteşti care se află în raport cu ierarhia problemelor; iar problemele supreme îi resping cu neîndurare pe toţi cei care cutează să se apropie de ele fără a fi predestinaţi prin elevaţia şi forţa spiritualităţii să le rezolve. Ce-are a face că în jurul lor se îmbulzesc flexibile capete cosmopolite sau bravi mecanici şi empirici neîndemânatici, după cum se poate vedea adeseori în zilele noastre, toţi dând să se apropie şi chiar să pătrundă, cu ambiţia lor plebeiană, în acest „Lăcaş al lăcaşurilor“! Însă pe aceste covoare picioare de neciopliţi nu vor păşi în vecii vecilor: legea străbună a lucrurilor s-a îngrijit de aceasta; în faţa acestor nedoriţi, porţile rămân închise, chiar de se vor năpusti în ele cu capetele, zdrobindu-şi-le! Trebuie să fii născut pentru a avea acces la o lume superioară; sau, ca s-o spunem mai limpede, trebuie să fi fost ales pentru ea: dreptul la filozofie - în sen sul general a' cuvântului - poate fi obţinut numai pe baza originii, chiar şi în. acest domeniu strămoşii, „vita“ sunt factori decisivi. Pentru apariţia filozofului este necesară munca preliminară a numeroase generaţii; fiecare dintre virtuţile sale trebuie să fi fost dobândită, cultivată, moştenită, încarnată una câte una, nu numai mersul şi zborul îndrăzneţ, uşor şi

subtil al gândirii ci, înainte de toate, promptitudinea asumării marilor responsabilităţi, măreţia privirii dominatoare ce se înalţă şi se scoboară, sentimentul detaşării de vulg şi de ale sale îndatoriri şi virtuţi, binevoitoarea ocrotire şi apăra- s re acordată tuturor celor neînţeleşi şi calomniaţi, fie că-i Dumnezeu sau diavolul - bucuria şi exerciţiul marii justiţii, arta de a porunci, amploarea voinţei, privirea calmă ce arareori se înduplecă să admire, să se înalţe, să iubească...

Partea a şaptea: virtuţile noastre

214

Virtuţile noastre? - Probabil că şi noi le mai avem, chiar dacă, ce-i drept, ele nu sunt acele virtuţi naive şi neîndemânatice pe care le respectăm la strămoşii noştri, ţinându-i totodată la distanţă. Noi, europenii de poimâine, primii născuţi ai secolului al XX-lea, - cu întreaga noastră curiozitate primejdioasă, cu multiplicitatea noastră, cu meşteşugitul nostru travesti, cu cruzimea fragilă şi oarecum edulcorată a spiritului şi simţurilor noastre, - *clacă* e să avem virtuţi, pesemne că acestea nu pot fi decât dintr-acelea care s-au deprins cel mai bine să se acomodeze cu cele mai intime şi mai dragi înclinaţii ale noastre, cu nevoile noastre cele mai arzătoare: ei bine, să pornim dar în căutarea lor prin labirinturile noastre! -în care, după cum se ştie, multe lucruri se rătăcesc, iar câte unele se pierd fără urmă. şi există oare ceva mai frumos pe lume decât să-ti *cauţi* propriile virtuţi? Nu e oare aceasta aproape sinonim cu *a crede* în propriile virtuţi? Dar acest „a crede în virtuţile tale“ nu este în fond echivalentul „conştiinţei curate“ de altădată, acea venerabilă şi stufoasă cosiţă de noţiuni pe care bunicii noştri o atârnau îndărătul creştetului şi, de multe ori, chiar îndărătul raţiunii lor? Aşadar, se pare că, oricât de puţin ne-am considera demodaţi, venerabili şi bătrânicioşi, dintr-un anumit punct de vedere noi suntem totuşi nepoţi demni de astfel de bunici, noi, cei din urmă europeni cu conştiinţa curată: noi mai purtăm, ca şi ei, aceeaşi cosiţă. Ah! De-aţi şti că în curând, foarte curând - se vor schimba multe!

215

Precum în împărăţia stelelor se întâmplă uneori ca doi sori să determine orbita uneia şi *aceleiaşi* planete, în anumite cazuri, sorii de culori diferite ce luminează câteodată o singură planetă, revărsând asupră-i o lumină când roşie, când verde, prinzând-o apoi simultan în razele lor şi inundând-o cu lumină multicoloră: tot astfel, noi, oamenii moderni, datorită mecanismului complicat al „cerului nostru astral“ - suntem determinaţi de morale *felurite;* acţiunile noastre se iluminează rând pe rând în culori diferite şi arareori sunt univoce, - şi nu de puţine ori se întâmplă ca faptele noastre să fie *bălţate.*

216

Să-ţi iubeşti duşmanii? Cred că s-a deprins straşnic acest precept: căci el se aplică astăzi în mii de cazuri, atât în particular cât şi în general; câteodată se întâmplă chiar un lucru şi mai elevat, mai sublim - şi anume, ne deprindem să *dispreţuim* ceea ce iubim, şi de-a dreptul ceea ce iubim mai profund: - dar toate acestea se petrec inconştient, fără zarvă, fără fast, cu acea pudoare şi discreţie a bunătăţii care îngheaţă pe buze cuvintele solemne şi formulele virtuoase. Morala în chip de atitudine - iată ceva ce nu este azi pe gustul nostru. şi acesta-i un progres: la fel precum progres a fost şi cel realizat de taţii noştri în momentul în care religia în chip de atitudine a ajuns să le fie potrivnică gustului, laolaltă cu ostilitatea şi amărăciunea voltairiană îndreptată împotriva religiei (şi toate maimuţărelile liber-cugetătoare de odinioară). Oricât s-ar strădui toate litaniile puritanilor, toate predicile moraliştilor şi oamenilor „de treabă“, ele nu reuşesc să acompanieze cântul conştiinţelor noastre, dansul spiritelor noastre.

217

Feriţi-vă de cei care pun mare preţ pe faptul de a li se recunoaşte tactul şi fineţea discernământului moral: ei nu ne vor ierta în veci dacă au dat greş *în prezenta* noastră (sau, mai ales, *în privinţa* noastră) -inevitabil, ei devin instinctiv defăimătorii şi dăunătorii noştri, chiar şi atunci când continuă să ne fie „prieteni". - Ferici̧ţi cei uituci: căci ei îşi uită şi propriile nerozii.

218

Psihologii francezi - şi unde s-ar mai putea găsi azi psihologi în altă parte decât în Franţa? - nu se mai satură să savureze plăcerea amară şi multiplă pe care o află în *betise bourgeoise,* de parcă - în fine, prin aceasta ei se dau oarecum de gol. Flaubert de pildă, burghezul cumsecade din Rouen, a ajuns în cele din urmă să nu mai vadă, să nu mai audă şi să nu mai guste nimic altceva: - era felul său de a practica un masochism de o rafinată cruzime. şi acum, pentru variaţie, - căci acest subiect devine cu timpul anost -, v as oferi un alt prilej de desfătare: este vorba de perfidia inconştientă de care o dovedesc toate bunele, bondoacele, bravele spirite mediocre în raporturile lor cu spiritele superioare şi cu misiunea acestora, perfidie iezuită lucrată în broderie fină, de o mie de ori mai fină decât a fost vreodată inteligenţa şi gustul acestei burghezii, chiar şi în momentele ei de apogeu -- mai fină chiar decât inteligenta victimelor sale -: aceasta, ca un argument în plus întru dovedirea faptului că, dintre toate varietăţile de inteligentă din câte au fost descoperite până în prezent, „instinctul" este cel mai inteligent. Pe scurt, psihologilor, studiaţi filozofia „regulii" în lupta cu „excepţia"; veţi avea prilejul să asistaţi la un. spectacol care: i-ar îmbucura până şi pe zei şi a lor maliţiozitate! Sau, ca s-o spunem şi. mai lămurit: aplicaţi vivisecţia asupra „omului cumsecade", pe homo banae volun*tatis*... pe voi *înşivă!*

219

Sentinţele şi condamnările morale constituie răzbunarea preferată pe care cei spiritualmente mărginiţi o aplică împotriva celor mai puţin mărginiţi decât ei, ele sunt totodată un fel de despăgubire pentru faptul de a fi fost dezmoşteniţi de natură şi, în sfârşit, un prilej de a dobândi spirit şi de *a deveni* rafinaţi: răutatea spiritualizează. Inima le e îmbucurată până-n străfunduri de faptul că există un criteriu prin care se pot măsura de la egal la egal cu cei copleşiţi cu darurile şi privilegiile spiritului: ei luptă pentru „egalitatea tuturor în faţa lui Dumnezeu", şi, pentru aceasta, ei au *nevoie* de credinţa în Dumnezeu. În rândurile lor pot fi găsiţi cei mai înverşunaţi adversari ai ateismului. Dacă vreunul le-ar spune că „o spiritualitate elevată nu suferă comparaţie cu onorabilitatea şi cuminţenia unui ins de rând care nu are alte calităţi în afara moralităţii sale", i-ar face să turbeze de furie: - de aceea mă voi feri s-o fac. Aş vrea mai degrabă să-i flatez, spunându-le că nici spiritualitatea elevată nu poate lua naştere decât în chip de produs final al calităţilor morale: că ea este o sinteză a tuturor calităţilor atribuite omului „moral pur şi simplu", calităţi dobândite, una câte una, printr-o disciplină susţinută, în urma unui exerciţiu îndelungat şi de-a lungul poate al unui şir întreg de generaţii; că spiritualitatea elevată nu este altceva decât forma spiritualizată a justiţiei şi a acelei severităţi binevoitoare care se simte menită să menţină *ierarhia* în lume, până şi între lucruri - şi nu numai între oameni.

220

La auzul elogiilor atât de populare aduse în prezent omului „dezinteresat", trebuie să luăm cunoştinţă, expunându-ne poate unor oarecari primejdii, *încotro* se îndreaptă în fond interesele mulţimii şi care sunt în general lucrurile care îl preocupă temeinic şi profund pe omul obişnuit - din categoria acestuia făcând parte şi oamenii instruiţi, chiar şi savanţii şi, după toate aparenţele, şi filozofii. Rezultatul care se desprinde din această cercetare ne arată că marea majoritate a lucrurilor de care se interesează şi care îi atrag pe toţi cei cu gusturi mai delicate şi răsfăţate, pe toate fiinţele superioare, omului obişnuit îi apar ca fiind totalmente „lipsite de interes": - constatând că cineva se consacră totuşi acestor lucruri, el califică acţiunea *desinteresse* şi se minunează că este cu putinţă să acţionezi „dezinteresat". S-au găsit şi filozofi care se pricepură să confere acestei uimiri plebeiene şi o expresie ademenitoare, mistico- transcendentală (- poate din pricină că nu cunoşteau din experienţă firea superioară?? -, în loc să constate adevărul gol-goluţ, banal, că acţiunea „dezinteresată" este de fapt o acţiune *deosebit* de interesantă şi interesată, cu condiţia ca -- „Dar dragostea?" - Cum? După părerea voastră o acţiune care are ca mobil dragostea, tocmai ea, poate fi o acţiune „lipsită de egoism"? Dar, neghiobilor -! „Dar elogierea celui care se sacrifică?" - Cel care a făcut cu adevărat un sacrificiu ştie că pentru aceasta el a cerut şi a primit ceva în schimb renunţând poate la ceva din sine în folosul unei alte părţi a sinelui -, că a sacrificat dincoace pentru a dobândi în schimb mai mult dincolo, poate pentru a deveni în general mai mare sau, cel puţin, pentru a se simţi „mai mare". Ne aflăm aici însă într-un domeniu al întrebărilor şi răspunsurilor în care un spirit mai răsfăţat zăboveşte fără

plăcere: căci aici adevărul abia îşi mai poate înăbuşi căscatul pentru a putea răspunde. La urma urmei, adevărul e o femeie: ea nu trebuie siluită.

221

Se întâmplă - spunea un pedant moralist, un chiţibuşar al moralei - să-l respect şi să-l preţuiesc cu osebire pe un om dezinteresat: şi nu din pricină că e dezinteresat, ci pentru că îmi pare că el este îndreptăţit să-i fie de folos unui alt om pe propria-i cheltuială. În cele din urmă, se pune mereu aceeaşi întrebare, şi anume, care dintre cei doi trage foloasele şi care ponoasele. Bunăoară, în cazul unui om predestinat şi născut pentru a porunci, lepădarea de sine şi modesta retragere în lături ar constitui nu o virtute, ci irosirea acesteia: aşa văd eu lucrurile. Orice morală altruistă care se dă drept absolută şi se adresează tuturor, păcătuieşte nu numai faţă de bunul gust: ea constituie o incitare la vicii de omisiune, o ispitire *în plus* disimulată sub masca umanitarismului - şi de-a dreptul o ademenire şi păgubire a celor superiori, mai rari, a celor privilegiaţi. Moralele trebuie constrânse să se încline înainte de toate în faţa *ierarhiei,* să- şi asume greutatea propriilor pretenţii arogante, - până ce toate îşi vor da seama în cele din urmă că e un lucru *imoral* să spui: „ceea ce u convine unuia trebuie să-i convină şi celuilalt“. - Astfel grăi pedantul şi bonomul meu moralist: merita el să fie zeflemisit pentru felul în care îndemna astfel moralele la moralitate? Dacă vrei să-i ai pe cei ce râd de partea ta, trebuie să te fereşti să ai prea multă dreptate; bunul gust conţine chiar şi un grăunte de injustiţie.

222

La auzul predicilor care propovăduiesc în zilele noastre compătimirea - iar cel care ştie să asculte cum trebuie îşi va da seama că în momentul de faţă nici nu se mai propovăduieşte vreo altă religie în afara acesteia -, psihologul să facă bine şi să-şi ciulească urechile: din toată vanitatea şi zarva caracteristică acestor predicatori, (ca şi tuturor predicatorilor de altfel) el va auzi răzbătând un sunet răguşit, un geamăt, adevărata voce a *dispreţului de sine.* Acest dispreţ face parte integrantă dintr-un proces aflat de un secol încoace într-o continuă intensificare, procesul de întunecare şi urâţire a Europei (cele dintâi simptome ale sale fiind deja atestate printr-o melancolică scrisoare a lui Galiani către Madame d'Epinay): *dar nu-i exclus* ca dispreţul să *stea de-a dreptul* la *originea procesului!* Omul „ideilor moderne“, acest maimuţoi orgolios, este stăpânit de o teribilă nemulţumire de sine: acesta e un fapt de necontestat. El pătimeşte, în vreme ce vanitatea îi impune ca el doar să „compătimească“ -

223

Corcitura europeană - un plebeian îndestul de urât, dacă te uiţi bine - are neapărat nevoie de un travesti: pentru el istoria este un fel de depozit doldora de costume. Fireşte, el constată că nici un costum nu i se potriveşte, - şi atunci le schimbă necontenit. Luaţi aminte la trecerea acestui vârtej schimbător de mode şi. mascarade stilistice prin secolul al XIX-lea; şi nu-mi treceţi cu vederea nici clipele de deznădejde în care ne dăm seama că „nimic nu ni se potriveşte“ -. N-are nici un rost să ne fâţâim împopoţonaţi în *moribus et artibus* cu veşminte în stil romantic sau clasic sau creştin sau florentin sau barocco sau „naţional": nimic nu ne „vine bine“! Însă „spiritul“, şi mai cu seamă „spiritul istoric“ reuşeşte să se aleagă cu un profit până şi din această deznădejde: fără încetare câte un nou eşantion de trecut şi de străinătate este încercat, retuşat, dat la reformă, reambalat şi, mai ales, *studiat:* - suntem cel dintâi secol erudit în *puncto* „costume“, vreau să spun în materie de morale, profesiuni de credinţă, gusturi artistice şi religii, fiind pregătiţi temeinic, cum n-a mai fost secol vreodată, pentru un bal mascat în stil mare, pentru cea mai spirituală exuberanţă şi veselie carnavalească, pentru culmile transcendentale ale supremei imbecilităţi şi ale persiflării aristofanice. Se prea poate că tocmai aici vom descoperi domeniul hărăzit *inventivităţii* noastre, domeniu în care chiar şi noi vom mai putea da dovadă de originalitate, de pildă în chip de parodişti ai istoriei universale şi măscărici ai lui Dumnezeu, - şi chiar dacă nimic din cele ale prezentului nu are viitor, s-ar putea ca *râsul* nostru, tocmai el, să mai aibă un viitor!

Simţul istoric (cu alte cuvinte aptitudinea de a desluşi cu rapiditate ierarhia evaluărilor potrivit cărora a trăit un popor, o societate, un om, „instinctul divinatoriu“ pentru relaţiile dintre aceste evaluări, precum şi pentru raportul dintre autoritatea valorilor şi autoritatea forţelor active): acest simţ istoric, asupra căruia noi europenii ridicăm pretenţii de proprietate, l-am dobândit ca urmare a stării fermecătoare şi smintite de *semibarbarie* în care a fost aruncată Europa prin amestecarea democratică a claselor şi raselor, - secolul al XIX-lea a fost cel dintâi care l-a cunoscut, în chip de al şaselea simt al său. Datorită acestui amestec, sufletele noastre „moderne“ sunt invadate de toate formele şi modalităţile de viată ale civilizaţiilor trecutului care au coexistat şi s-au suprapus anevoie odinioară, de acum înainte instinctele noastre se reîntorc, răspândindu-se care încotro, noi înşine fiind un fel de haos -: în cele din urmă, după cum am spus, „spiritul“ îşi dobândeşte din aceasta un profit. Semibarbaria trupurilor şi dorinţelor noastre ne înlesneşte pretutindeni intrări tainice pe care un oarecare secol aristocratic nu le-ar fi putut găsi nicicând, intrări ce ne conduc mai ales în labirintul culturilor nedesăvârşite şi înspre toate semibarbariile câte au existat vreodată pe pământ; şi, având în vedere că cea mai considerabilă parte a civilizaţiei umane de până acum n-a fost decât o semibarbarie, „simţul istoric“ nu înseamnă altceva decât simţul şi instinctul pentru toate lucrurile, gustul şi limbajul pentru toate lucrurile: iar prin aceasta el se dovedeşte pe dată un simţ *nearistocratic.* De exemplu, noi ne-am deprins să-l gustăm din nou pe Homer: şi se prea poate că acest lucru constituie progresul nostru cel mai de preţ, căci oamenii unei culturi aristocratice (francezii din secolul al XVII-lea, ca Saint-Evremond de pildă care îi reproşează al său *espr*it *vaste,* sau însuşi Voltaire, ecoul acestei culturi) nu s-au priceput şi nu se pricep să-l asimileze, - nepermiţându-şi plăcerea de a se delecta cu el. Deosebit de categoricele acceptări şi respingeri ale gustului lor, dezgustul lor întotdeauna gata să spună Nu, rezerva lor şovăielnică faţă de tot ceea ce e străin, teama de a se dovedi lipsiţi de bun-gust chiar şi atunci când sunt îmboldiţi de o vie curiozitate, şi în general reaua voită pe care o arată faţă de toate civilizaţiile aristocratice şi suficiente lor înşile când vor să-si mărturisească câte-o nouă năzuinţă, nemulţumirea faţă de lucrurile care le sunt proprii, admiraţia faţă de bunurile străinătăţii: toate acestea îi dispun şi îi orientează pe aristocraţi să se pronunţe defavorabil chiar şi în privinţa celor mai bune lucruri din lume, dar care nu sunt proprietatea lor şi nu *vor putea* deveni prada lor, - nici un alt simţ al unor astfel de oameni nefiind mai inexplicabil decât simţul istoric şi curiozitatea sa umilă şi plebeiană. Acelaşi lucru îl putem spune şi despre Shakespeare, această uimitoare sinteză de gusturi spaniole, maure, saxone, care pe un locuitor al Atenei antice, prieten al Iui Eschil, l-ar fi făcut să moară de râs sau de supărare: însă noi - noi luăm de-a bună toată această împestriţeală cumplită, acest talmeş-balmeş de lucruri dintre cele mai delicate, grosolane, artificiale şi, cu o familiaritate şi cordialitate secretă, le savurăm în chip de rafinamente artistice ce ne-au fost hărăzite tocmai nouă, fără să ne lăsăm câtuşi de puţin tulburaţi de duhoarea şi vecinătatea plebei engleze în care a vieţuit arta şi gustul lui Shakespeare, ca şi când ne-am preumbla pe *Chiaja* napolitană: cu toate simţurile stârnite, vrăjiţi şi docili, ne urmăm drumul fără să ne sinchisim de miasmele haznalelor din cartierele plebeiene. Incontestabil, fiind oameni ai „simţului istoric“, noi avem propriile noastre virtuţi -, noi suntem nepretenţioşi, altruişti, modeşti, îndrăzneţi, deosebit de stăpâni pe sine, plini de devotament, de recunoştinţă, de răbdare, de amabilitate: - posedându-le, poate că nu dăm dovadă de prea mult „bun-gust“. Să recunoaştem dar, în sfârşit: pentru noi, oameni ai „simţului istoric“, din trecut cele mai grele de priceput, de simţit, de gustat şi de iubit şi faţă de care nutrim idei preconcepute şi aproape ostilitate, sunt tocmai momentele de perfecţiune şi de finală maturitate ale tuturor civilizaţiilor şi artelor, adevărata nobleţe a operelor şi a oamenilor, clipa lor de autosuficienţă alcyoniană, oglinda neînvolburată a mării lor, poleiala şi răceala cu care ni se înfăţişează toate lucrurile care au atins desăvârşirea. Poate că marea noastră virtute, simţul istoric, se află într-un antagonism necesar cu bunul-gust, cel puţin cu cel mai bun gust, poate că ne vine greu, ezităm, şi reuşim să reproducem în noi doar sub constrângere acele scurte, trecătoare şi supreme împrejurări ferice, transfigurări ale vieţii omeneşti, care apar pe neaşteptate risipindu-şi pe alocuri razele sclipitoare: clipele miraculoase în care o forţă puternică adastă de bunăvoie în faţa incomensurabilului şi nemărginitului, - clipe în care ea resimte un adaos de plăcere rafinată în a se îmblânzi şi a încremeni pe neaşteptate, oprindu-se locului, în nemişcare, pe un sol ce încă mai trepidează. *Măsura* ne este străină, s-o recunoaştem; ceea ce ne aţâţă simţurile este tocmai atracţia infinitului, a nelimitatului. Asemeni călăreţului care se avântă înainte pe bidiviul său înspumat,

noi, oamenii moderni, noi, semibarbarii, lăsăm hăţurile din mâini - şi gustăm clipa supremei *noastre* fericiri tocmai în cea mai mare *primejdie.*

225

Hedonism, pesimism, utilitarism, eudemonism: toate aceste modalităţi de gândire care măsoară valoarea lucrurilor în funcţie de gradul de *plăcere* şi de *durere,* adică în funcţie de stările şi faptele secundare care le însoţesc, sunt nişte concepţii superficiale, naivităţi pe care orice om conştient de puterile sale *constructive* şi de conştiinţa sa artistică le poate privi doar de sus, cu ironie şi compătimire. Compătimirea cu voi! desigur, nu e vorba despre compătimire aşa cum o înţelegeţi voi: ea nu are nimic de-a face cu compătimirea faţă de „sărăcia socială", faţă de „societatea“ cu ai săi bolnavi şi schilozi, cu vicioşii şi infirmii din născare care zac pe pământ jur-împrejurul nostru; cu atât mai puţin e vorba de compătimirea faţă de păturile de sclavi nemulţumiţi, oprimaţi, agitaţi care năzuiesc la dominaţie - sau, după cum o numesc ei, la „libertate“. Compătimirea *noastră* este o compătimire mai elevată, mai departe-văzătoare; - noi vedem în ce fel se micşorează *omul,* în ce fel îl micşoraţi *voi!* - şi sunt momente în care compătimirea voastră ne provoacă o angoasă de nedescris şi ne împotrivim ei, - momente în care seriozitatea voastră ne pare mai primejdioasă decât toate frivolităţile. Voi aţi vrea, dacă s-ar putea - şi nu există vreun „dacă s-ar putea“ mai nebunesc ca acesta - să *desfiinţaţi suferinţa;* iar noi? - *noi* vrem mai degrabă să trăim mai elevat şi mai greu decât am trăit vreodată! Bunăstarea, în felul în care o înţelegeţi voi - nu constituie un scop, nouă ea ne pare a h un *sfârşit!* O stare prin care omul devine pe dată ridicol şi detestabil, - şi care ne face să-i *dorim.* dispariţia! Disciplina suferinţei, *a marii* suferinţe - ştiţi oare că această disciplină a fost singura care a înfăptuit toate înălţările de până acum ale omului? Tensiunea sufletului în nefericire, care îi inoculează vigoare, fiorul pe care îl resimte la vederea marii pieiri, inventivitatea şi îndrăzneala de care dă dovadă în purtarea, răbdarea, tălmăcirea, exploatarea nefericirii, şi toate cele ce i-au fost dăruite din domeniul profunzimii, misterului, măştii, spiritului, vicleniei, măreţiei: -n-au fost oare toate acestea obţinute prin suferinţă, prin disciplina marii suferinţe? În om se află îmbinate *creatura* şi *creatorul:* în om se află materie, fragment, prisos, lut, noroi, nebunie, haos; dar în el sălăşluieşte şi un creator, un sculptor, duritatea barosului, contemplaţia divină şi ziua a şaptea pricepeţi voi această contradicţie? şi că a *voastră* compătimire se adresează „creaturii din om“, celei care va trebui modelată, zdrobită, forjată, dăltuită, arsă, topită, purificată, celei care *trebuie să sufere* şi care, inevitabil, *va suferi?* Iar compătimirea noastră - înţelegeţi dar către cine se îndreaptă compătimirea noastră *inversată,* de vreme ce ea se împotriveşte compătimirii voastre, celei mai rele dintre toate moleşirile şi slăbiciunile? - Aşadar, compătimire *împotriva* compătimirii! - Însă, s-o spunem încă o dată, există alte chestiuni, superioare tuturor acestor probleme ale plăcerii, durerii şi compătimirii; şi orice filozofie care se reduce la acestea din urmă rămâne o naivitate.

226

Noi, imoraliştii! Această lume a noastră, în care noi suntem cei cărora le e dat să se teamă şi să iubească, această lume aproape invizibilă şi inaudibilă a subtilelor porunci, a subtilelor supuneri, o lume a „Aproximativ“-ului din toate punctele de vedere, lume ţepoasă, amăgitoare, tăioasă, afectuoasă: cu adevărat, lumea aceasta e straşnic protejată împotriva spectatorilor grosolani şi a curiozităţii indiscrete! Strâns în juru-ne s-a ţesut plasa şi cămaşa deasă a îndatoririlor, şi noi nu ne *putem* elibera din ea -, tocmai prin aceasta suntem, şi noi, „oameni ai datoriei!“ E adevărat, dănţuim uneori în „lanţurile“ noastre şi printre „paloşele“ noastre; mai adeseori, nu-i mai puţin adevărat, scrâşnim din dinţi din pricina lor, exasperaţi de duritatea tăinuită a sorţii noastre. Dar orice am face, e-n zadar: prostănacii şi aparenţa ni se opun, spunând despre noi că am fi „oameni *lipsiţi* de îndatoriri“ - prostănacii şi aparenţa vor fi întotdeauna împotriva noastră!

227

Onestitatea - presupunând că ea e virtutea noastră, de care noi, spirite libere, nu ne putem descotorosi - ei bine, vom porni de-acum s-o dezvoltăm cu întreaga noastră maliţiozitate şi iubire şi nu vom osteni vreodată în a ne „desăvârşi“ întru onestitate, singura virtute care ne-a mai rămas: fie ca

odată strălucirea ei să adaste precum un ironic crepuscul auriu, peste această civilizaţie îmbătrânindă şi gravitatea ei înăbuşitoare, posomorâtă! Şi dacă totuşi într-o bună zi onestitatea ne va osteni şi va suspina şi se va tolăni şi îi vom părea mult prea duri şi şi-ar dori o viaţă mai bună, mai uşoară, mai delicată, asemenea unui viciu agreabil: să rămânem *duri,* noi, cei din urmă stoici! şi să-i trimitem într-ajutor toate cele diabolice din lăuntrul nostru - dezgustul faţă de grosolănie şi aproximaţie, *nitimur in vetitum-ul* nostru, aventuroasa îndrăzneală, curiozitatea noastră şireată şi alintată, cea mai subtilă, cea mai camuflată, cea mai spirituală voinţă a noastră de putere şi de biruinţă universală, cea care, plină de dor, dă târcoale şi forfoteşte în jurul tuturor împărăţiilor viitorului, - să-i venim într-ajutor „Dumnezeului" nostru cu toţi „diavolii" noştri! Pesemne că din pricina asta vom fi confundaţi cu alţii - ce-are a face! Se va spune: „«onestitatea» lor - e de fapt diabolismul lor şi nimic mai mult" - ce-are a face! şi chiar de-ar avea dreptate! N-au fost oare toţi zeii de până acum diavoli sanctificaţi şi rebotezaţi? şi, la urma urmei, ce ştim noi despre propria noastră fiinţă? şi ce *nume* binevoieşte să poarte spiritul care ne călăuzeşte (e o chestiune de denumire)? Câte spirite sălăşluiesc oare în noi? Onestitatea noastră, - să luăm aminte, noi, spirite libere, ca nu cumva ea să devină vanitatea noastră, găteala şi trufia noastră, mărginirea noastră, nerozia noastră! Toate virtuţile înclinată spre nerozie, toate neroziile înspre virtute; „ca sfântul de prost", se spune în Rusia, - să luăm aminte să nu devenim până la urmă, din pricina onestităţii, nişte sfinţi plicticoşi! Nu-i oare viaţa însutit de prea scurtă ca să ne mai putem - şi plictisi? Ar trebui să credem de-a dreptul în viaţa veşnică, pentru a --

228

Fie-mi iertată descoperirea că întreaga filozofie morală de până acum a fost plicticoasă şi a făcut parte dintre somnifere - şi că prin nimic „virtutea" n-a fost mai compromisă în ochii mei decât prin această *plicticoşenie* a avocaţilor ei: ceea ce nu înseamnă că aş nesocoti utilitatea generală a acestui caracter plictisitor. Este important ca oamenii care meditează asupra moralei să fie cât se poate mai puţini, - prin urmare, este deosebit de important ca morala să nu devină cumva, într-o bună zi, interesantă! Dar fiţi fără grijă! Situaţia de astăzi este la fel precum a fost dintotdeauna: nu văd pe nimeni în Europa care ar putea nutri (sau *sugera)* ideea că meditaţia asupra moralei ar putea deveni primejdioasă, riscantă, ademenitoare, - că în ea ar putea exista vreun dram de *fatalita*te! Cercetaţi-i bunăoară pe neobosiţii şi inevitabilii utilitarişti englezi, priviţi-i cum umblă ei de colo-colo, greoi şi respectabili, păşind pe urmele lui Bentham (o parabolă homerică ar spune-o mai lămurit), precum a păşit el însuşi, la rândul lui, pe urmele respectabilului Helvetius (nu, acest Helvetius, ce *senateur* Pococurantel[5] nu era un om primejdios, ca să ne exprimăm ca Galiani -). Nici o idee nouă, nimic care să semene cât de cât cu o întorsătură şi încreţitură mai subtilă a vreunei idei vechi, nici măcar o istorie efectivă a celor gândite anterior: în general, o literatură *imposibilă,* în caz că nu te pricepi s-o condimentezi cu o picătură de maliţiozitate. De fapt, chiar şi în aceşti moralişti (care trebuie citiţi cu gânduri ascunse, dacă *trebuie* citiţi cu tot dinadinsul -) s-a strecurat vechiul viciu englez ce se numeşte *cant,* tartuferia morală disimulată de această dată sub forma nouă a spiritului ştiinţific; nu lipsesc nici respingerile secrete ale remuşcărilor de care o rasă de foşti puritani va suferi de bună-seamă, în pofida oricăror îndeletniciri ştiinţifice cu morala. (Nu e oare moralistul opusul puritanului? şi anume, un gânditor care consideră morala discutabilă, plasată sub semnul întrebării, pe scurt, o problemă? A te îndeletnici în acest chip cu morala nu e aşadar - imoral?) La urma urmei, cu toţii ei nu doresc decât să îndreptăţească moralitatea *engleză:* căci prin ea va fi slujită cel mai bine umanitatea, sau „interesul general", sau „fericirea celor mulţi", ba nu! fericirea *Angliei;* din toate puterile ei dau să se convingă că năzuinţa după fericirea englezească, vreau să spun, după confort şi *fashion* (şi pe deasupra, un fotoliu în Parlament) ar fi totodată calea cea mai bună a virtuţii, mai mult, că tot ceea ce a existat până acum în lume în materie de virtute a constat tocmai dintr-o asemenea năzuinţă. Nici una dintre aceste greoaie animale de turmă cu conştiinţa neliniştită (care pledează cauza egoismului întocmai ca şi pe aceea a bunăstării generale -) nu vrea să ştie şi nici să audă că „bunăstarea generală" nu este un ideal, un ţel, o noţiune cât de cât sesizabilă, ci doar un vomitiv, - că ceea ce îi convine unuia nu-i *poate* conveni nici pe departe celuilalt, că revendicarea unei morale valabile pentru toată lumea nu constituie altceva decât prejudicierea oamenilor superiori, pe scurt, că între oameni, şi, prin urmare, şi între morale există o *ierarhie.* Aceşti utilitarişti englezi sunt un soi de oameni modeşti şi mediocri din cap

5 Personaj din *Candide* de Voltaire (n. Trad.)

până-n picioare şi, precum am mai spus: în măsura în care ei sunt plictisitori, nu găsim cuvinte suficiente de laudă pentru a le preţui marea utilitate. Ei ar trebui stimulaţi: oarecum în felul în care se încearcă aceasta în poezioara care urmează:

Cinste vouă, bravi hamali de ricşă,

Cu cât mai mult durează, cu-atât vă-i mai pe plac, capul şi genunchii mereu mai ţepeni vi se fac, lipsiţi de zel şi fără haz,

Incurabili mediocri,

Sans *genie* et sans *esprit!*

229

În secolele târzii care se mândresc pe bună dreptate cu umanitatea lor, persistă încă o teamă atât de mare şi de superstiţioasă faţă de „animalele sălbatice fioroase", (tocmai dominaţia asupra lor constituind mândria acelor secole mai umanitare) încât până şi adevărurile evidente au fost trecute sub tăcere, rămânând, oarecum printr-o înţelegere tacită, inexprimate secole la rând, deoarece ele aveau aerul că trezesc la viaţă acele fiare în sfârşit ucise. Poate că mă expun la anumite riscuri lăsând să-mi scape un astfel de adevăr: n-au decât să-i captureze alţii şi să-i dea de băut „laptele gândirii blajine", până ce se va reîntoarce, liniştit şi uitat, în cuşca în care dormita. - Trebuie să ne revizuim ideile privitoare la cruzime şi să deschidem bine ochii; trebuie să ne deprindem cu nerăbdarea, pentru ca astfel de erori arogante şi grosolane să înceteze o dată pentru totdeauna să se mai fâţâie virtuoase şi impertinente în faţă-ne, cum sunt de pildă erorile întreţinute de către vechii şi noii filozofi în privinţa tragediei. Aproape tot ceea ce numim noi „civilizaţie superioară" are la bază spiritualizarea şi aprofundarea *cruzimii* - aceasta e convingerea mea; „fiara sălbatică" n-a fost nicidecum ucisă, ea trăieşte, freamătă, numai că - s-a zeificat. Cruzimea este cea care produce voluptatea dureroasă a tragediei; senzaţiile plăcute în savurarea aşa-numitei compasiuni tragice şi, de fapt, în toate cele sublime, până la culmile celor mai subtile fioruri ale metafizicii, îşi datorează dulceaţa numai şi numai grăuntelui de cruzime amestecat în ele. Ce îl atrage pe roman în arenă, pe creştin în extazul crucii, pe spaniol în faţa rugurilor sau la luptele de tauri, pe japonezul zilelor noastre care dă năvală la tragedii, pe lucrătorul suburbiilor pariziene care duce dorul revoluţiilor sângeroase, pe wagneriana care cu voinţa inhibată se lasă „copleşită" de Tristan şi Isolda? Cu toţii, ei savurează şi năzuiesc să soarbă în ei cu o ardoare misterioasă tocmai licorile aromate ale marii Circe pe nume „Cruzimea". Fireşte că trebuie izgonită totodată şi neghioaba psihologie de odinioară care ştie să ne înveţe doar că cruzimea ia naştere la vederea suferinţei *altcuiva:* se poate afla plăcere, o plăcere cât se poate de mare, chiar şi în propria-ţi suferinţă, în a-ţi-provoca-suferinţă, - şi ori de câte ori omul se lasă înduplecat la lepădarea de sine, în sensul religios al cuvântului, sau la automutilare, precum o practicau fenicienii şi asceţii, sau, în general, la renunţarea la nevoile simţurilor şi ale cărnii, la umilinţă, la convulsii puritanice de pocăinţă, la vivisecţia conştiinţei şi la pascaliana *sacrifizio dell'inteletto,* cruzimea sa este aceea care în taină îl ademeneşte şi îl îmboldeşte, fiorul cel primejdios al cruzimii îndreptate *împotriva lui însuşi.* În fine, luaţi în consideraţie şi recunoaşteţi faptul că însuşi cunoscătorul, aplicând constrângerea asupra spiritului său, *potrivnic* înclinaţiei acestuia şi adeseori împotriva dorinţelor inimii sale - şi anume, spunând Nu atunci când ar dori să aprobe, să iubească, să adore -, acţionează în chip de artist şi adept al cruzimii: orice coborâre spre profunzimile şi temeliile lucrurilor constituie prin ea însăşi o siluire, o vrere de îndurerare a voinţei fundamentale a spiritului, care se avântă fără încetare spre aparenţă şi suprafaţă, - în orice vrere de cunoaştere se află şi câte o picătură de cruzime.

230

Probabil că nu se va putea înţelege prea mult din câte am spus până acum despre o „voită fundamentală a spiritului": fie-mi îngăduită o explicaţie. - Acel lucru poruncitor, pe care norodul îl numeşte „spirit", vrea să fie şi să se simtă stăpân peste cele ce sălăşluiesc înlăuntrul şi în jurul său: el nutreşte vrerea de a preschimba multiplicitatea în simplicitate, o vrere ce îmbină, subjugă, domină, o vrere cu adevărat suverană. În această privinţă, necesităţile şi posibilităţile sale sunt identice cu cele pe care fiziologii le constată în cazul tuturor celor ce vieţuiesc, cresc şi se înmulţesc. Aptitudinea spiritului de a-şi apropria cele ce-i sunt străine se manifestă printr-o puternică înclinaţie de a asimila noul vechiului, de a simplifica complexul, de a neglija sau de a îndepărta de la sine cele absolut

contradictorii: de asemenea, el accentuează arbitrar anumite trăsături şi linii ale fragmentului de „lume exterioară“ străin de el, scoţându-le în evidenţă, falsificându-le potrivit nevoilor sale. În afară de acestea, în vederile sale intră asimilarea de noi „experienţe“, rânduirea lucrurilor noi în serii vechi, - aşadar, creşterea; mai precis, *sentimentul* creşterii, sentimentul puterii sporite. Tot acestei vreri îi slujeşte şi un instinct al spiritului în aparenţă opus, o hotărâre bruscă şi eruptivă de a ignora, de a se izola de bunăvoie, de a-şi zăvorî ferestrele, un refuz intim adresat unuia sau altuia dintre lucruri, o respingere a oricărei apropierii, o atitudine de defensivă faţă de multe lucruri ce ar putea fi cunoscute, o stare de mulţumire cu obscuritatea, cu orizontul ce se limitează, o acceptare şi încuviinţare a ignorantei: toate acestea îi sunt necesare în funcţie de gradul pe care l-a atins puterea sa de asimilaţie, „capacitatea sa de digestie“, ca să ne exprimăm în pilde - şi, într-adevăr, „spiritul“ se aseamănă cel mai mult cu un stomac. Tot aici trebuie amintită şi voinţa ocazională a spiritului de a se lăsa înşelat, poate cu şăgalnica bănuială că lucrurile stau altfel şi nu astfel, prefăcându-se că nu bagă de seamă înşelăciunea, bucuria pe care i-o provoacă orice incertitudine şi orice echivoc, plăcerea triumfătoare de a se retrage de bunăvoie în strâmtorarea şi tainiţa unui ungher, de a privi lucrurile din imediata lor apropiere, cercetându-le doar la suprafaţă, de a le vedea mărite, micşorate, dislocate, înfrumuseţate, plăcerea secretă pe care i-o provoacă arbitrarul tuturor acestor manifestări ale puterii. În sfârşit, e vorba aici de acea predispoziţie nu lipsită de inconveniente a spiritului de a induce în eroare celelalte spirite şi de a se preface în faţa lor, acea permanentă presiune şi constrângere a unei forţe creatoare aflată în continuă metamorfoză şi fluctuaţie: prin aceasta, spiritul îşi savurează multitudinea măştilor, şiretenia şi, de asemenea, sentimentul său de siguranţă, - tocmai arta sa proteică este cea care îl protejează şi îl disimulează cu adevărat! - *Această* vrere de aparenţă, de simplificare, de mască, de mantie, pe scurt, de superficie - căci toate cele superficiale sunt o mantie - acţionează *împotriva* sublimei porniri a cunoaşterii care îl face pe om să vadă, să *vrea* să vadă lucrurile în profunzimea, în complexitatea, în esenţa lor: este vorba aici de un fel de cruzime a conştiinţei şi gustului intelectual pe care orice gânditor curajos îl va recunoaşte în el însuşi, presupunând că şi-a ascuţit şi şi-a întărit suficient privirea pentru a se putea scruta pe sine, presupunând că s-a deprins cu disciplina strictă şi, de asemenea, cu cuvintele aspre. El va spune „există o anumită cruzime în pornirile spiritului meu“: - virtuoşii şi amabilii n-au decât să încerce să-l dezbare de ea! De fapt, s-ar da dovadă de mai multă amabilitate dacă, în locul cruzimii, s-ar bârfi, s-ar şuşoti, s-ar lăuda un fel de „onestitate excesivă“, - a noastră, a spiritelor libere, *foarte* libere: - şi oare chiar astfel va fi formulat într-o bună zi - panegiricul nostru? Deocamdată - căci mai e vreme până atunci - suntem cei din urmă care dorim să ne împopoţonăm cu astfel de zorzoane şi franjuri de cuvinte morale: întreaga noastră trudă de până acum ne-a dezgustat tocmai de acest gust şi de vesela lui opulentă. Ce vorbe alese, sclipitoare, zornăitoare, solemne: onestitate, dragoste de adevăr, dragoste de înţelepciune, jertfire pe altarul cunoaşterii, eroismul veridicităţii, - ele îl pot face pe fitecine să nu-şi mai încapă în piele de mândrie. Însă noi, pustnici şi marmote, noi ne-am convins de mult, în tainiţa conştiinţelor noastre sihastre, că această venerabilă pompă verbală aparţine şi ea vechilor găteli şi boarfe şi poleieli înşelătoare ale inconştientei vanităţi umane, că sub astfel de zugrăveli şi retuşuri măgulitoare trebuie să fie desluşit şi recunoscut acelaşi înspăimântător text primordial *homo natura.* A-l reintegra pe om în natură; a te înstăpâni peste numeroasele, deşartele şi exaltatele interpretări şi sensuri secundare care au fost scrijelite şi mâzgălite până acum peste acel text original homo natura; a face ca de acum înainte omul să adopte faţă de om aceeaşi atitudine pe care, călit prin disciplina ştiinţei, a adoptat-o deja faţă de *cealaltă natură,* a-l face să reziste cu ochi neînfricaţi de Oedip şi cu urechi astupate de Odiseu la cântecele ademenitoare ale bătrânilor păsărari metafizicieni care prea îndelung i-au murmurat în urechi: „tu eşti mai mult! tu eşti mai mare! tu eşti de o altă origine!“ - se prea poate că aceasta e o misiune bizară şi nebunească, dar ea este *o misiune* - cine ar putea s-o nege! De ce ne-am ales noi această misiune nebunească? Sau, cu alte cuvinte: „de ce tocmai cunoaşterea?“ - Toată lumea ne va pune această întrebare. Iar noi, încolţiţi fiind astfel, noi, cei care ne-am pus deja de nenumărate ori aceeaşi întrebare, n-am găsit şi nu găsim răspuns mai bun decât...

231

Învăţătura ne transformă, precum se întâmplă în cazul tuturor alimentelor care nu se limitează nici ele doar la a „întreţine“ organismul -: fiziologii o ştiu asta. Însă în străfundul nostru, în „profunzime“ există fireşte ceva cu neputinţă de instruit, un granit de fatum spiritual alcătuit din hotărâri prealabile şi

răspunsuri la întrebări prealabile, selecţionate. Orice problemă cardinală se izbeşte de un nestrămutat „aşa sunt eu“: în legătură cu bărbatul şi femeia, de pildă, un gânditor nu-şi poate schimba părerea, el poate doar să şi-o definitiveze, - să descopere până la capăt acele lucruri asupra cărora îşi „consolidase“ în prealabil concepţia. Pentru moment se găsesc soluţionări care mai ales nouă ne inspiră o mare încredere; de acum înainte ele vor fi numite poate „convingerile“ noastre. Mai târziu - vom vedea în ele doar nişte urme pe calea ce duce spre cunoaşterea de sine, indicatoare ce ne ghidează înspre problema care suntem noi înşine, - sau, mai bine zis, înspre marea neghiobie care suntem noi înşine, înspre fatumul nostru spiritual, înspre acel lucru *ineducabil* de acolo, din „profunzime“. - După aceste amabilităţi pe care mi le-am adresat din plin mie însumi, îmi va fi poate îngăduit să spun pe şleau câteva adevăruri despre „femeia în sine“: presupunând că se mai poate şti de acum înainte în ce măsură sunt ele - adevărurile *mele.*

232

Femeia doreşte să-şi cucerească independenţa: pentru aceasta, ea se porneşte să-i lămurească pe bărbaţi în privinţa „femeii în sine" - iată unul dintre cele mai funeste progrese pe calea *urâţirii* generale a Europei. Câte şi mai câte nu vor să scoată la iveală aceste neîndemânatice încercări de ştiinţificitate şi exhibiţionism feminin! Femeia are atâtea temeiuri pentru a se ruşina! În ea e atâta pedanterie, superficialitate, sâcâială şcolărească, îngâmfare meschină, desfrânare meschină şi lipsă de modestie meschină - uitaţi-vă numai la comportamentul ei faţă de copii -, toate acestea fiind de fapt înăbuşite şi înfrânate până acum mai ales prin *teama* faţă de bărbat. Vai de noi dacă într-o bună zi „eternul plictis feminin“ - şi se găseşte din belşug! - se va încumeta să iasă la iveală! Vai, dacă femeia va începe să se dezveţe radical şi principial de subtilitatea şi arta ei, arta gratiei, a jocului, a alungării grijilor, a alinării, a nepăsării, când îşi va uita delicata disponibilitate de a răspunde plăcutelor dorinţi! Se fac de pe-acum auzite voci feminine care, pe sfântul Aristofan! ne umplu de spaimă; pe un ton ameninţător şi cu o francheţe medicală, ni se aduce la cunoştinţă ce anume *pretinde* înainte de toate şi la urma urmei femeia din partea bărbatului. Nu-i oare aceasta dovada celui mai prost gust, că femeia se pregăteşte astfel să se iniţieze în ştiinţă? Până în prezent, din fericire, astfel de clarificări erau treburi bărbăteşti, privilegii ale bărbaţilor ele se discutau „între noi, bărbaţii“; citind toate cele scrise de femei despre „femeie“, ne putem întreba în cele din urmă, cu o doză bună de neîncredere, dacă femeia *vrea* oare într-adevăr să se clarifice asupra ei însăşi - şi dacă o poate voi... În cazul în care femeia nu-şi caută prin aceasta o nouă *găteală* - căci găteala face parte, nu-i aşa, din eternul feminin? - ei bine, în-seamnă că ea vrea să inspire teamă: - sau să obţină poate dominaţia. Dar nu încape nici o îndoială, ea nu vrea adevărul: ce-i pasă femeii de adevăr! Nu există nimic m străin, mai potrivnic, mai ostil naturii feminine decât adevărul, - marea ei artă e minciuna, suprema ei îndeletnicire e aparenta şi frumuseţea. S-o recunoaştem, bărbaţilor: în femeie noi preţuim şi iubim tocmai această artă, tocmai acest instinct: noi, cei care o ducem greu şi care ne găsim alinarea lângă aceste fiinţe ale căror mâini, priviri şi gingaşe nebunii fac ca seriozitatea, gravitatea şi profunzimea noastră să ne pară tot pe atâtea rătăciri. În sfârşit, mă întreb: a recunoscut vreodată o femeie profunzimea unei inteligenţe feminine, justeţea unui sentiment feminin? şi nu-i oare adevărat că, privind lucrurile în mare, „femeia“ a fost mai cu osebire desconsiderată tocmai de către femei - şi nici pe departe de către noi? - În ceea ce ne priveşte, noi bărbaţii am dori ca femeia să înceteze de a se mai compromite prin clarificarea ei: din grijă faţă de bărbaţi şi din cruţare faţă de femei s-a întâmplat că biserica a decretat: *mulier taceat in ecclesia!* În folosul femeii s-a întâmplat că Napoleon a dat de înţeles mult-prea elocventei Madame de Staël: *mulier taceat in politicis!* - iar eu îl consider un adevărat feminist pe cel care le strigă astăzi femeilor: *mulier taceat de muliere!*

233

E un indiciu al corupţiei instinctelor - nemaivorbind despre faptul că este şi un indiciu al prostului gust -, când o femeie o invocă tocmai pe Madame Roland sau pe Madame de Staël sau pe Monsieur George Sand, de parcă ele ar constitui un argument *în favoarea* „femeii în sine“. În ochii bărbaţilor, mai sus amintitele sunt trei femei *comice* în sine - nimic mai mult! - ele fiind de-a dreptul cele mai bune *contraargumente* involuntare împotriva emancipării şi suveranităţii feminine.

234

Prostia în bucătărie; femeia în chip de bucătăreasă; îngrozitoarea nechibzuinţă cu care se asigură hrănirea familiei şi a capului ei! Femeia nu cunoaşte *importanta* mâncării: şi vrea să fie bucătăreasă! Dacă femeia ar fi fost o creatură gânditoare, ar fi descoperit în decursul practicii milenare a gătitului marile legi fiziologice, şi ar fi anexat arsenalului ei şi arta tămăduirii! Bucătăreasa lipsită de har-absenţa totală a raţiunii în bucătărie a fost cea care a întârziat şi a prejudiciat cel mai mult evoluţia omului: nici în zilele noastre situaţia nu e mai bună. - Aviz fetelor mari.

235

Există întorsături de frază şi sclipiri ale spiritului, există sentinţe în care, prin intermediul câtorva cuvinte puţine la număr, se cristalizează pe neaşteptate o întreagă civilizaţie, o întreagă societate. Astfel sunt bunăoară cuvintele spuse întâmplător de Madame de Lambert fiului ei: *„mon ami,* ne vous *permettez jamais que des folies qui* vous *feront grand plaisir!“* - în treacăt fie zis, iată vorba cea mai maternă şi mai înţeleaptă din câte au fost adresate vreodată unui fiu.

236

Felul în care Dante şi Goethe au gândit în privinţa femeilor - unul cântând *ella,* guardava *suso, ed io în lei,* celălalt traducând acest vers prin *das Ewig-Weibliche zieht uns hinan*[6]: nu mă îndoiesc că această credinţă stârneşte protestele tuturor femeilor de origine aleasă, căci ele gândesc aşijderea în privinţa Eternului - masculin...

237

ŞAPTE PANSEURI DE FEMEIE

De pregeţi mult la a lui dorinţă, îl vezi târâs, în suferinţă!
E vârsta, vai! dar ale ştiinţei brate dau puteri virtutii slabe.
Scumpetea-n vorbă, negre veşminte - dau femeii multă minte.
Că-s fericită, mulţumesc, dar cui? Lui Dumnezeu - şi croitorului.
Tânăr: o peşteră-nflorată. Bătrân: un balaur se-arată.
Glezne fine, nume de neam, şi chiar bărbat - ce-aş vrea să-l am!
Vorbă scurtă, sens profund - măgăriţa cade-n fund!

237

Femeile au fost tratate până acum de bărbaţi ca nişte păsări rătăcite din drum, care au coborât din înalturi până la ei: ele treceau drept fiinţe mai delicate, mai vulnerabile, mai sălbatice, mai ciudate, mai fermecătoare, mai inimoase decât bărbaţii -, dar care trebuie închise în colivii pentru a nu-si lua zborul.

238

A da greş în privinţa problemei fundamentale a „bărbatului şi a femeii“, a tăgădui antagonismul abisal şi necesitatea unor relaţii veşnic încordate între ei, a visa că bărbatul şi femeia ar putea avea vreodată drepturi egale, educaţie nediferenţiată, pretenţii şi obligaţii similare: iată un semn *tipic* de obtuzitate, iar un gânditor care se arată obtuz tocmai în acest domeniu primejdios obtuzitate a instinctelor! - poate fi considerat suspect din toate celelalte puncte de vedere, ba mai mult decât atât, prin aceasta el s-a trădat, s-a dat de gol: probabil că, pus în faţa tuturor problemelor fundamentale ale vieţii, chiar şi ale vieţii viitoare, el se va dovedi la fel de „miop“, nefiind în stare să aprofundeze *nici una* din ele. Dimpotrivă, un bărbat care posedă o anumită profunzime a spiritului şi a dorinţelor sale, şi totodată bunăvoinţa capabilă de severitate şi de duritate, care se confundă lesne cu acestea, nu poate gândi în privinţa femeii decât într-un mod *oriental:* - şi anume, el *trebuie* să considere femeia o

[6] Dante, *Divina Comedie* şi Goethe, Faust (Eternul feminin ne-nalţă-n tării). *(n. trad.).*

proprietate, un bun ce poate fi zăvorât, o fiinţă hărăzită servituţii, condiţie în care ea se poate desăvârşi, - el trebuie să se situeze pe poziţiile imensei înţelepciuni asiatice, a superiorităţii instinctuale a Asiei, la fel precum au făcut-o odinioară grecii, cei mai buni urmaşi şi învăţăcei ai Asiei, - grecii care, după cum se ştie, de la Homer şi până în vremea lui Pericle, pe măsură ce făceau *progrese* mai mari pe calea civilizaţiei şi a forţei, au devenit din ce în ce *mai severi,* pe scurt din ce în ce mai orientali în privinţa femeii. Cât de necesară, cât de logică şi chiar omenesc dezirabilă era această atitudine: iată o problemă asupra căreia am face bine să medităm!

239

În nici un alt secol sexul slab nu a fost tratat de către bărbaţi cu atâta consideraţie ca în secolul nostru - aceasta face parte din tendinţele şi gusturile democratice, laolaltă cu lipsa de respect faţă de cei vârstnici -: ce-i de mirare dacă se şi abuzează numaidecât de această consideraţie? Femeia vrea şi mai mult, se învaţă să revendice, ajunge să vadă în acest tribut de consideraţie ce i se acordă aproape o ofensă, ar prefera concurenta şi chiar lupta pentru drepturi: pe scurt, femeia îşi pierde din pudoare. Să adăugăm pe dată că ea îşi pierde şi din bunul ei gust. Ea se dezvaţă să se *teamă,* de bărbat: însă femeia care „s-a dezvăţat de teamă“ îşi abandonează prin aceasta şi cele mai feminine instincte ale ei. Faptul că femeia prinde curaj de îndată ce calităţile inspiratoare de teamă ale bărbatului, s-o spunem pe şleau, când *virilitatea* lui nu mai este voită şi cultivată, acesta e un lucru normal şi chiar destul de uşor de înţeles; ceea ce-i mai greu de priceput este faptul că, totodată - femeia degenerează. Or tocmai aceasta se întâmplă în zilele noastre: să nu ne ascundem după degete! Pretutindeni unde spiritul industrial a ieşit biruitor din lupta cu spiritul militar şi aristocratic, femeia năzuieşte să cucerească independenţa economică şi juridică a unui comis: „femeia-comis“ ne aşteaptă la porţile societăţii moderne în curs de formare. În vreme ce ea cucereşte astfel drepturi noi, aspiră la dominaţie şi îşi înscrie pe steagurile şi steguleţele ei lozinca „Progresul femeilor", vedem cu o cumplită claritate că se petrece de-a dreptul contrariul: *femeia regresează.* De la Revoluţia franceză încoace influenţa femeii în Europa *a descrescut* pe măsură ce drepturile şi revendicările ei sporeau; iar „emanciparea femeii“, în cazul în care este dorită şi cerută înseşi de femei (şi nu numai de către capete seci bărbăteşti) se dovedeşte a fi un simptom ciudat al slăbirii şi fărâmiţării progresive a principalelor instincte feminine. În această mişcare se află o doză de prostie, o prostie aproape masculină, de care o femeie normală - aşadar, inteligentă - s-ar ruşina profund. A nu mai poseda flerul care îţi arată terenul pe care ai cele mai mari şanse de izbândă; a neglija antrenamentul în mânuirea armelor care îţi sunt proprii; a te arăta lipsită de scrupule în faţa bărbatului, mergând chiar până la „a scrie cărţi“ în locul bunei-creşteri şi modestiei distinse, rafinate de odinioară; a te strădui cu o neruşinare virtuoasă să distrugi credinţa bărbatului într-un ideal fundamental diferit ce s-ar *ascunde* în fiinţa femeii, credinţa într-un inefabil Etern-feminin, Inevitabil-feminin; a alunga cu o insistentă limbută din capul bărbatului ideea că femeia trebuie întreţinută, îngrijită, protejată, cruţată asemenea unui animal domestic delicat, ciudat de sălbatic şi adeseori agreabil; neîndemânatica şi indignata cotrobăială pentru a depista toate aspectele sclavagiste şi iobăgeşti pe care le-a avut şi le mai are poziţia femeii în ierarhia socială (de parcă sclavagismul ar constitui un contraargument şi nu, mai degrabă, o condiţie a tuturor civilizaţiilor superioare, a tuturor progreselor culturale>: - ce altceva înseamnă toate acestea decât fărâmiţarea instinctelor feminine, renunţarea la feminitate? Fireşte, în rândul măgarilor instruiţi de sex masculin se găsesc destui prieteni ai femeilor, corupătorii lor, care le sfătuiesc să renunţe la feminitate şi să maimuţărească toate neroziile de care suferă ca de o boală „bărbatul“ european „virilitatea“ europeană, - imbecili care ar dori să coboare femeia la nivelul „culturii generale“, al cititului ziarelor şi al practicării politicii. Se găsesc chiar unii care ar vrea să facă din femei liber-cugetătoare şi literate: de parcă o femeie lipsită de cucernicie n-ar constitui în ochii unui bărbat profund şi ateu o fiinţă absolut respingătoare şi ridicolă -; aproape pretutindeni, nervii le sunt distruşi prin cea mai morbidă şi cea mai primejdioasă muzică din câte există (ultimul răcnet al muzicii noastre germane), pe zi ce trece ele sunt făcute mai isterice şi mai inapte pentru a-şi îndeplini cea dintâi şi cea din urmă chemare a lor, anume aceea de a da naştere unor copii viguroşi. Se încearcă mai cu seamă „instruirea“ lor şi, după cum se spune, *întărirea* „sexului slab“ cu ajutorul culturii: de parcă istoria nu ne-ar fi învăţat îndeajuns de insistent că „instruirea“ omului a mers întotdeauna braţ la braţ cu debilitarea lui - respectiv cu debilitarea, irosirea, îmbolnăvirea *voinţei,* şi că femeile cu cea mai mare putere şi influentă din lume (chiar mama lui Napoleon bunăoară) şi-au datorat puterea şi autoritatea asupra bărbaţilor tocmai puterii voinţei lor- şi

nu dascălilor! Lucrul care inspiră respectul şi adeseori chiar teama faţă de femeie este *natura* ei, care e mai „naturală“ decât aceea a bărbatului, supleţea ei pură, şireată, felină, gheara ei de tigru ascunsă în mănuşă, naivitatea egoismului ei, ineducabilitatea ei, sălbăticia ei interioară; caracterul de neînţeles, amplu şi schimbător al dorinţelor şi virtuţilor ei... Ceea ce inspiră milă, în ciuda fricii, faţă de pisica primejdioasă şi frumoasă care e „femeia“ este că ea pare mai suferindă, mai vulnerabilă, mai dornică de mângâieri şi mai osândită la decepţii decât oricare alt animal. Teamă şi milă: iată sentimentele cu care a stat până acum bărbatul în faţa femeii, mereu cu un picior lunecând în groapa tragediei, cea care te sfâşie, desfătându-te. - Cum? De-acum s-a sfârşit cu asta? Se lucrează la *eliberarea femeii din vrajă?* Încetul cu încetul, ea va deveni mereu mai plictisitoare? O, Europa! Europa! Cunoaştem animalul încornorat, cel pentru care ai simţit dintotdeauna cea mai mare atracţie, cel din partea căruia te ameninţau mereu primejdiile! Vechea-ţi fabulă s-ar putea preface iarăşi în „istorie“, - o enormă nerozie ameninţă să se înstăpânească din nou asupra ta şi să te răpească! şi sub această nerozie nu-i ascuns vreun zeu, nu! doar o „idee“, o „idee modernă“! -

Partea a opta: popoare şi patrii

240

Am ascultat deunăzi - şi parcă era din nou ca pentru întâia oară - uvertura la *Maeştrii cântăreţi* de Richard Wagner: aceasta e o artă pompoasă, supraîncărcată, greoaie şi târzie care are orgoliul de a presupune pentru înţelegerea ei două secole de muzică încă în viaţă: - îi cinsteşte pe germani faptul că un astfel de orgoliu şi-a găsit justificarea! Ce de seve şi forţe, câte anotimpuri şi climate se amestecă de-a valma în această muzică! Ea ne pare când învechită şi străină, când aspră şi juvenilă, la fel de capricioasă uneori pe cât de fastuoasă şi tradiţională alteori, nu arareori poznaşă, dar mai deseori dură şi brutală, ea are înflăcărare şi îndrăzneală, înfăţişându-se totodată în coaja moale şi îngălbenită a fructelor care n-au mai apucat să se coacă la vreme. Ea se revarsă largă şi plină: şi apoi, pe neaşteptate, apare un moment de ezitare inexplicabilă, asemenea unei lacune ce se interpune între cauză şi efect, o apăsare ce ne incită la visare, apăsarea unui coşmar parcă -, dar se şi revarsă şi se lărgeşte iar vechiul fluviu al plăcerii, al plăcerilor multiple, al vechilor şi noilor bucurii, laolaltă *mai ales* cu bucuria pe care o află artistul în a se asculta pe sine, bucurie pe care nici nu încearcă să o ascundă, uimita încântare pe care i-o dă conştiinţa înaltului grad de măiestrie al mijloacelor întrebuinţate, mijloace artistice noi, dobândite recent şi încercate pentru întâia oară aici, după cum pare să ne destăinuiască el. Muzica aceasta, în sfârşit, nu are în ea nimic frumos, nimic sudic, nici urmă din delicata seninătate a cerului meridional, nici un dram de graţie sau de dans, şi cu atât mai puţin vreo voinţă de logică; se simte chiar o anumită neîndemânare, care mai este şi accentuată, de parcă artistul voia să ne spună: „ea este intenţionată, eu am vrut-o astfel“; o înveşmântare greoaie, ceva barbar şi solemn cu bunăştiinţă, o scânteiere de savante şi venerabile giuvaire şi daniele; ceva german, în sensul cel mai bun şi cel mai rău al cuvântului, adică multiplu, inform şi inepuizabil; o anumită vigoare germană, o abundenţă sufletească ce se ascunde fără teamă sub rafinamentele decadentei, - de-abia acolo simţindu-se poate cel mai în largul ei; o emblemă veritabilă şi autentică a sufletului german, suflet tânăr şi în acelaşi timp îmbătrânit, răscopt şi totodată prea-bogat în viitor. Acest gen de muzică exprimă de minune părerea mea în privinţa germanilor: ei sunt de alaltăieri şi de poimâine, - ei n-au *încă un Azi.*

241

Noi, „bunii europeni“: avem Şi noi ceasuri în care ne permitem câte o doză bună de naţionalism, câte o recădere şi recidivă în braţele vechilor noastre iubiri şi mărginiri -v-am dat adineaori un exemplu de acest gen -, ceasuri de efervescenţă naţională, de angoase patriotice, ceasuri inundate de valurile tuturor celorlalte sentimente arhaice. Se prea poate că spirite mai greoaie decât ale noastre ar avea nevoie de mai mult timp pentru a parcurge până la capăt evenimentele care în cazul nostru se desfăşoară şi se consumă în câteva ore; unora le-ar trebui o jumătate de an, altora o jumătate de viată, potrivit rapidităţii şi capacităţii de digestie şi „metabolism“ a fiecăruia. Îmi pot chiar imagina rase confuze şi şovăitoare care, în Europa noastră cea grăbită, să aibă nevoie de câte o jumătate de veac pentru a reuşi să biruiască astfel de accese atavice de patriotard mărginit la glia strămoşească şi să se reîntoarcă la raţiune, vreau să spun, la „bunul europeanism“. Iar în vreme ce gândul mă ducea la toate aceste posibilităţi, s-a întâmplat să fiu martorul unei discuţii între doi „patrioţi" bătrâni - amândoi erau fără îndoială cam tari de urechi, căci nu vorbeau în şoaptă. „Ăla n-are mai mult respect şi habar de filozofie decât un ţăran sau un studenţaş oarecare - spunea unul din ei -: nu se pricepe deloc, e neştiutor. Dar ce-are a face asta în ziua de azi! Secolul acesta este secolul maselor: ele se gudură în faţa tuturor celor masive. în *politicis* aşijderea. De se găseşte un om de stat care să le înalte un nou turn Babel, un imperiu enorm cu o putere monstruoasă, ele îl vor numi «mare»: ce-are a face că noi, mai prudenţi şi mai rezervaţi, n-am renunţat încă la vechea noastră credinţă potrivit căreia marea idee, numai ea, poate conferi măreţie unei fapte şi unei cauze. Presupunând că un om de stat şi-ar pune poporul în situaţia de a fi silit să practice de acum înainte o «politică mare» pentru care are prea puţină aplicaţie şi pregătire: astfel că ar trebui să-si sacrifice virtuţile sale vechi şi neîndoielnice de dragul

unei noi şi îndoielnice mediocrităţi, -presupunând că un om de stat şi-ar osândi poporul la «a face politică» pur şi simplu, în vreme ce acesta s-a îndeletnicit şi a cugetat până acum la alte lucruri, mai bune, şi în străfundul sufletului n-a reuşit deocamdată să se elibereze de un anumit dezgust prudent faţă de agitaţia, goliciunea şi ciorovăiala infernală a popoarelor care s-au închinat cu adevărat politicii: -presupunând că un asemenea om de stat ar aţâţa pasiunile şi dorinţele adormite ale poporului său, că i-ar înfiera timiditatea de până acum şi plăcerea de a se ţine la distantă în chip de stigmate, că l-ar învinovăţi pentru admiraţia faţă de cele străine, pentru nemărginitul pe care îl poartă în sine, că i-ar deprecia pornirile cele mai dragi, că i-ar întoarce conştiinţa pe dos, că i-ar strâmtora spiritul, că i-ar impune un gust «naţional», cum! un om de stat care le-ar înfăptui pe toate acestea, care ar ispăşi întreg viitorul poporului său, presupunând că acesta are într-adevăr un viitor, un asemenea om de stat ar fi oare *mare?"* „Fără îndoială! îi răspunse înfocat celălalt bătrân patriot: altminteri nici n-ar fi *putut* să izbutească! A fost o nebunie să dorească una ca asta? Dar poate că la obârşie toate cele măreţe au fost nebuneşti!" - „Abuz de expresie! strigă interlocutorul său: = puternic! puternic! puternic şi nebun! Dar *nu* mare!" Bătrânii se înfierbântaseră vizibil, în vreme ce-si azvârleau astfel adevărurile unul în obrazul celuilalt; însă eu, pierdut în a mea fericire de pe altă lume, măsuram timpul ce trebuie să se scurgă până ce peste cel puternic se va înstăpâni un altul şi mai puternic, şi îmi spuneam că în vreme ce spiritul unui popor se aplatizează, spiritul altuia, prin compensaţie, câştigă în profunzime.

242

Fie că se foloseşte noţiunea de „civilizaţie" sau de „umanizare" sau de „progres" în încercarea de a-l eticheta pe europeanul de astăzi, şi chiar dacă se foloseşte o formulare simplă, lipsită de laudă sau dojană, bunăoară expresia politică mişcare *democratică* europeană: îndărătul întregului decor moral şi politic care se manifestă prin astfel de formulări se desfăşoară un monstruos proces *fiziologic* aflat într-o continuă amplificare, - europenii sfârşesc prin a se asemăna între ei, detaşându-se din ce în ce mai mult de condiţiile în care iau naştere rase legate de climă şi de clase sociale, ei se eliberează din ce în ce mai mult de orice *milieu determinat* care în decursul secolelor putea să-şi lase amprenta, prin necesităţi comune, asupra sufletelor şi trupurilor, - se desfăşoară aşadar procesul lent al apariţiei unei umanităţi fundamental supranaţionale şi nomade care, din punct de vedere fiziologic, posedă ca trăsătură distinctivă un *maximum.* de adaptabilitate. Acest proces al *europeanului în devenire,* proces al cărui *tempo* poate fi încetinit prin recidive apreciabile, dar care devine mai vehement şi se adânceşte poate tocmai datorită acestora - una din recăderi fiind turbatul *Sturm und Drang* al „sentimentu-lui naţional" aflat încă în plină dezlănţuire, laolaltă cu anarhismul în ascensiune -: pesemne că acest proces va duce la rezultate pe care naivii săi promotori şi elogiatori, apostolii „ideilor moderne" au scontat cel mai puţin. Noile condiţii, proprii în general dezvoltării unei umanităţi egalitare şi mediocre - a unui animal de turmă util, harnic, bun la toate şi descurcăreţ- sunt totodată deosebit de propice să dea naştere unor oameni ai excepţiei de cel mai primejdios şi seducător soi. În vreme ce pe de o parte această forţă de adaptabilitate, pusă neîncetat în faţa unor condiţii de existenţă mereu noi şi luând-o de la capăt o dată cu fiecare generaţie, aproape cu fiecare deceniu, face imposibilă afirmarea *viguroasă* a tipului uman; în vreme ce impresia generală pe care o vor face aceşti europeni ai viitorului va fi probabil aceea a unor muncitori multilaterali, flecari, slabi de vrere şi deosebit de adaptabili, care vor avea nevoie de un stăpân, de un comandant ca de pâinea lor cea de toate zilele; în vreme ce aşadar procesul de democratizare a Europei tinde să producă un tip uman pregătit pentru *sclavie* în cel mai subtil sens al cuvântului: pe de altă parte, în cazuri izolate şi excepţionale, omul *puternic* nu va putea decât să devină şi mai puternic, şi mai înzestrat decât a fost vreodată, - aceasta datorită educaţiei sale lipsite de prejudecăţi, uriaşei diversităţi a deprinderilor, talentelor şi măştilor sale. Ceea ce vreau să spun este că procesul de democratizare a Europei constituie totodată una din cauzele care duc involuntar la formarea *tiranilor,* - cuvântul luat în toate sensurile posibile, chiar şi în cel spiritual.

243

Mi-a făcut plăcere să aflu că soarele nostru se deplasează cu rapiditate în direcţia constelaţiei *Hercule:* mi-e îngăduit să sper că omul de pe acest pământ va face aşijderea? Cu noi în frunte, noi, bunii europeni!

244

A existat o vreme în care se obişnuia să li se acorde germanilor epitetul măgulitor de „profunzi": însă astăzi, când tipul cel mai eficient al noului germanism aspiră la cu totul alte onoruri, regretând poate lipsa de „tupeu" a tuturor celor profunde, este actuală şi totodată patriotică bănuiala că elogiile de odinioară n-au fost decât nişte amăgiri: pe scurt, nu-i exclus ca profunzimea germană să fie de fapt un lucru completamente diferit, mai rău, - un lucru de care, slavă Domnului, suntem pe cale să ne descotorosim cu succes. Să încercăm aşadar să ne revizuim concepţia despre profunzimea germană: pentru aceasta avem nevoie doar de un pic de vivisecţie a sufletului german. - Sufletul german este înainte de toate multiplu, eterogen, fiind mai degrabă o combinaţie şi o suprapunere decât o construcţie veritabilă: aceasta din pricina originii sale. Un german care s-ar încumeta să afirme „o, vai, în pieptu-mi două suflete eu port" ar păcătui faţă de adevăr, mai bine zis, ar rămâne dator faţă de acesta cu o mulţime de suflete. Fiind un popor alcătuit din cea mai extraordinară amestecare şi corcire a raselor, poate chiar cu o preponderenţă a elementelor preariene, „popor de mijloc" în toate sensurile cuvântului, germanii sunt din această cauză mai incomprehensibili, mai cuprinzători, mai contradictorii, mai necunoscuţi, mai imprevizibili, mai surprinzători şi chiar mai înspăimântători decât îşi închipuie a fi celelalte popoare: - ei scapă oricărei *definiţii,* acest lucru fiind suficient pentru a provoca disperarea francezilor. Pe germani îi caracterizează faptul că la ei întrebarea „în ce constă germanismul?" nu încetează să-şi facă apariţia. Kotzebue îi cunoştea destul de bine pe germanii săi: „suntem recunoscuţi", spuneau ei, aplaudându-l, -dar şi Sand îşi închipuia că îi cunoaşte. Jean Paul ştia ce face atunci când protesta furios împotriva linguşelilor şi exagerărilor ipocrite dar patriotice ale lui Fichte - dar pesemne că Goethe avea o altă părere despre germani decât Jean Paul, chiar dacă i-a dat acestuia dreptate în privinţa lui Fichte. Care a fost de fapt părerea lui Goethe despre germani? - Au fost destule lucruri în jurul său asupra cărora el nu s-a pronunţat niciodată lămurit, dând dovadă de-a lungul întregii sale vieţi că stăpâneşte meşteşugul tăcerii delicate: pesemne că a avut motive întemeiate pentru aceasta. Cert este că nici „războaiele de eliberare" şi nici Revoluţia franceză n-au reuşit să-i insufle o veselie cât de cât admirativă, - evenimentul care l-a făcut să-si regândească Faust-ul şi, mai mult decât atât, întreaga problemă a „Omului" l-a constituit apariţia lui Napoleon. Există cuvinte ale lui Goethe în care el se exprimă cu o duritate nerăbdătoare, de parcă ar fi un străin, în privinţa lucrurilor cu care germanii le se mândresc: într-un rând el defineşte renumitul Gemut german ca fiind „toleranţa faţă de slăbiciunile proprii şi cele ale altora". A greşit el oare? -pe germani îi caracterizează faptul că în privinţa lor arareori poţi greşi pe de-a-ntregul, orice ai spune despre ei. Sufletul german are în el culoare şi galerii, peşteri, tainiţe, temniţe; neorânduiala sa conţine multă atracţie a misterului; germanul se pricepe să găsească drumurile ascunse ce duc spre haos. şi asemeni tuturor fiinţelor ce-şi iubesc simbolul, germanului îi sunt dragi norii şi toate cele nebuloase, mişcătoare, fumegoase, jilave şi învăluite: tot ceea ce este nesigur, neisprăvit, pe cale de dislocare sau dezvoltare este resimţit de către german ca fiind „profund". Germanul, el însuşi, nu *este,* el *devine,* „evoluează". Iată de ce „evoluţia" este adevărata găselniţă şi ispravă ce aparţine germanilor în vastul domeniu al formulelor filozofice: - o noţiune stăpânitoare care, braţ la braţ cu berea germană şi cu muzica germană, lucrează pentru germanizarea întregii Europe. Străinii rămân uimiţi şi cuceriţi în faţa enigmelor pe care le pune natura contradictorie a sufletului german (pe care Hegel a încorporat-o într-un sistem, iar Richard Wagner, recent, şi în muzică). „Blajin şi perfid" -o astfel de alăturare de cuvinte, absurdă în raport cu oricare alt popor, îşi găseşte justificarea din păcate mult prea des în Germania: n-aveţi decât să zăboviţi o vreme între şvabi pentru a vă convinge de aceasta! Rigiditatea savantului german, lipsa lui de gust în societate se împacă înspăimântător de bine cu o echilibristică interioară şi cu o cutezanţă dezinvoltă de care toţi zeii s-au deprins deja să se teamă. Pentru a avea o demonstraţie *ad oculos* a ceea ce este „sufletul german" e suficient să arunci o privire asupra gustului german, asupra artelor şi moravurilor germane: câtă nepăsare ţărănească în privinţa „gustului"! Cum se împacă suprema nobleţe cu crasa banalitate! Cât de dezordonată şi îmbelşugată este întreaga gospodărie a acestui suflet! Germanul îşi *târâie* sufletul: el târâie după sine toate evenimentele pe care le trăieşte. îşi digeră cu dificultate întâmplările, neajungând niciodată la „capătul" acestora; adeseori profunzimea germană nu este decât o .,digestie" greoaie şi şovăitoare. şi, asemenea tuturor bolnavilor cronici şi tuturor dispepticilor predispuşi la comoditate, germanului îi place „franchețea" şi „bonomia": cât e de *comod* să fii franc şi bonom! - Probabil că, dintre toate deghizările la care se pricepe germanul, aceasta din zilele noastre este cea mai primejdioasă şi mai reuşită, *onestitatea a*ceasta germană care îţi vine în întâmpinare

încrezătoare şi jucând cu cărţile pe faţă: iată adevăratul său talent mefistofelic, cu el poate „ajunge departe“! Germanul nu-şi face prea multe probleme, el priveşte în juru-i cu ochii săi sinceri, albaştri, goi de german - şi pe dată străinătatea îl şi confundă cu halatul său de casă! - Iată ce vreau să spun: indiferent care ar fi adevărul în privinţa „profunzimii germane“, - între patru ochi ne putem permite poate să râdem de ea? - am face bine să continuăm a-i onora aparenta şi bunul renume, fără să ne grăbim să vindem vechea noastră reputaţie de popor profund în schimbul „tupeului“ prusac şi pentru un pumn de nisip şi haz berlinez. E o dovadă de prudenţă din partea unui popor să se lase considerat profund, neîndemânatic, blajin, onest, imprudent: aceasta ar putea fi chiar o dovadă de profunzime! În fine: poporul german trebuie să-si onoreze renumele pe care îl are, - nu degeaba este el numit poporul înşelător, *das täusche Volk.*[7]

245

S-au dus vremurile „bune, de altădată“, ele şi-au cântat cântecul de lebădă prin muzica lui Mozart; - ferice de *noi,* cei cărora rococoul său le mai spune ceva, că tonul său de „bună societate“, delicatul său entuziasm, plăcerea copilărească aflată în ornamentaţiile chinezeşti, politeţea inimii sale, năzuinţa lui spre toate cele graţioase, înamorate, dănţuitoare, înlăcrimate, credinţa lui meridională mai pot isca un ecou în vreo *părticică* din noi! Dar vai, într-o bună zi, mai curând sau mai târziu, se va sfârşi cu asta; - însă cine ar putea pune la îndoială faptul că, şi mai curând, Beethoven va înceta să fie înţeles şi gustat! - el, cel care a fost doar acordul final al unei tranziţii stilistice, al unei rupturi stilistice şi nu, precum Mozart, acordul final al unui mare stil european care a dominat timp de secole. Beethoven este locul de întâlnire dintre un suflet îmbătrânit şi vlăguit care se zdrobeşte neîncetat şi un suflet viitor, mult-prea tânăr, aflat mereu pe punctul de a sosi; muzica lui se scaldă în clarobscurul unei pierzanii veşnice şi al unei speranţe eterne şi extravagante, - aceeaşi *Lumină* în care se scălda Europa pe vremea când visa împreună cu Rousseau, dănţuia în jurul arborelui libertăţii revoluţionare şi aproape că se închina în faţa lui Napoleon. Dar cât de repede păleşte tocmai acest sentiment, cât de greu ne vine să *ştim* măcar câte-ceva despre el, - cât de străin răsună în urechile noastre limbajul unui Rousseau, Schiller, Shelley, Byron, limbaj prin care şi-a găsit exprimarea în cuvinte acelaşi destin european cântat de Beethoven! - Muzica germană care a urmat aparţine romantismului, adică unei mişcări care din punct de vedere istoric a fost şi mai scurtă, şi mai trecătoare, şi mai superficială decât marele antract pe care l-a constituit trecerea Europei de la Rousseau la Napoleon şi apoi la apariţia democraţiei. Weber: ce mai înseamnă astăzi pentru noi *Freischutz şi Obe*ron? Sau *Hans Heîling* şi *Vampirul* lui Marschner! Sau chiar *Tannhäuser* de Wagner! Aceasta e o muzică răsuflată, dacă nu chiar uitată. De altfel, toată această muzică romantică nici nu era îndeajuns de aristocratică. ea nu conţinea suficientă muzică pentru a-şi putea justifica existenţa în altă parte decât în teatru şi în faţa vulgului; de la bun început, era o muzică de rangul al doilea, neluată prea mult în seamă de adevăraţii muzicieni. Cu totul altfel au stat lucrurile în cazul lui Felix Mendelssohn, maestrul alcyonian care şi-a dobândit repede celebritatea şi a căzut la fel de repede în uitare, din pricina sufletului său mai uşor, mai pur, mai radios: în muzica germană el constituie un *incident* fericit. În ceea ce îl priveşte însă pe Robert Schumann, cel care a luat muzica în serios şi a fost luat din capul locului el însuşi în serios - fiind cel din urmă care a pus bazele unei şcoli : nu e oare pentru noi o fericire, un fel de uşurare, un fel de eliberare faptul că astăzi acest romantism schumanian este depăşit? Schumann, refugiat în „Elveţia saxonă“ a sufletului său, pe jumătate Werther, pe jumătate Jean Paul, în mod cert lipsit de orice trăsătură beethoveniană! de orice byronianism! - muzica sa din *Manfred* este o nereuşită de o ininteligenţă ce merge până la injustiţie -, Schumann, cu gustul său care era în fond un gust *meschin* (şi anume, o înclinaţie primejdioasă, îndoit de primejdioasă în cazul unui german, spre lirismul potolit şi spre o anumită beţie sentimentală), retrăgându-se mereu în lături, ţinându-se timid la distanţă, nobil răsfăţat care se complăcea numai în savurarea bucuriilor şi durerilor anonime, un fel de fecioară, un *noli me tangere* dintotdeauna: în muzică acest Schumann nu constituie decât un eveniment *german,* nu unul european ca Beethoven sau, într-o măsură şi mai mare, Mozart, - prin el muzica germană era ameninţată de cea mai mare primejdie a sa, aceea de a nu-si mai putea adresa *cuvântul sufletului Europei,* de a degenera într-un şovinism ordinar.

[7] Cuvânt creat de Nietzsche din *deutsch* = german şi *täuschen = a* înşela, a amăgi. *(n. trad.).*

246

- Câtă caznă presupune citirea cărţilor germane pentru cel care posedă o a *treia* ureche! Cu câtă silă zăboveşte el la marginea mlaştinii ce se răscoleşte cu încetineală, scoţând la iveală sunete făr-de sonoritate, ritmuri ce nu se pricep să dănţuiască, mlaştină numită de germani o „carte"! şi ce să mai spunem de germanul care *citeşte* cărţi! Cât de leneş, cât de scârbit, cât de rău citeşte el! Oare câţi germani au habar şi au pretenţia să aibă habar de faptul că în orice frază bine construită se află un grăunte de artă, - artă ce trebuie ghicită de vrei să-i pătrunzi înţelesul? E suficient să te înşeli bunăoară în privinţa tempoului ei, şi pe dată fraza însăşi ajunge să fie înţeleasă greşit! A fi pe de-a-ntregul convins de importanta ritmului silabelor, a resimţi farmecul rupturii intenţionate a unei simetrii mult-prea stricte, a îndrepta o ureche subtilă şi răbdătoare înspre orişice staccato, orişice rubato, a ghici sensul succesiunii vocalelor şi diftongilor, a şti să le vezi cât de delicat şi de abundent se pot colora şi iriza, înşiruindu-se una în urma celeilalte: există oare cititor german care să fie îndeajuns de dispus să-şi asume astfel de îndatoriri, să se supună unor astfel de exigente, să-şi plece urechea la întreaga artă şi intenţie ce sălăşluieşte în limbaj? Adevărul este că, pentru aceasta, ei n-au „urechi de auzit": astfel că cele mai puternice antagonisme de stil trec neobservate, iar măiestria cea mai subtilă este *irosită,* fiind predicată surzilor. -Acestea fost-au gândurile mele în ziua în care am observat cu câtă grosolănie şi lipsă de pricepere erau confundaţi doi maeştri ai prozei, unul care, şovăitor şi distant, lasă să-i cadă cuvintele ca nişte picături ce se preling de pe bolta unei peşteri umede - bizuindu-se tocmai pe înăbuşitul lor sunet şi răsunet-, şi un altul care îşi mânuieşte limbajul ca pe o spadă flexibilă, simţind din braţ până-n vârful picioarelor primejdioasa plăcere a lamei vibrânde şi ascuţite care dă să împungă, să şuiere, să spintece...

247

Cât de puţin are de-a face stilul german cu sonoritatea şi cu urechile ni-l arată faptul că până şi cei mai buni muzicieni ai noştri scriu prost. Germanul nu citeşte cu voce tare, pentru urechi, ci doar cu ochii: el şi-a vârât urechile în sertar. Anticii, când citeau - şi aceasta nu se întâmpla prea des -, recitau cu voce tare; de-l vedeau pe vreunul citind în şoaptă, se minunau şi se întrebau pe ascuns de temeiurile acestuia. Cu voce tare: aceasta înseamnă cu toate umflăturile, inflexiunile, schimbările de ton şi de tempo care îmbucurau *publicul* antic. Pe vremea aceea regulile stilului scris erau aceleaşi cu cele ale stilului oral; iar aceste reguli depindeau pe de o parte de uimitoarea cultură, de exigenţele rafinate ale urechilor şi laringelui, iar, pe de altă parte, de puterea, rezistenţa şi vigoarea plămânilor antici. În concepţia anticilor o frază este înainte de toate o totalitate fiziologică, în măsura în care ea poate fi cuprinsă printr-o singură respiraţie. Fraze ca cele întâlnite la Demostene sau la Cicero, fraze ce se umflă de două ori şi recad de două ori în decursul unei singure respiraţii: iată plăceri hărăzite *anticilor,* unor oameni care mulţumită propriei lor educaţii erau în stare să preţuiască virtutea, raritatea, dificultatea pe care o incumbă declamarea unei astfel de fraze: - dar noi, modernii, cei care avem respiraţia scurtă atât la propriu cât şi la figurat, *noi* nu avem dreptul la *marile* fraze! Aceşti antici erau ei înşişi mai mult sau mai puţin diletanţi în ale oratoriei, deci erau cunoscători, critici, - prin aceasta ei îşi stimulau la maximum oratorii; la fel precum s-a întâmplat în secolul trecut când, datorită faptului că toţi italienii şi toate italiencele se pricepeau să cânte, virtuozitatea cantoului (si împreună cu ea şi arta melodiei -) ajunse pe culmile ei în Italia. În Germania însă n-a existat de fapt până mai ieri (de când un fel de elocventă de tribună îşi încearcă cu timiditate şi destulă stângăcie aripile-i fragede) decât un soi de discurs public ce se conforma *aproximativ* regulilor artistice: graiul amvonului. Predicatorul era singurul din Germania care cunoştea greutatea unei silabe, a unui cuvânt, el ştia cum trebuie mânuită o frază pentru ca aceasta să lovească, să ţâşnească, să se prăvălească, să curgă, să se reverse, el era singurul care poseda o anumită conştiinţă auditivă, o conştiinţă adeseori necurată: căci nu este lipsit de temei faptul că un german devine arareori, şi aproape întotdeauna prea târziu, un orator iscusit. Iată de ce capodopera prozei germane este totodată, şi pe bună dreptate, capodopera celui mai mare predicator al nostru: până în prezent *Biblia* rămâne cea mai bună carte germană. În comparaţie cu Biblia lui Luther, aproape toate celelalte cărţi sunt doar „literatură" - şi anume, o plantă care nu a crescut în Germania şi care, din această cauză, nu a putut prinde rădăcini şi n-a izbutit să crească în inimile germane, aşa cum a făcut-o *Biblia.*

248

Există două feluri de genii: unul care înainte de toate creează şi vrea să procreeze, şi un altul căruia îi place să se lase fecundat şi să zămislească. La fel, printre popoarele geniale există dintr-acelea cărora le-a revenit partea feminină a graviditătii şi tainica îndatorire a modelării, a coacerii, a desăvârşirii - grecii bunăoară au fost un astfel de popor, francezii de asemenea -; şi altele care se simt sortite să fecundeze şi să se instituie în origini ale unor noi rânduieli ale vieţii, astfel sunt evreii, romanii şi, mă întreb cu toată modestia, poate şi germanii? -popoare torturate şi extaziate de febre necunoscute, irezistibil constrânse să-şi părăsească propria matcă, înamorate şi dornice de rase străine (dintr-acelea care „se lasă fecundate“ -) şi totodată avide de dominaţie, ca toţi cei care se simt în plină potentă creatoare şi, prin urmare, înzestraţi cu „harul divin“. Aceste două feluri de genii se caută reciproc, la fel precum o fac bărbatul şi femeia; dar nici ele nu se înţeleg una pe cealaltă, - asemeni bărbatului şi femeii.

249

Fiecare popor posedă o anumită tartuferie care îi este proprie şi pe care o numeşte „virtuţile sale“. - Cel mai bun-ul nostru nu-l cunoaştem, - nu-l putem cunoaşte.

250

Ce anume datorează Europa evreilor? - Multe lucruri, bune şi rele, dar mai ales unul care este cel mai bun şi totodată cel mai rău dintre toate: stilul măreţ al moralei, caracterul înspăimântător şi maiestuos al exigentelor nemărginite, al semnificaţiei nemărginite, romantismul sublim al problemelor morale - tocmai aceasta fiind partea cea mai atrăgătoare, cea mai înşelătoare, cea mai delicioasă a acelui joc de culori, ispite ale vieţii, ale cărui reflexe dogorăsc astăzi pe cerul culturii noastre europene, un cer de amurg, - ce precede poate bezna. Dintre spectatori, noi, artiştii şi filozofii, le datorăm pentru aceasta evreilor - recunoştinţă.

251

Există anumite condiţii care trebuie acceptate în cazul unui popor care suferă şi *vrea* să sufere de febra nervoasă a naţionalismului şi a ambiţiilor politice -, spiritul său va fi umbrit de nori şi perturbaţii de tot felul, pe scurt, de accese trecătoare de nerozie: ca de pildă germanii zilelor noastre, care sunt cuprinşi când de absurdul acces de galofobie, când de antisemitism, când de antipolonezism, sau de creştinismul romantic, sau de wagnerianism, sau de teutomanie, sau de prusianism (priviţi-i pe aceşti Sybel şi Treitschke, bieţi istorici cu capetele umflate de enorme bandaje -) şi de toate celelalte pâcle trecătoare care, oricum s-ar numi, înnegurează spiritul şi conştiinţa germanilor. Fie-mi cu iertare dacă, îndrăznind să zăbovesc pentru scurt timp în acest ţinut deosebit de infectat, n-am fost nici eu scutit pe de-a-ntregul de primejdia contagiunii şi am început să chibzuiesc, ca toată lumea, asupra unor lucruri cu care n-am nici în clin, nici în mânecă: cel dintâi simptom al infecţiei politice. Problema evreiască bunăoară: ascultaţi-mă. - N-am întâlnit nici măcar un singur german căruia să-i fie pe plac evreii; şi cât ar fi de categorică respingerea antisemitismului propriu-zis, respingere exprimată de unele capete politice prudente, totuşi această prudenţă şi această politică nu iau nicidecum poziţie împotriva sentimentului în sine, ci numai împotriva exceselor sale primejdioase şi mai ales împotriva expresiei dezgustătoare şi abominabile a acestui sentiment necumpătat, - în această privinţă nu ne putem face iluzii. Că Germania e cât se poate de sătulă de evrei, că stomacului german, sângelui german îi vine greu (şi îi va veni greu încă multă vreme de acum înainte) să asimileze chiar şi acest *cuantum* „evreiesc“ - în vreme ce italienii, francezii, englezii au reuşit s-o facă, datorită unei capacităţi digestive mai viguroase -; aceasta este afirmarea şi expresia categorică a unui instinct general de care trebuie să se tină seama, „Nu mai lăsaţi alţi evrei să intre în ţară". Închideţi porţile în est, chiar şi în Austria!“, iată ce prescrie instinctul unui popor al cărui soi, încă debil şi nedeterminat, ar putea fi radiat şi nimicit cu uşurinţă sub influenţa unei rase mai viguroase. Or evreii sunt fără doar şi poate rasa cea mai viguroasă, cea mai rezistentă şi cea mai pură dintre toate rasele câte trăiesc azi în Europa; ei se pricep să se impună chiar şi în cele mai dezavantajoase condiţii (chiar mai bine decât în cele favorabile),

aceasta mulţumită unor virtuţi a căror stigmatizare în chip de vicii se încearcă în zilele noastre, - mulţumită mai ales unei credinţe de neclintit care n-are de ce se ruşina pusă faţă-n faţă cu „ideile moderne"; *dacă* se transformă, ei o fac mereu la fel precum îşi face Imperiul rus cuceririle sale, - ca un imperiu care are timp suficient, şi nu-i de azi, de ieri : şi anume, potrivit principiului „cu cât mai încet, cu atât mai bine!" Orice gânditor care simte o responsabilitate pentru viitorul Europei va trebui să tină seama în toate proiectele privitoare la acest viitor atât de evrei cât şi de ruşi, doi dintre factorii cei mai siguri şi probabili din marele joc şi conflict al puterilor. Lucrul numit azi în Europa o „naţiune" şi care-i mai degrabă *o res facta* decât *o res nata* (iar uneori se aseamănă ca două picături de apă cu *o res ficta et picta -),* este doar o realitate aflată în devenire, tânără şi deosebit de labilă, care încă nu este o rasă; şi cu atât mai puţin un *aere perennius* ca în cazul rasei evreieşti: aceste „naţiuni" ar trebui deci să se ferească cu grijă de orice concurenţă şi ostilitate nechibzuită! Este limpede că dacă ar vrea - sau dacă ar fi constrânşi, cum par antisemiţii că vor s-o facă -, evreii *ar putea* de pe acum să cucerească preponderenta şi literalmente dominaţia asupra întregii Europe; este la fel de limpede că ei nu se străduiesc şi *nu* fac planuri în acest sens. Deocamdată ei doresc şi năzuiesc mai degrabă, chiar cu o anumită insistenţă, să fie absorbiţi de Europa, să se dizolve în ea, ei sunt însetaţi să găsească în sfârşit un loc stabil în care să fie recunoscuţi şi respectaţi, fixând astfel un ţel vieţii lor nomade de „ovrei rătăcitori" -; acestei aspiraţii şi tendinţe (care exprimă poate o anumită atenuare a instinctelor evreieşti) ar trebui să i se acorde atenţie şi să i se *vină* în întâmpinare: pentru aceasta ar fi poate utilă şi legitimă expulzarea din tară a scandalagiilor antisemiţi. Mă gândesc la o favorizare a acestor tendinţe cu toată prudenta posibilă, la o selecţionare, oarecum în genul celei întreprinse de nobilimea engleză. Este evident că indivizii cei mai puternici şi cei mai marcanţi ai Germaniei moderne sunt aceia care ar putea intra în relaţii cu ei fără inconveniente, de pildă nobilii ofiţeri ai Mărcii: ar fi din mai multe puncte de vedere interesant de văzut dacă prin încrucişare nu s-ar putea cumva obţine îmbinarea artei ereditare a poruncii şi supunerii - ambele talente fiind astăzi clasice în ţinutul amintit - cu geniul banului şi al răbdării (şi, înainte de toate, cu un dram de spiritualitate, a cărei lipsă se resimte amarnic în acea regiune -). Însă acum se cuvine să-mi contenesc vesela pălăvrăgeală teutomană şi, odată cu ea, această cuvântare solemnă: căci tocmai am atins *cea mai gravă problemă* a mea, „problema europeană", în felul în care o înţeleg eu, şi anume selecţionarea unei caste noi care va trebui să cârmuiască destinele Europei.

252

Englezii aceştia - ce rasă lipsită de calităţi filozofice! Bacon reprezintă un *atentat* la adresa spiritului filozofic în general, iar Hobbes, Hume şi Locke, o înjosire şi depreciere valorică a noţiunii de „filozof' pentru mai mult de un secol. Hume a fost cel *împotriva* căruia s-a ridicat Kant, crescând el însuşi prin aceasta; despre Locke şi-a *îngăduit* Schelling să spună: *„je meprise* Locke"; împotriva neroadei concepţii a mecaniciştilor englezi au luptat cot la cot Hegel şi Schopenhauer (laolaltă cu Goethe), cei doi inamici, fraţi de geniu ai filozofiei care, tinzând spre poli opuşi ai spiritului german, au mers în direcţii diferite, neîndreptăţindu-se unul pe celălalt aşa cum numai fraţii ştiu să se neîndreptăţească. - Ce anume îi lipseşte şi i-a lipsit dintotdeauna Angliei îl ştia prea bine acel comediant de duzină, acel retor, nesăratul şi zăpăcitul Carlyle care încerca să ascundă sub schimonoselile-i pasionate ceea ce cunoştea despre sine însuşi: ştia care sunt calităţile care îi l*ipsesc* - adevărata *putere* a spiritualităţii, adevărata *profunzime* a privirii intelectuale, pe scurt, filozofia. - E caracteristic pentru această rasă nefilozofică faptul că rămâne ataşată cu rigurozitate de creştinism: ea *are nevoie* de disciplina acestuia pentru a se „moraliza" şi umaniza. Englezul, mai morocănos, mai senzual, mai energic şi mai brutal decât germanul, - fiind totodată şi cel mai vulgar dintre cei doi este tocmai din această cauză mai pios: lui, creştinismul îi este cu atât *mai necesar.* Adulmecând acest creştinism englez, nările mai sensibile pot distinge şi o mireasmă autentic britanică de spleen şi alcoolism, împotriva căreia creştinismul serveşte drept antidot, - pe bună dreptate, ca otravă mai subtilă împotriva celei mai grosolane: de fapt, în cazul popoarelor necizelate o intoxicaţie mai subtilă constituie deja un progres, un pas înainte în direcţia spiritualizării. Prin mimica creştină, prin rugăciuni şi psalmodieri, ţărănoasa bădărănie şi gravitate engleză dobândesc totodată un deghizament care le face mai suportabile, mai bine zis, le ornamentează şi le răstălmăceşte; iar pentru această turmă de beţivi desfrânaţi care odinioară s-au învăţat să grohăie moraliceşte sub chinga metodismului şi o fac acum în rândurile „Armatei Salvării", convulsiile de pocăinţă reprezintă într-adevăr cea mai înaltă

treaptă a „umanităţii“ la care se pot înălţa: atâta lucru se cuvine să recunoaştem. Însă ceea ce ne displace chiar şi la cei mai civilizaţi englezi este lipsa lor de muzică, la figurat vorbind (dar şi la propriu -): în mişcările sufletului şi corpului lor nu găseşti nici un dram de ritm şi de dans, şi nici măcar nevoia de ritm, de dans, de „muzică“. Ascultaţi-i vorbind; priviţi-le pe cele mai frumoase englezoaice *mergând* - nici o tară din lume nu are porumbei şi lebede mai frumoase, - în fine: ascultaţi-i cântând! Dar asta ar fi prea mult -

253

Există adevăruri pentru a căror descoperire cele mai apte sunt capetele mediocre, căci ele sunt cel mai bine croite pe măsura acestora, există adevăruri care farmecă şi seduc doar spiritele mediocre: - ne-am pornit să formulăm această idee supărătoare tocmai acum, când spiritul anumitor englezi remarcabili, dar mediocri - îi numesc pe Darwin, John Stuart Mill şi Herbert Spencer - încearcă să se impună în zonele medii ale gustului european. De fapt, cine ar putea contesta utilitatea unei dominaţii temporare a unor astfel de spirite? Ar fi o greşeală să ne închipuim că spiritele superioare aflate în înalturi ar fi cele mai potrivite pentru a constata, aduna şi formula în concluzii o multitudine de fapte mărunte şi comune: - dimpotrivă, fiind nişte excepţii, ele se află de la bun început într-o poziţie defavorizată în raport cu „regula“. În fine, ele trebuie să realizeze ceva mai mult decât o simplă cunoaştere - ele trebuie să *fie* ceva nou, să *însemn*e ceva nou, să *reprezinte* valori noi! Prăpastia dintre ştiinţă şi putinţă este poate mai mare şi totodată mai neliniştitoare decât se crede în general: cel înzestrat cu puteri uriaşe, creatorul, trebuie să fie pesemne un neştiutor, în vreme ce o anumită mărginire, o anumită ariditate şi harnică scrupulozitate, pe scurt un anumit englezism te pot predispune destul de bine la descoperiri ştiinţifice de geniu celor făcute de Darwin. - Să nu se uite în sfârşit că, prin profunda lor mediocritate, englezii au cauzat deja Intr-un rând o scădere generală a nivelului spiritual european: faptul că aşa-numitele idei „moderne“ sau „ideile secolului al XVIII- lea“ sau „ideile franceze“ - aşadar ideile împotriva cărora s-a ridicat cu profund dezgust spiritul *german* - au fost de origine engleză este un lucru incontestabil. Francezii au fost doar imitatorii şi comedianţii acestor idei, cei mai buni soldaţi ai acestora şi totodată, din păcate, cele dintâi şi cele mai grave *victime* ale lor: căci sub influenţa blestematei anglomanii a „ideilor moderne“ *L'âme fr*ançaise a devenit întratât de diluat şi de sleit încât în zilele noastre aproape că nu-ţi mai vine să-ti aminteşti de înfăţişarea sa din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea, de puterea sa profundă şi pasionată, de nobleţea sa inventivă. Însă trebuie să ţinem cu dinţii de echitatea istorică a acestei teze, trebuie s-o apărăm împotriva clipei şi aparentei: întreaga noblesse europeană - cea a sentimentului, a gustului, a moravurilor, pe scurt nobleţea luată în toate sensurile elevate ale cuvântului - este opera şi plăsmuirea *Franţei,* iar vulgaritatea europeană, plebeismul ideilor moderne - aceea a *Angliei.*

254

Chiar şi astăzi Franţa continuă să fie sediul celei mai spirituale şi celei mai rafinate culturi din Europa, o înaltă şcoală a gustului: dar trebuie să ştii s-o găseşti, această „Franţă a bunului gust“. Reprezentanţii ei se ascund cu dibăcie: - pesemne că ea se încarnează şi trăieşte într-un număr redus de indivizi care se pare că nici măcar nu se ţin prea bine pe picioare, unii dintre ei fiind fatalişti, pesimişti, bolnavi, iar alţii nişte răsfăţaţi şi afectaţi al căror *orgoliu* constă în a sta ascunşi. O trăsătură le e comună tuturora: ei îşi astupă urechile la auzul neroziei turbate şi a pălăvrăgelii zgomotoase a democraţilor *bourgeois.* Ceea ce se vântură în prim-plan este de fapt o Franţă prostită şi abrutizată, - deunăzi, cu ocazia funerariilor lui Victor Hugo ea s-a dedat la o adevărată orgie de prost gust şi de autoadulare. Ei mai au încă ceva în comun: dorinţa lăudabilă de a se opune germanizării spiritului francez - împreună cu şi mai lăudabila incapacitate de a reuşi s-o facă! Se poate spune deja că în momentul de faţă Schopenhauer este mai aclimatizat şi mai naturalizat în această Franţă a spiritului, care e şi o Franţă a pesimismului, decât a fost vreodată în Germania; nemaivorbind de Heinrich Heine, de care liricii parizieni mai subtili şi mai exigenţi s-au pătruns deja de mult din cap până-n picioare, sau de Hegel, care în persoana lui Taine - adică în persoana *primului* istoric în viaţă - exercită astăzi în Franţa o influentă aproape tiranică. În ceea ce îl priveşte pe Richard Wagner: cu cât muzica franceză se va deprinde mai bine să se modeleze pe potriva cerinţelor reale ale a celui *âme moderne,* cu atât se va „wagneriza“ mai mult, aceasta putem s-o prezicem, - căci ea o face deja! Cu toate acestea există trei

lucruri cu care francezii se mai pot încă mândri la chip de moştenire şi particularitate care le aparţine, indieni intact al unei vechi superiorităţi culturale asupra Europei, în pofida germanizării şi plebeizării voluntare sau involuntare a gustului lor: în primul rând, aptitudinea de a se deda pasiunilor de ordin artistic, de a se dărui pe altarul „formei“, pasiune pentru care a fost născocită, printre alte mii, expresia L'art *pour L'art:* - de trei secole încoace Franţa n-a dus niciodată lipsă de astfel de născociri care, datorită respectului ce i s-a acordat „minorităţii“, au înlesnit apariţia în literatură a unui gen de muzică de cameră pe care zadarnic ham căuta în restul Europei. Al doilea lucru pe care îşi pot întemeia francezii superioritatea asupra Europei este vechea şi multipla lor cultură *moralistică,* graţie căreia chiar şi mărunţii *romanciers* ai ziarelor şi ocazionalii *boulevardiers de Paris* dau dovadă de o anumită sensibilitate şi curiozitate psihologică de care Germania de pildă nici măcar nu are habar (darmite s-o posede!). Germanilor le lipsesc pentru aceasta câteva secole de travaliu moralistic de care, după cum am spus, Franţa nu s-a cruţat defel; cel care din această cauză îi numeşte pe germani „naivi“, le elogiază un defect. (În chip de contrast cu inexperienţa şi inocenta germanilor în *voluptate psychologica,* calităţi destul de strâns înrudite cu anostitatea vieţii de societate germane, - şi, totodată, în chip de cea mai fericită expresie a unei curiozităţi şi ingeniozităţi autentic franceze în acest domeniu al fiorurilor delicate, poate fi citat Henri Beyle, acest om uimitor, anticipator şi premergător care, într-un tempo napoleonian, a cutreierat în lung şi lat ţara sa Europa şi numeroasele secole ale sufletului european, ca un adevărat explorator şi descoperitor al acestui suflet: - au fost necesare două generaţii pentru *a-l ajunge* oarecum *din urmă,* pentru a dezlega o mică parte a enigmelor care l-au torturat şi extaziat pe acest straniu şi enigmatic epicurian, cel din urmă dintre marii psihologi ai Franţei -). Mai există şi un al treilea motiv care justifică pretenţia la superioritate: în caracterul francezilor se realizează o sinteză destul de reuşită între Nord şi Sud, ceea ce le dă posibilitatea să înţeleagă multe lucruri şi îi îndeamnă la înfăptuirea multor altora, lucruri pe care un englez nu va fi în stare să le priceapă vreodată; temperamentul lor, orientat periodic în direcţia Sudului, în care se revarsă în răstimpuri clocotul sângelui provensal şi liguric, îi ocroteşte de oribilul orizont searbăd-cenuşiu al Nordului, de fantomaticele noţiuni lipsite de soare şi de sânge, - boala noastră *germană,* maladia gustului, împotriva crizelor căreia am prescris pentru moment şi cu cea mai mare fermitate o cură de sânge şi de fier, vreau să spun: „„marea politică“ (conform unei terapeutici periculoase care m-a deprins cu aşteptarea îndelungă, dar nu încă şi cu speranţa-). Chiar şi acum în Franţa mai pot găsi înţelegere şi ecou acei oameni rari şi arareori satisfăcuţi al căror spirit e mult-prea cuprinzător pentru a se mulţumi cu un patriotism oarecare, oameni care ştiu să îndrăgească Sudul atunci când sunt în nord, ştiu să iubească Nordul aflându-se în sud, - mediteranieni înnăscuţi, „buni europeni“. - Lor le-a închinat muzica *Bizet,* acest ultim geniu care a întrezărit o frumuseţe nouă, o seducţie nouă, - cel care a descoperit un crâmpei de Sud al *muzicii.*

255

Cred că e nimerit ca muzicii germane să i se opună o doză bună de prudenţă. Un om care iubeşte Sudul precum îl iubesc eu, ca pe o mare şcoală a vindecării, atât a spiritului cât şi a simţurilor, ca pe o imensă abundentă şi transfiguraţie solară ce se aşterne asupra unei existenţe suverane şi încrezătoare în sine: ei bine, un astfel de om se va feri oarecum de muzică germană, căci ea, pervertindu-i din nou gustul, ameninţă să-i distrugă odată cu acesta şi sănătatea abia dobândită. Un astfel de meridional de *credinţă şi* nu de obârşie, visând la viitorul muzicii, va trebui să viseze implicit şi la eliberarea ei de sub influenta Nordului, el va auzi răsunând în fiinţa sa preludiul unei muzici mai profunde, mai puternice, poate mai crude şi mai misterioase, a unei muzici supragermane care să nu se stingă, să nu se ofilească, să nu pălească, ca întreaga muzică germană, în faţa mării albastre şi voluptuoase şi a seninătăţii cerului mediteranean, o muzică supraeuropeană care îşi va păstra frumuseţile chiar şi în faţa asfinţitului ruginiu al desertului, o muzică al cărei suflet e înrudit cu palmierul şi care se va simţi ca acasă printre marile, frumoasele şi solitarele animale de pradă, şi va cutreiera pustiul alături de ele ...... Îmi pot imagina o muzică al cărei farmec ar fi acela de a nu mai şti nimic despre Bine şi Rău, poate cel mult un soi de dor de casă, vagi umbre aurii şi slăbiciuni gingaşe adiind deasupra-i: o artă care, scrutând zările îndepărtate, ar vedea venind spre ea culorile unei lumi *morale* aproape ininteligibile aflate pe pragul declinului, o muzică îndeajuns de ospitalieră şi de profundă pentru primirea acestor fugari întârziaţi.

Din cauza înstrăinării bolnăvicioase dintre popoarele Europei pe care a provocat-o şi o provoacă şi în zilele noastre delirul naţional, din cauza politicienilor miopi dar îndemânatici care au parvenit cu ajutorul ei pe culmi fără să bănuiască cât de lipsită de durabilitate este politica de diviziune pe care o practică, - din cauza acestor lucruri şi a altor câteva care azi mai sunt încă absolut inexprimabile, se întâmplă că semnele prevestitoare cele mai univoce cu putinţă sunt trecute cu vederea sau sunt răstălmăcite într-un mod samavolnic şi eronat, semne care prevestesc *dorinţa de unificare a Europei. Adevărata direcţie generală spre care tindea tainicul travaliu sufletesc al tuturor oamenilor profunzi şi cuprinzători din secolul acesta a fost aceea de a deschide drumul ce duce spre această nouă sinteză* şi de a-l anticipa, cu titlu de experienţă, pe europeanul viitorului: dacă acei oameni s-au raliat vreodată unei „patrii“, aceasta s-a întâmplat doar într-un mod superficial, sau în momentele lor de slăbiciune, sau poate la bătrâneţe, - deveneau „patrioţi“ doar pentru a se deconecta de ei înşişi. Mă refer la oameni ca Napoleon, Goethe, Beethoven, Stendhal, Heinrich Heine, Schopenhauer; sper că nu-mi va fi luat în nume de rău dacă îl voi trece în rândul lor şi pe Richard Wagner, în privinţa căruia nu trebuie să ne lăsăm înşelaţi de confuzia pe care a făcut-o cu propria-i persoană, - geniilor de felul său arareori le e dat dreptul să se înţeleagă pe sine. Cu atât mai puţin trebuie să ne lăsăm induşi în eroare de zarva necuviincioasă prin care se încearcă stăvilirea influentei lui Richard Wagner în Franţa: - orice s-ar întâmpla, e un fapt de netăgăduit că între *romantismul târziu francez* al anilor '40 şi Richard Wagner există o înrudire dintre cele mai strânse şi mai intime. Ei sunt înrudiţi fundamental prin întreaga elevaţie şi profunzime a aspiraţiilor lor: Europa, unica Europă e cea al cărei suflet se avântă şi năzuieşte spre înalturi în arta lor complexă şi tumultuoasă - încotro? spre o nouă lumină? Spre un soare nou? Dar cine poate formula cu exactitate ideea pe care aceşti maeştri ai noilor mijloace de expresie n-au ştiut s-o rostească lămurit? Cert este că ei, aceşti ultimi mari exploratori, au fost zguduiţi de aceleaşi vijelii şi imbolduri revoluţionare, că şi-au îndreptat *căutările* în aceleaşi direcţii! Cu toţii, posedaţi ai literaturii până-n măduva oaselor - cei dintâi artişti cu o cultură literară universală -, adeseori ei înşişi scriitori, inovatori, mediatori şi mozaicari ai artelor şi simţurilor (Wagner trebuie considerat un muzician printre pictori, un poet printre muzicieni, în general un artist printre actori); cu toţii, fanatici ai *expresiei* „cu orice preţ“ - l-aş aminti în special pe Delacroix, artistul cel mai îndeaproape înrudit cu Wagner -, cu toţii, mari descoperitori în domeniul sublimului, dar şi în cel al urâtului şi al oribilului, şi mai mari inventatori în materie de efecte, de mizanscenă, în arta expunerii, cu toţii artişti al căror talent le întrece cu mult geniul -, virtuoşi din cap până-n picioare, posedând o dibăcie înspăimântătoare de a folosi toate mijloacele menite să seducă, să ademenească, să constrângă, să zguduie, inamici înnăscuţi ai logicii şi ai liniei drepte, ahtiaţi de tot ceea ce e străin, exotic, monstruos, întortocheat, contradictoriu; ca oameni, tantali ai voinţei, plebei parveniţi care atât în viată cât şi în creaţie se simt incapabili de un tempo aristocratic, de un lento - gândiţi-vă, de pildă, la Balzac, - lucrători înverşunaţi ajungând prin muncă aproape până la autodistrugere; antinomişti şi rebeli în materie de moravuri, ambiţioşi şi nesăţioşi lipsiţi de echilibru Şi de bucurii; cu toţii sfârşind prin a se zdrobi şi prăbuşi la picioarele crucii (şi pe bună dreptate: căci care dintre ei ar fi putut fi îndeajuns de profund şi de original pentru a zămisli o filozofie de *Antihrist?)* -, în general, un soi de oameni superiori, îndrăzneţi şi temerari, splendizi şi violenţi, oameni ai marilor înălţimi şi ai înălţărilor năvalnice, care au propovăduit pentru întâia oară secolului lor - secolul *mulţimii!* - noţiunea de „om superior“... Să binevoiască prietenii germani ai lui Richard Wagner să-şi pună întrebarea dacă există oare în arta wagneriană vreun grăunte cât de mic de germanism, sau dacă nu cumva distincţia ei constă tocmai în faptul că ea îşi are obârşia în izvoare şi impulsuri *supra-germane:* nu trebuie să uităm nici cât de indispensabil i-a fost Parisul lui Wagner pentru a-şi desăvârşi caracterul, tocmai Parisul la care, prin instinctele sale profunde, tânjea în perioada sa cea mai decisivă; să nu uităm de asemenea că întreaga sa atitudine, apostolatul pentru propriile-i idei n-ar fi putut atinge perfecţiunea dacă el n-ar fi avut în faţa ochilor exemplul socialiştilor francezi. Se prea poate ca pe baza unei comparaţii mai subtile să se descopere, în favoarea temperamentului german al lui Richard Wagner, că în tot ceea ca a înfăptuit, el s-a dovedit mai puternic, mai cutezător, mai dur şi mai mare decât ar fi putut fi un francez din secolul al XIX-lea, - aceasta din cauză că noi germanii suntem mai apropiaţi de barbarie decât francezii-; poate că cea mai uimitoare creaţie a lui Richard Wagner va rămâne de-a pururi inaccesibilă, străină, inimitabilă pentru întreaga rasă latină pe cale de decădere: e vorba de personajul lui Siegfried, al acelui om *deosebit de Liber*, probabil mult prea liber, prea dur, prea jovial, prea sănătos, prea

*anticatol*ic ca să fie pe gustul bătrânelor şi slăbitelor popoare civilizate. Se prea poate ca acest Siegfried antiromanic să constituie de-a dreptul un sacrilegiu faţă de romantism; ei bine, Wagner si-a răscumpărat din plin acest păcat în zilele sumbre ale bătrâneţii când - anticipând un gust care a devenit între timp o politică - cu vehemenţa ce îi era proprie s-a pornit să predice, dacă nu chiar să urmeze *drumul spre* Roma. - Pentru ca aceste ultime cuvinte să nu-mi fie înţelese greşit, as vrea să iau într-ajutor câteva versuri viguroase care vor lămuri chiar şi urechilor mai puţin subtile ceea ce vreau să spun, - ceea ce vreau să-i reproşez lui „Wagner cel din ultimii ani“ şi muzicii Parsifalului său:

- Mai e ceva german aici?

Germană-i inima ce plânge-n sumbru scrâşnet? German să fie trupul ce singur se sfâşie? Germane, aceste blagosloviri popeşti,

Această tămâiere de simţuri aţâţate? Aceste lânceziri, căderi şi ameţeli Si- a clopotelor dulci bălăngăneli?

Aceste ochiade monahale, acest dangăt chemând la rugăciune,

Extazuri măsluite cu ochii-n ceruri, peste ceruri?... - Mai e ceva german aici?

Chibzuiţi dar fără grabă! Staţi în prag, luaţi aminte... E-al Romei glas ce auziţi - *credinţa ei, fără cuvinte!*

Partea a noua: ce este aristocraţia?

257

Toate înălţările tipului „Om“ au fost şi vor fi şi de acum înainte opera unei societăţi aristocratice, a unei societăţi care crede într-o lungă scară a ierarhiei şi a diferenţelor valorice dintre un om şi celălalt şi care, într-un sens sau altul, are nevoie de sclavagism. Fără *patosul distantei* care ia naştere din deosebirile înrădăcinate dintre clasele sociale, din necontenita privire de sus în jos pe care casta stăpânitoare o îndreaptă asupra supuşilor şi uneltelor, din exercitarea neîncetată a supunerii şi poruncirii, a menţinerii la distanţă şi în subordine, fără patosul acesta n-ar putea lua naştere nici celălalt patos, mai tainic, dorinţa de a realiza noi şi noi distanţări în interiorul sufletului însuşi, de a produce stări din ce în ce mai elevate, mai rare, mai îndepărtate, mai ample, mai cuprinzătoare, adică tocmai înălţarea tipului „Om“, permanenta „depăşire de sine a omului“, ca să dăm unei formule morale un sens supramoral. Desigur, nu trebuie să ne facem iluzii umanitariste cu privire la istoricul apariţii unei societăţi aristocratice (aşadar a condiţiilor necesare înălţării tipului „Om“): adevărul e crud. să recunoaştem dar fără menajamente care au fost până acum *începuturile* oricărei civilizaţii superioare! Oameni cu o fire care era încă naturală, barbari în toate sensurile înspăimântătoare ale cuvântului, oameni de pradă posesori încă ai unei vreri şi ai unor dorinţi de putere intacte s-au aruncat asupra unor rase mai slabe, mai şlefuite, mai paşnice, rase de negustori sau de crescători de animale de pildă, sau asupra unor civilizaţii bătrâne şi epuizate care îşi risipeau ultimele forţe vitale în sclipitoare jocuri de artificii ale spiritului şi corupţiei. Dintotdeauna casta aristocratică a fost la începuturi o castă a barbarilor: superioritatea lor consta în primul rând în forţa psihică, şi nu în cea fizică, - ei erau oameni mai com*pleţi* (ceea ce înseamnă şi „brute mai desăvârşite“ din toate punctele de vedere) decât ceilalţi.

258

Corupţia, ca expresie a faptului că înlăuntrul instinctelor domneşte o stare de ameninţătoare anarhie şi că edificiul pasiunilor numit „viată“ este zdruncinat: această corupţie apare în ipostaze fundamental diferite, în funcţie de fiinţele la care se manifestă. Astfel de pildă, în cazul unei aristocraţii ea aceea a Franţei la începutul Revoluţiei, care îşi azvârle cu un dezgust sublim privilegiile, jertfindu-se pe sine de dragul unei extravagante a sentimentului său moral, este vorba de corupţie: - căci ceea ce s-a întâmplat a fost în fond doar actul final al unei corupţii seculare, în virtutea căreia aristocraţia a renunţat una câte una la prerogativele sale senioriale şi a decăzut până la a fi doar *o funcţie* (si în cele din urmă o podoabă şi găteală) a monarhiei. Însă o aristocraţie bună şi sănătoasă doreşte esenţialmente să se considere nu o funcţie - fie ea a monarhiei sau a comunităţii -, ci sensul şi suprema lor justificare, acceptând pentru aceasta eu conştiinţa curată sacrificarea a nenumăraţi oameni care în *interesul ei* vor trebui oprimaţi şi reduşi la o stare de mutilare, de sclavie, de simple unelte. Credinţa ei fundamentală trebuie să fie că societatea există nu de dragul societăţii, ci numai în chip de temelie şi schelă care oferă posibilitatea unei elite să se înalţe spre misiunea sa superioară şi, în general, spre *o existenţă* superioară: asemenea acelor plante agăţătoare avide de soare ce cresc în Java - li se spune Sipo Matador -, care înlănţuie un stejar cu braţele lor, până când, în cele din urmă, rezemate de el, dar înălţate mult deasupra-i, ajung să-şi deschidă în plină lumină corolele, mândrindu-se de a lor fericire.

259

A te abţine reciproc de la practicarea ofensei, a violentei, a jafului, a recunoaşte voinţa semenului ca fiind egală cu a ta: acestea pot deveni într-un sens general reguli de bună-cuviinţă între indivizi, în caz că există condiţiile necesare pentru aceasta (şi anume, o reală asemănare a puterilor şi criteriilor indivizilor, precum şi apartenenţa lor comună la unul şi acelaşi corp social). Însă din momentul în care s-ar încerca extinderea acestui principiu, mergându-se chiar până la considerarea lui ca *principiu*

fundamental al societăţii, el s-ar arăta pe dată în adevărata sa lumină: aceea de voinţă de *negare a* vieţii, de principiu al descompunerii şi decăderii. În acest domeniu trebuie să pătrundem temeinic până în străfunduri şi să ne stăvilim toate slăbiciunile sentimentale: viaţa însăşi este în *esenţă* deposedare, rănire, biruinţă asupra celui străin şi asupra celui mai slab, oprimare, duritate, impunerea cu forţa a formelor proprii, asimilare sau, cel puţin şi în cel mai blând caz, exploatare, - dar la ce bun să întrebuinţăm mereu aceste cuvinte în care s-a întipărit din vremuri străvechi un sens defăimător? (chiar şi corpul în interiorul căruia, după cum s-a presupus mai sus, indivizii se tratează ca egali - aceasta se întâmplă în toate aristocraţiile sănătoase -, acest corp este obligat el însuşi, în caz că e un corp viu şi nu unul muribund, să întreprindă împotriva celorlalte corpuri fapte de la care indivizii care îl alcătuiesc se abţin reciproc: el va trebui să fie întruchiparea voinţei de putere, el va dori să crească, să se extindă, să acapareze, să dobândească preponderenţa, - şi aceasta nu pe temeiul vreunei moralităţi sau imoralităţi oarecare, ci din cauză că el *trăieşte,* şi pentru că viaţa *este* tocmai voinţă de putere. Însă nu există chestiune în care conştiinţa comună a europenilor să fie mai refractară sfaturilor decât în aceasta; în prezent se visează pretutindeni, chiar şi sub deghizamente ştiinţifice, la tot felul de organizări viitoare ale societăţii, care va trebui să-şi piardă „caracterul exploatator“: -în urechile mele aceste cuvinte răsună de parcă prin ele s-ar făgădui inventarea unei vieţi care să se abţină de la toate funcţiunile organice. „Exploatarea“ aparţine nu unei societăţi corupte sau imperfecte şi primitive: ea aparţine *esenţei* vieţii, ca funcţiune organică fundamentală, ea este o consecinţă a voinţei de putere propriu-zise, cea care e însăşi voinţa de a trăi. - Presupunând că în teorie acestea ar fi o inovaţie, - în realitate, ele constituie de fapt *factorul primordial* al întregii istorii: să fim măcar atât de cinstiţi ca s-o recunoaştem!

260

În peregrinarea mea prin tot felul de morale, mai subtile şi mai grosolane, care au stăpânit până acum sau mai stăpânesc încă pe pământ, am găsit anumite trăsături care revin mereu împreună, conexate; astfel că în cele din urmă mi s-au desluşit două tipuri de bază, iar în faţa privirii mi-a apărut o deosebire fundamentală. Există *morale de stăpâni* şi *morale de sclavi;* - vreau să adaug îndată că şi în toate civilizaţiile superioare şi neomogene se întâlnesc încercări de mediere între cele două morale, mai adeseori o amestecare haotică a acestora, neînţelegeri reciproce şi uneori chiar conflicte puternice - aceasta în fiinţa unui şi aceluiaşi am, în cuprinsul unui singur suflet. Diferenţierile dintre valorile morale au luat naştere fie în rândul rasei dominante care se bucura din plin de conştiinţa deosebirii ei faţă de rasa dominată, - fie în rândul celor dominaţi, al sclavilor, al celor subordonaţi din toate categoriile. În primul caz, în care stăpânitorii sunt cei care determină noţiunea „binelui“, stările sufleteşti elevate şi trufaşe sunt resimţite ca distinctive, ele determinând ierarhia. Aristocratul îndepărtează din faţa lui fiinţele în care se manifestă contrariul unor astfel de stări elevate şi trufaşe: el le dispreţuieşte. Să remarcăm pe dată că în cazul acestei prime varietăţi de morală antagonismul „bun“ şi *„stricat“* echivalează cu „nobil“ şi „detestabil“: - antagonismul „bun“ şi *„rău“* are o altă origine. E dispreţuit laşul, fricosul, meschinul, cel care se preocupă doar de stricta utilitate; de asemenea, suspiciosul cu privirea-i strâmbă, cel care se umileşte, omul de soi câinesc care se lasă maltratat, lingăul milog, şi mai ales mincinosul: - e o credinţă înrădăcinată a tuturor aristocraţilor că norodul e mincinos. „Noi, veridicii“ - astfel îşi ziceau nobilii în Grecia antică. E evident faptul că pretutindeni calificativele morale au fost aplicate mai întâi asupra oamenilor şi doar mai târziu, prin extindere, asupra *acţiunilor:* de aceea, istoricii moralei care iau drept punct de plecare întrebări de genul „din ce cauză acţiunea caritabilă a trecut drept lăudabilă?“ comit o gravă eroare. Aristocratul simte că *el* este cel care determină valorile, că pentru aceasta nu are nevoie să obţină încuviinţarea cuiva, apreciind că ;„ceea ce îmi dăunează mie, este dăunător în sine“, el fiind acela care conferă cel dintâi prestigiu lucrurilor, care *creeaz*ă valori. El preţuieşte tot ceea ce îi este propriu: o astfel de morală constă în glorificarea sinelui. În prim-plan se află sentimentul belşugului, al prea-plinului puterii, fericirea unei înalte tensiuni, conştienta unei avuţii dornice de a se dărui şi cheltui: - şi aristocratul vine într-ajutor nefericiţilor, dar aproape niciodată nu o face din milă, ci mai degrabă mânat de imboldul abundentei de putere. Aristocratul respectă în propria-i fiinţă pe omul puternic, stăpân asupra lui Însuşi, pe cel care se pricepe să vorbească şi să tacă, pe cel care uzează bucuros de severitate şi duritate faţă de sine însuşi şi care se înclină cu veneraţie în faţa tuturor celor severe şi dure. „De piatră-i inima ce Wotan în pieptu-mi aşeză“, se spune într-o veche *Saga* scandinavă: şi pe bună dreptate, căci e o vorbă izvodită

de sufletul unui viking mândru. Un astfel de om se mândreşte tocmai cu faptul de a nu fi născut pentru compasiune: şi de aceea eroul acestui Saga adaugă avertizând: „cel căruia inima nu îi e de tânăr dură, nu o va avea nicicând dură“. Aristocraţii şi cutezătorii care gândesc astfel se situează la antipodul moralei care vede tocmai în compătimire sau în acţiunea în folosul semenului sau în *desinteressement* simbolul moralităţii; încrederea în sine, mândria de sine, ostilitatea absolută şi ironia faţă de „altruism“, acestea fac parte şi ele în mod categoric din morala aristocrată, laolaltă cu o uşoară desconsiderare şi prudentă faţă de compasiune şi de „inimile calde“. Puternicii sunt acei care *se pricep* cu adevărat să venereze, aceasta- i arta lor, domeniul în care îşi exercită inventivitatea. Respectul profund acordat bătrâneţii şi tradiţiei dreptul se bazează în întregime pe acest respect dublu -, credinţa şi prejudecata care acordă prioritate strămoşilor, în defavoarea generaţiei viitoare, iată trăsături tipice ale moralei celor puternici; şi invers, faptul că oamenii „ideilor moderne“ cred aproape instinctiv în „progres“ şi în „viitor“, neglijând din ce în ce mai mult respectul faţă de bătrâneţe, e suficient pentru a ne dezvălui originea lipsită de nobleţe a acestor „idei“. Însă, pentru gustul prezentului, lucrul cel mai străin şi mai dezagreabil din morala stăpânitorilor rămâne severitatea preceptului potrivit căruia aceştia au obligaţii doar faţă de cei de o seamă cu ei; faţă de fiinţele de rang inferior şi faţă de străini ei pot acţiona după cum cred de cuviinţă sau „după voia inimii“, în orice caz „dincolo de Bine şi de Rău“ - : iată un domeniu în care se poate manifesta compătimirea şi alte sentimente asemănătoare. Aptitudinea şi obligaţia unei recunoştinţe îndelungi şi a unei răzbunări îndelungi - ambele numai faţă de cei de o seamă -, subtilitatea represaliilor, rafinamentul noţiunii de prietenie, o anumită nevoie de a avea duşmani (aceasta servind oarecum drept canalizare a sentimentelor de invidie, agresivitate, aroganţă, şi înlesnind de fapt posibilitatea unei adevărate *prietenii):* toate acestea sunt caracteristici tipice ale moralei aristocratice care, după cum am arătat, nu este identică cu morala propovăduită de „ideile moderne“ şi pe care, din această cauză, nouă, celor din ziua de azi, ne vine greu s-o resimţim şi chiar s-o dezgropăm, s-o descoperim. - Cu totul altfel stau lucrurile în cazul celui de al doilea tip de morală, *morala sclavilor.* Să presupunem că asupriţii, oprimaţii, suferinzii, robii, şi chiar cei nedecişi şi istoviţi de ei înşişi se îndeletnicesc cu morala: care va d oare numitorul comun al evaluărilor lor morale? Probabil că ele vor exprima o suspiciune pesimistă faţă de condiţia umană în totalitatea ei, poate o condamnare a omului laolaltă cu condiţia sa. Sclavul priveşte cu invidie virtuţile celor puternici: el este sceptic şi suspicios, posedând chiar un rafinament al bănuielii faţă de tot acel „bun“ preţuit de cei puternici -, el încearcă să se convingă că nici măcar fericirea acestora nu este autentică. Dimpotrivă, calităţile menite să uşureze existenţa suferinzilor sunt evidenţiate şi scăldate în lumină: sclavul preţuieşte compătimirea, mâna serviabilă şi săritoare, inima caldă, răbdarea, hărnicia, modestia, amabilitatea-, căci acestea sunt calităţile cele mai utile, aproape singurele mijloace de a îndura povara existentei. Morala sclavilor este esenţialmente o morală a utilităţii. Acesta-i locul de obârşie al vestitului antagonism dintre „bun“ şi „rău“: - rău este considerat cel puternic şi primejdios, cel care inspiră teamă, cel care posedă subtilitate şi vigoare, nelăsând teren dispreţului. Aşadar, potrivit moralei sclavilor, „răul“ este cel care inspiră teamă; în morala stăpânilor, dimpotrivă, cel care inspiră teamă şi vrea să inspire teamă este de-a dreptul „bunul“, în vreme ce omul „stricat“ este considerat demn de dispreţ. Antagonismul atinge apogeul în momentul în care, conform logicii moralei sclavilor, se ajunge în cele din urmă până acolo încât chiar şi noţiunii de om „bun“ i se ataşează un dram de desconsiderare - oricât de uşoară şi binevoitoare ar fi aceasta, căci cel bun, potrivit felului de a gândi al sclavilor, este în orice caz un om *inofensiv:* el este blajin, uşor de păcălit, poate cam prostuţ, într-un cuvânt *un bonhomme.* Pretutindeni unde morala sclavilor prevalează, limbajul prezintă tendinţa de a apropia sensurile cuvintelor „bun“ şi „prost“. - În fine, o ultimă deosebire fundamentală: pe cât de inevitabil năzuinţa de *libertate,* instinctul fericirii şi varietatea rafinată a sentimentelor de libertate aparţin moralei şi moralităţii sclavilor, la fel de simptomatic şi regulat apar arta şi exaltările în manifestarea respectului şi a devotamentului în cadrul unui mod de a gândi şi de a preţui aristocratic. - De acum va fi lesne de înţeles de ce iubirea în *chip de pasiune* - specialitatea noastră europeană - este evident de origine aristocratică: după cum se ştie, ea este invenţia cavalerilor-poeţi provensali, oameni minunaţi şi ingenioşi ai lui *gai* saber, cărora Europa le datorează atât de mult, poate chiar şi propria-i existentă.

261

Printre lucrurile care pentru un aristocrat sunt poate cel mai greu de înţeles se numără şi vanitatea: el va fi tentat să-i nege existenta, chiar şi atunci când alţii sunt convinşi că o ţin strâns cu ambele

mâini. Pentru el problema care se pune este aceea de a-şi reprezenta fiinţe care încearcă să provoace în semeni o părere bună în privinţa lor, părere pe care nu o au despre sine - şi deci nici nu o „merită“ -, urmând ca apoi să creadă ei înşişi în această părere bună. Aceasta îi va apărea aristocratului ca fiind o atitudine atât de lipsită de gust şi de respect de sine, şi de o absurditate atât de barocă, încât va avea tendinţa să considere vanitatea o excepţie şi s-o pună la îndoială în majoritatea cazurilor. El va spune bunăoară: „eu pot să mă înşel în privinţa propriei mele valori şi să pretind totuşi ca ea să-mi fie recunoscută de ceilalţi aşa cum o apreciez eu, - însă aceasta nu e vanitate (ci înfumurare sau, cum este numită adeseori, „umilinţă“, „modestie“). Sau va spune: „mă pot bucura dintr-o mulţime de cauze de părerea bună pe care o au ceilalţi despre mine, poate pentru că îi respect şi îi iubesc, şi bucuriile lor sunt şi bucuriile mele, poate şi pentru că buna lor părere îmi confirmă şi îmi întăreşte propria părere bună despre mine însumi, poate pentru că părerea bună a altora, chiar dacă eu nu o împărtăşesc, îmi aduce totuşi avantaje sau promite să mi le aducă, - dar toate acestea nu sunt vanitate.“ - Aristocratul izbuteşte doar prin constrângere, respectiv cu ajutorul istoriei, să-si reprezinte faptul că din timpuri imemoriale, în toate păturile sociale cât de cât dependente, omul obişnuit n-a *avut* mai multă valoare decât aceea care i se atribuia: - nefiind obişnuit să-si acorde el însuşi vreo valoare, nu şi-a atribuit nici el vreo altă valoare în afară de aceea pe care i-o atribuiau stăpânii (a crea valori este un *drept eminamente seniorial).* Faptul că şi în zilele noastre omul de rând continuă să *aştepte* mai întâi părerea pe care ceilalţi o au despre el şi se supune apoi instinctiv acestei păreri, trebuie probabil considerat ca fiind rezultatul unui atavism monstruos: această părere nu trebuie să fie neapărat o părere „bună“, ea poate fi chiar şi una rea, nedreaptă (gândiţi-vă, de pildă, la majoritatea aprecierilor şi subaprecierilor pe care femeile credincioase se învaţă să le nutrească prin duhovnicii lor despre ele însele, la fel precum o face creştinul în general prin biserica sa). Fapt este că în prezent, ca urmare a lentei înălţări a ordinii democratice (şi a cauzei acesteia, amestecarea sângelui stăpânilor cu cel al sclavilor), tendinţa iniţial aristocratică şi rară de a-ţi atribui o anumită valoare şi de „a gândi de bine“ despre tine este din ce în ce mai mult încurajată şi răspândită: însă acestei tendinţe i s-a împotrivit din toate timpurile o înclinaţie mai veche, mai răspândită şi mai profund înrădăcinată, - iar în fenomenul „vanitate“ această înclinaţie mai veche se înstăpâneşte asupra celei mai recente. Vanitosul se bucură de *orice* părere bună exprimată la adresa lui (făcând cu totul abstracţie de criteriile utilităţii acesteia, precum şi de adevăr şi falsitate) şi suferă din pricina tuturor părerilor defavorabile: căci el se supune amândurora, el *simte* că le este supus în virtutea acelui străvechi instinct de subordonare care se manifestă în fiinţa sa. - „Sclavul“ din sângele vanitosului, un rest din şiretenia sclavului - şi cât de mult „sclav“ a mai rămas în femeie, de pildă -, este cel care caută să ne *ispitească* să ne facem o părere bună despre el: şi tot sclavul este acela care se şi prosternează în faţa acestor păreri, de parcă nu el ar fi fost cel care le-a suscitat. - S-o spunem încă o dată: vanitatea este un atavism.

262

O specie ia fiinţă, un tip se consolidează şi devine puternic în cursul îndelungatei lupte împotriva condiţiilor *defavorabil*e şi constante în esenţă. Dimpotrivă, experienţa crescătorilor ne arată că speciile cărora li se acordă o alimentaţie supraabundentă şi un plus de protecţie şi îngrijire în general vor manifesta în curând o puternică înclinaţie pentru variaţia tipului, dând naştere unui mare procent de ciudăţenii şi monstruozităţi (şi unor vicii monstruoase, de asemenea). Să examinăm puţin o comunitate aristocratică, de pildă un Polis al Greciei antice sau Veneţia - ca pe o organizaţie, voluntară sau involuntară, care are ca scop *selecţia:* se află aici oameni, unul lângă celălalt, depinzând de ei înşişi, care caută să-şi impună propria specie, pentru că ei *trebuie* să se impună cu orice preţ, dacă nu doresc să se expună îngrozitoarei primejdii de a fi exterminaţi. Lipseşte aici îngrijirea, belşugul, ocrotirea care favorizau variaţia; trebuie să supravieţuiască specia în sine care, în lupta permanentă cu vecinii şi cu asupriţii răzvrătiţi sau pe cale de răzvrătire, se poate impune şi perpetua mulţumită durităţii, uniformităţii, simplităţii formei sale. Experienţa cea mai variată o învaţă care sunt principalele calităţi cărora le datorează supravieţuirea şi triumful până acum, în pofida tuturor zeilor şi oamenilor: va numi aceste calităţi virtuţi, mărginindu-se să le cultive exclusiv pe ele. şi o va face cu duritate, o duritate intenţionată; orice morală aristocratică este intolerantă în privinţa educaţiei tineretului, a condiţiei femeii, a moravurilor conjugale, a relaţiilor dintre bătrâni şi tineri, a legilor penale (acestea din urmă vizându-i doar pe cei care se îndepărtează de specie): ea va clasifica până şi intoleranţa în rândul virtuţilor, numind-o „justiţie“. Un tip cu trăsături mai puţin numeroase, dar puternic accentuate, un soi

de oameni se' veri, războinici, taciturni şi precauţi, închişi şi rezervaţi (si ' în acelaşi timp deosebit de sensibili la farmecele şi acele *nuances* ale vieţii de societate) va ajunge astfel să se consolideze, indiferent de succesiunea generaţiilor; lupta permanentă cu condiţiile *defavorabile* mereu identice este, după cum am mai spus, obârşia consolidării şi întăririi unui anumit tip. Însă în cele din urmă apare pe neaşteptate o situaţie favorabilă, tensiunea cumplită cedează; poate că nu mai există duşmani printre vecini, iar mijloacele de existentă şi chiar plăcerile existentei se oferă din abundentă. Dintr-o , singură lovitură, lanţul şi constrângerea vechii discipline sunt rupte: ea nu se mai simte necesară, indispensabilă existenţei, - chiar dacă ar dori să persiste, ar putea s-o facă doar sub forma unui lux, a unui *gust* arhaizant. Variaţia, fie în chip de distanţare de tipul original (spre un tip mai elevat, mai rafinat, mai rar), fie în chip de degenerare şi monstruozitate, se etalează de îndată în cea mai mare opulentă şi splendoare, individul cutează să-şi exprime individualitatea şi să se detaşeze. În acest moment crucial al istoriei apare o floră minunată, variată, adeseori încâlcită şi bălţată, amintind de jungla virgină şi înălţată înspre cer, un fel de tem**po** *tropical* al rivalităţii şi zelului dezvoltării, iar concomitent eu aceasta, colosale pieiri şi nimiciri ca urmare a egoismelor ce se opun cu violenţă, gata să explodeze în crâncena lor luptă „pentru soare şi lumină“, morala anterioară neimpunându-le vreo limită, vreo frână, vreun menajament. Însăşi această morală a fost cea care a produs imensa acumulare de energie, cea care a întins arcul într-un mod atât de ameninţător: - de-acum ea este, ea va fi „depăşită“. S-a atins punctul primejdios şi neliniştitor în care viaţa, mai vastă, mai complexă, mai amplă, *depăşeşte pragul* vechii morale; „individul“ se vede silit să-si promulge o legislaţie proprie, să-şi născocească propriile sale meşteşuguri şi vicleşuguri pentru a se conserva, înălţa şi elibera pe sine. Pretutindeni se fac auzite noi „De ce“-uri, noi „Cu ce“-uri, nu mai există nici un fel de formule comune, neînţelegerea umblă braţ la braţ cu desconsiderarea, decadenţa, corupţia, năzuinţele cele mai sublime se încâlcesc într-un nod oribil, geniul rasei se revarsă din toate cornurile abundenţei Binelui şi Răului, primăvara şi toamna apar într-o funestă simultaneitate, pline de noi farmece şi văluri proprii unei depravări juvenile, inepuizate, neobosite. Şi se arată iar primejdia, mama moralei, marea primejdie, strămutată de astă dată în fiinţa individului, în vecin şi în prieten, pe stradă, în propriul copil, în propria inimă, în cele mai intime şi mai tainice unghere ale dorinţei şi voinţei: ce credeţi că vor propovădui filozofii moralei care îşi fac apariţia în această perioadă? Aceşti ageri observatori gură-cască vor descoperi apropierea sfârşitului, şi că toate lucrurile din jurul lor sunt corupătoare şi corupte, că nimeni şi nimic nu va mai apuca ziua de poimâine, cu excepţia unui singur soi de oameni, incurabilii *mediocrii.* Numai mediocrii au şanse de a se perpetua, de a se reproduce, - ei sunt oamenii viitorului, singurii supravieţuitori; „fiţi la fel ca ei! deveniţi mediocri!“, iată unica morală care mai are vreun sens şi mai găseşte ascultare de acum înainte. - Însă această morală a mediocrităţii e greu de propovăduit! - căci nu poate mărturisi niciodată ce este şi ce doreşte de fapt! ea trebuie să vorbească despre măsură şi demnitate şi datorie şi dragoste de semeni, -- si-i va veni cam greu *să-şi ascundă ironia!*

263

Există un *instinct* al *rangului* care este deja, mai mult decât orice altceva, indiciul unui rang *înalt;* există un *gust a*l nuanţelor respectului care vădeşte o origine distinsă şi habitudini aristocratice. Fineţea, bunătatea şi elevaţia unui suflet sunt puse la grea încercare în momentul în care pe lângă el trece ceva de prim rang, un lucru care n-a fost încă pus la adăpost prin grija autorităţilor de familiarităţile indiscrete şi neîndemânatice: ceva neconturat, nedescoperit, ispititor, învăluit şi travestit de bunăvoie, un fel de piatră de încercare însufleţită care îşi urmează drumul. Cel care practică investigarea sufletelor, în chip de a sa îndatorire ' şi îndemânare, se va folosi tocmai de acest meşteşug sub diversele sale forme pentru a determina valoarea ultimă a unui suflet, ierarhia imuabilă şi înnăscută din care acesta face parte: el îi va pune la încercare *instinctul respectului. Difference engendre haine:* vulgaritatea câte-unei naturi iese brusc la iveală, ca o ţâşnitură de apă murdară, la trecerea convoiului purtând în braţe vreun vas sfinţit, vreun giuvaier scos din scrinuri ferecate, vreo carte însemnată cu pecetea marelui destin; dimpotrivă, o amuţire involuntară, o şovăială a privirii, o domolire a tuturor gesturilor este însemnul unui suflet care *simte* apropierea celor mai venerabile lucruri din lume. Felul în care s-a menţinut în Europa până în zilele noastre respectul faţă de *Biblie* este poate cel mai bun exemplu de disciplină şi rafinament al moravurilor pe care Europa le datorează creştinismului; astfel de cărţi profunde, de o supremă importantă, necesită protecţia unei autorităţi

tiranice exterioare pentru a-si putea dobândi acea *durabilitate* milenară trebuincioasă epuizării şi dezlegării lor. Poate fi considerată o mare reuşită dacă prin educaţie li s- a inoculat în sfârşit maselor largi (superficialilor şi intestinelor prea iuti la digestie) sentimentul că nu le e îngăduit să se atingă de orice; că există simţăminte sacre în faţa cărora ele trebuie să-şi scoată încălţările şi să-şi ţină la distanţă mâinile murdare, - aceasta fiind oarecum cea mai înaltă treaptă a umanizării la care ele pot ajunge. Dimpotrivă, în cazul aşa-numiţilor instruiţi, adepţii „ideilor moderne“, nimic nu este poate mai dezgustător ca neruşinarea, neobrăzarea ochilor şi mâinilor lor cu care ating, ling şi pipăie toate lucrurile; şi se prea poate să în popor, mai ales printre ţărani, găseşti în zilele noastre mai multă distincţie *relativă* a gustului şi tactului în privinţa respectului decât în lumea galantă a spiritului, în rândul cititorilor de gazete şi al instruiţilor.

264

Din sufletul unui om nu pot fi şterse acele lucruri care au constituit obiectul celor mai dragi şi mai constante preocupări ale strămoşilor săi: fie că aceştia au fost oameni harnici şi strângători, simple accesorii ale unei mese de scris sau ale unei case de bani, modeşti şi burghezi în dorinţele lor, şi la fel de modeşti în virtuţile lor; fie că erau dintr-acei care au trăit cu obişnuinţa de a porunci din zori şi până-n noapte, amatori de plăceri brutale şi, pe lângă acestea, de îndatoriri şi responsabilităţi poate şi mai brutale; fie că şi-au sacrificat vreodată vechi privilegii bazate pe origine sau pe avere pentru a-şi închina întreaga viaţă credinţei lor, - „dumnezeului“ lor- oameni cu o conştiinţă implacabilă şi delicată, care roşeşte în faţa oricărui compromis. În ciuda aparentelor, este cu desăvârşire imposibil ca un om să *nu* îşi poarte în trup calităţile şi preferinţele părinţilor şi străbunilor. Iată, aceasta e problema rasei. Cele cunoscute despre părinţi ne îngăduie să tragem concluzii în privinţa copilului: o anumită necumpătare detestabilă, o invidie tăinuită, o manieră grosolană de autoîndreptăţire - trei trăsături care laolaltă au caracterizat în toate timpurile tipul plebeian -, acestea se transmit cu siguranţă copilului, precum sângele stricat; chiar şi prin cea mai bună educaţie şi cultură s-ar obţine doar *o amăgire* în privinţa unei astfel de eredităţi. - şi ce altceva îşi propune astăzi educaţia şi cultura? În epoca noastră deosebit de populară, vreau să spun deosebit de plebeiană, „educaţia“ şi „cultura“ *trebuie* să fie esenţialmente arta de a amăgi, - de a induce în eroare în privinţa originii, a moştenirii plebeiene transmise trupului şi sufletului. Un educator care ar propovădui în zilele noastre veridicitatea înainte de toate, îndemnându-şi necontenit elevii „fiţi sinceri! fiţi naturali! arătaţi-vă aşa cum sunteţi!“ - mai devreme sau mai târziu chiar şi un astfel de măgar virtuos şi candid s-ar vedea nevoit să recurgă la *furca* lui Horaţiu, pentru ca *naturam expellere:* şi care ar fi rezultatul? „Plebea“ *usque recurret.*

265

Cu riscul de a indispune nişte urechi inocente, vreau să arăt că egoismul aparţine esenţei sufletului aristocratic, şi mă refer la credinţa de nezdruncinat potrivit căreia nişte fiinţe „ca noi“ au absolută trebuinţă de alte fiinţe care să li se supună şi să se jertfească pentru ele. Sufletul aristocratic îşi acceptă egoismul ca pe o stare de fapt, fără să-şi pună nici cea mai mică întrebare, fără să resimtă nici un sentiment de duritate, de constrângere, de arbitrariu, ci mai degrabă ca pe un fenomen ale cărui temeiuri trebuie să se afle în legea primordială a lucrurilor: - dacă ar căuta să denumească într-un fel acest sentiment, ar spune că „este justeţea însăşi“. În anumite situaţii, care îl fac la început să şovăie, îşi mărturiseşte că există oameni care au drepturi egale cu el; din momentul în care s-a lămurit în privinţa acestei probleme a rangului, se mişcă neşovăielnic în cercul acestor semeni şi egali, manifestând faţă de ei aceeaşi pudoare şi acelaşi respect delicat pe care şi-l acordă sieşi, -potrivit unei înnăscute mecanici celeste pe care o cunosc toate astrele. Această fineţe, această reţinere în relaţiile cu cei de o ' seamă cu el este *o prelungire a* egoismului său - toate stelele 'sunt asemenea egoiste-: el îşi respectă *propria* persoană în ceilalţi şi în drepturile pe care le acordă lor, fără să se îndoiască de faptul că schimbul de onoruri şi drepturi face parte şi el din condiţia firească a lucrurilor, în chip de *esenţă* a tuturor relaţiilor. Sufletul aristocratic dă la fel precum ia, mânat de instinctul pasionat şi susceptibil al răsplăţii pe care îl poartă în străfundurile sale. Noţiunea de „îndurare“ n-are nici sens, nici aromă *inter pare;* se prea poate că există un chip sublim de a lăsa să se reverse asupră-ti daruri de sus, pentru a le sorbi apoi însetat strop cu strop: dar sufletul aristocratic nu e înzestrat pentru această artă şi atitudine.

Egoismul său este cel care îl împiedică: în general, lui nu-i place să privească în „sus“, - ci drept î*nainte,* orizontal, domol, sau în jos: - *căci el se ştie în înalt.*

266

„Poate fi stimat cu adevărat doar cel care nu se caută pe sine însuşi“ - Goethe către consilierul Schlösser.

267

Există o zicală pe care mamele chineze o repetă adesea copiilor lor: x*iao-xin,* „fă-ţi mică inimioara!“ Aceasta e adevărata tendinţă fundamentală a civilizaţiilor târzii: sunt convins că cel dintâi lucru după care ne-ar putea recunoaşte un cetăţean al Greciei antice, pe noi, europenii de astăzi, este autodiminuarea noastră, - atât doar, şi ar fi îndeajuns pentru a nu fi „pe potriva gustului său“.

268

Ce este, în sfârşit, vulgaritatea? - Cuvintele sunt nişte simboluri vizuale mai mult sau mai puţin exacte ale senzaţiilor care revin frecvent şi împreună, ale unor grupuri de senzaţii. Nu e suficient să foloseşti aceleaşi cuvinte pentru a te putea înţelege cu ceilalţi; mai e necesar să întrebuinţezi aceleaşi cuvinte pentru desemnarea aceluiaşi fel de trăiri interioare, în fine, să posezi o experienţă în comun cu ceilalţi. Iată de ce ,oamenii aparţinând unuia şi aceluiaşi popor se înţeleg între ei mai bine decât cei aparţinând unor popoare diferite, chiar dacă aceştia din urmă uzează de aceeaşi limbă; sau, mai mult decât atât, atunci când oamenii au convieţuit îndelung în condiţii identice (in aceeaşi climă, pe acelaşi sol, expuşi aceloraşi primejdii, având aceleaşi necesităţi, îndeplinind aceeaşi muncă), din aceasta *ia naştere o* comunitate care „se înţelege“, un popor. În suflete, un număr egal de experienţe ce reveneau frecvent a ieşit biruitor din lupta cu alte experienţe cu o apariţie mai puţin frecventă: în privinţa lor se cade de acord repede, şi din ce în ce mai repede - istoria limbajului este istoria unui proces de abreviaţie -; pe temeiul acestei înţelegeri rapide se creează o unitate strânsă, din ce în ce mai strânsă. Cu cât mai mare e primejdia, cu atât mai mare va fi şi necesitatea de a cădea iute şi lesne la înţelegere în privinţa celor de făcut; a te putea înţelege bine în caz de primejdie, lată ceva de care oamenii nu se pot în nici un chip lipsi în relaţiile dintre ei. În toate prieteniile, în toate iubirile se reface această experienţă: şi toate încetează să mai dureze de îndată ce se descoperă că prin aceleaşi cuvinte unul din cei doi simte, gândeşte, presimte, se teme, doreşte altceva decât partenerul său. (Teama de „eterna neînţelegere“: iată geniul binevoitor care retine atât de des două persoane de sex diferit :de la o uniune pripită la care îi îndeamnă simţurile şi inima şi nu vreun „geniu al speciei“ schopenhauerian - !) Care sunt primele grupuri de senzaţii ce se deşteaptă în interiorul unui suflet, care iau cuvântul, care dau porunci, iată criteriul care decide întreaga ierarhie, care îşi impune în cele din urmă tabla de valori. Evaluările valorice ale unui om ne trădează câte ceva despre *structura* sufletului său, despre felul în care acesta îşi consideră condiţiile de existentă, propriile-i necesităţi. Presupunând acum că dintotdeauna necesitatea i-a apropiat doar pe oamenii care puteau desemna prin semne identice trebuinţe şi experienţe identice, rezultă în fine că, dintre toate forţele de care au dispus vreodată oamenii, lesnicioasa com*unicabilitate* a nevoii, adică la urma urmei trăirea exclusivă a unor experienţe mediocre şi *comune* trebuie să fi fost cea mai puternică. Oamenii mai asemănători între ei, mai comuni au fost şi mai sunt şi acum avantajaţi, iar cei aleşi, mai delicaţi, mai rari, mai incomprehensibili ajung să fie lesne izolaţi, doborâţi în solitudine de accidente şi reuşind arareori să se perpetueze prin urmaşi. Trebuie chemate într-ajutor uriaşe forte contrarii pentru a fi opuse acestui natural, mult-prea natural *progresus în simile,* evoluţiei omului în direcţia similitudinii, a obişnuitului, a mediocrităţii, a spiritului de turmă *a vulgarităţii!*

269

Cu cât mai insistent se apleacă un psiholog - un psiholog înnăscut, predestinat, un ghicitor în suflete - asupra cazurilor excepţionale şi oamenilor de excepţie, cu atât mai mare va fi primejdia la care se expune, aceea de a se sufoca din pricina compătimirii: el are *nevoie* mai mult decât oricine altcineva

de duritate şi de seninătate. Căci pieirea, eşuarea oamenilor superiori, a sufletelor de elită constituie o regulă: şi e îngrozitor să ai neîncetat în faţa ochilor o astfel de regulă. Martiriul mereu reînnoit al psihologului constă în a descoperi într-o bună zi această pieire şi apoi de a regăsi, *aproape* mereu de-a lungul întregii istorii, cazul disperat şi fără scăpare al omului superior, acest veşnic „Prea târziu!“ în toate sensurile cuvântului, -nefiind exclus ca acest martiriu să-l determine la un moment dat să se înverşuneze împotriva propriului său destin, să facă o încercare de a se distruge pe sine însuşi, -de a „pieri“ el însuşi. La aproape toţi psihologii se poate observa o predilecţie manifestă, o înclinaţie semnificativă pentru relaţiile cu oamenii banali şi potoliţi: prin aceasta ei îşi trădează nevoia continuă de a-şi tămădui rănile, de a se refugia într-un fel de uitare, departe de toate cele ce li s-au revelat în căutările şi vivisecţiile lor, pe scurt, departe de „meseria“ care le apasă conştiinţa. Teama de propria memorie este o trăsătură caracteristică a psihologului. Judecăţile de valoare ale altora îl reduc cu uşurinţă la tăcere: cu o mină impasibilă el ascultă felul în care se venerează, se admiră, se iubeşte, se transfigurează acolo unde el se mărginise să *privească* - sau îşi mai şi disimulează tăcerea, raliindu-se formal unei oarecare opinii superficiale. Situaţia lui paradoxală poate ajunge de-a dreptul înspăimântătoare în momentul în care, tocmai acolo unde se deprinsese să nutrească marea compasiune îngemănată cu marele dispreţ, mulţimea, oamenii instruiţi, fanaticii se deprind la rândul lor cu marea veneraţie, - veneraţia faţă de „oamenii mari“, fiinţele-minune în persoana cărora este binecuvântată şi stimată însăşi patria, lumea, demnitatea umană, oameni aşezaţi ca model în faţa tineretului şi care servesc la educaţia acestuia... şi cine ştie, poate că în toate cazurile memorabile s-a întâmplat până acum acelaşi lucru: mulţimea diviniza un zeu, - iar „zeul“ nu era decât un biet animal de jertfă! Succesul a fost dintotdeauna cel mai mare mincinos - iar „opera“ însăşi este un succes; marele om de stat, cuceritorul, inventatorul sunt într-atât de deghizaţi în creaţiile lor încât nu mai pot fi recunoscuţi; „opera“, fie ea a artistului sau a filozofului, numai ea este aceea care îl inventează pe creatorul său, pe cel considerat a fi creatorul; „oamenii mari“, în felul în care sunt veneraţi, par nişte lamentabile poezioare scrise ulterior; în lumea valorilor istorice *domneşte* moneda falsă. Marii poeţi bunăoară, aceşti Byron, Musset, Poe, Leopardi, Kleist, Gogol (nu mă încumet să-i numesc pe cei mai mari, dar îi subînţeleg), - iată-i arătându-ni-se aşa cum sunt, poate aşa cum sunt obligaţi să fie: oameni ai clipei, entuziaşti, senzuali, copilăroşi, uşuratici şi pripiţi când trebuie să-şi manifeste încrederea sau neîncrederea; cu suflete care au de obicei câte o fisură de tăinuit; răzbunându-si adeseori prin opere vreo terfelire intimă, căutându-şi des uitarea în avânturi, urmăriţi de o memorie prea fidelă, rătăciţi între smârcuri şi aproape înamoraţi de nămolul lor, până ajung să se asemuie amăgitoarelor flăcărui ce pâlpâie în jurul mlaştinilor *dându-se drept* stele -- probabil că norodul îi numeşte atunci idealişti, - luptându-se ades cu un îndelung dezgust, cu o fantomă a necredinţei care reapare mereu îngheţându-i şi silindu-i să tânjească după *glorie şi* să înfulece lacomi „încrederea în sine“ din palmele linguşitorilor ameţiţi: - ce m*artiriu* sunt aceşti mari artişti, şi oamenii superiori în general, pentru cel care i-a ghicit! Cât de lesne de înţeles e faptul că tocmai din partea femeii-cea atât de clarvăzătoare în materie de suferinţă şi totodată avidă să ajute şi să salveze, dorinţă ce îi depăşeşte cu mult puterile, din păcate - ei se bucură de acele accese de com*pasiune* nelimitată, de devotament absolut pe care mulţimea, mai ales mulţimea adoratoare nu o înţelege, răstălmăcind-o prin interpretări curioase şi orgolioase. Această compasiune se amăgeşte mereu în privinţa puterilor sale; femeia ar vrea să creadă că iubirii *totul* îi este cu putinţă, - aceasta-i *superstiţia* ei. Dar vai, cunoscătorul inimii îşi dă seama cât de săracă, neajutorată, uzurpatoare, neîndemânatică şi mai degrabă capabilă de distrugere decât de salvare este chiar şi cea mai bună, cea mai profundă iubire! - Se prea poate ca sfânta legendă şi deghizamentul vieţii lui Iisus să ascundă unul dintre cele mai dureroase cazuri de martiriu îndurat de omul care cunoaşte *iubirea:* martiriul unei inimi preacurate şi pline de un dor fără seamăn, nesăţioasă de iubire omenească, o inimă care *cerea* să iubească şi să fie iubită, atât şi nimic mai mult, şi o cerea cu duritate, cu furie, cu teribile izbucniri de mânie împotriva celor care îi refuzau iubirea; povestea unui biet om însetat şi nesăţios de iubire care a trebuit să născocească iadul pentru a-i trimite acolo pe cei care *refuzau* să-l iubească, - şi care, învăţându-se în cele din urmă să cunoască iubirea omenească, a trebuit să inventeze un dumnezeu alcătuit din iubire pură, din *putinţă* de a iubi, - un dumnezeu căruia iubirea omenească, atât de nevolnică, atât de neştiutoare îi inspira milă! Cel care simte astfel, cel care se *pricepe* astfel la iubire, - acela caută moartea. - Dar la ce bun să ne lăsăm pradă unor astfel de gânduri dureroase? Doar dacă am h obligaţi

270

Orgoliul şi dezgustul intelectual al oricărui om care a suferit profund- *gradul* de profunzime al suferinţei pe care îl pot atinge oamenii fiind aproape suficient pentru a determina locul lor în ierarhie-, înspăimântătoarea certitudine cu care este el impregnat şi colorat din cap până-n picioare, certitudinea de *a şti mai* mult, datorită suferinţei sale, decât pot şti cei mai inteligenţi şi cei mai înţelepţi, explorarea multor lumi îndepărtate în care domneşte oroarea, lumi în care a vieţuit „ca la el acasă“ şi despre care *„voi* nu aveţi habar!“ - acest taciturn orgoliu intelectual al suferindului, această mândrie a

alesului cunoaşterii, a „iniţiatului“, aproape a victimei sale, îl obligă să recurgă la toate formele de deghizament pentru a se feri de atingerile mâinilor indiscrete şi miloase şi, în general, de tot ceea ce nu este pe măsura lui întru durere. Suferinţa profundă face din noi nişte aristocraţi; ea ne însingurează. Una din formele cele mai subtile de deghizament este epicureismul şi afişarea unei anumite bravuri a gustului care ia suferinţa în derâdere, împotrivindu-se tuturor tristeţilor şi profunzimilor. Există „oameni joviali“ care uzează de jovialitatea lor, pentru că ea îi face de nerecunoscut: - ei *vor* să fie de nerecunoscut. Există „oameni de ştiinţă“ care uzează de ştiinţă pentru că ea le conferă o aparenţă de seninătate, pentru că ştiintificitatea dă posesorului ei o tentă de superficialitate: - ei *vor* să ne inducă spre această concluzie eronată. Există spirite libere şi insolente care caută să tăinuiască şi să tăgăduiască că sunt doar nişte inimi zdrobite, orgolioase, incurabile (cinismul lui Hamlet- cazul Galiani); uneori însăşi nebunia este masca unei certitudini nefaste şi neîndoielnice. - De unde rezultă că respectul faţă de „mască“ şi abţinerea de la o practicare anapoda a psihologiei şi a curiozităţii sunt indicii ale unui umanism delicat.

271

Lucrul care poate arunca o prăpastie profundă între doi oameni este sensul şi gradul diferit al curăţeniei. Zadarnică-i întreaga cumsecădenie şi utilitate reciprocă, zadarnică-i întreaga bunăvoinţă: până la urmă ei ajung la acelaşi rezultat acela de „a nu se mai putea înghiţi“! Instinctul suprem al curăţeniei îl aruncă pe omul care îl posedă în cea mai uimitoare şi mai primejdioasă însingurare, asemănătoare cu aceea a unui sfânt: căci sfinţenia constă tocmai în spiritualizarea supremă a instinctului amintit. Un fel de intuiţie a indescriptibilei plenitudini pe care ţi-o dă euforia îmbăiatului, un fel de ardoare şi însetare care îmboldeşte neîncetat sufletul din noapte spre dimineaţă, din întunecime şi „mâhnire“ către limpezime, strălucire, profunzime, subtilitate -: pe cât te *distinge o* astfel de înclinaţie - o înclinaţie aristocratică -, tot pe atât te şi *izolează.* - Compasiunea sfântului este compasiunea faţă de *jegul* tuturor celor omeneşti, prea-omeneşti. şi există grade şi altitudini la care compasiunea însăşi este resimţită de către acesta ca o necurăţie, o murdărie...

272

Semne de nobleţe: a nu căuta nicicând să-ti cobori îndatoririle la nivelul îndatoririlor tuturor; a refuza să cedezi altora, să împarţi cu alţii propriile-ti responsabilităţi; a-ţi considera privilegiile şi exercitarea lor ca *îndatoriri.*

273

Un om care năzuieşte spre ţeluri măreţe îi consideră pe toţi cei pe care îi întâlneşte în cale fie mijloace de a-şi atinge ţelul, fie frâne şi obstacole - sau trecătoare popasuri de odihnă. *Bunătatea* lui tipic aristocratică faţă de semeni se poate manifesta doar din momentul în care a ajuns pe culme şi domneşte. Nerăbdarea şi conştiinţa faptului de a fi osândit până atunci la a face neîncetat pe comediantul - căci războiul nu este altceva decât o comedie şi un văl care, ca orice mijloc, maschează telul -, nerăbdarea şi conştiinţa aceasta îi zădărnicesc toate relaţiile posibile; acest soi de oameni cunoaşte solitudinea şi cel mai amar venin al ei.

274

Problema celui care aşteaptă. - E nevoie de concursuri de împrejurări şi de nenumărate circumstanţe imprevizibile pentru ca un om superior care poartă latent în el rezolvarea unei probleme să intre la momentul potrivit în acţiune - să intre, cum s-ar spune, „în erupţie“. De obicei acest lucru nu se întâmplă; pe toate meridianele globului se află oameni în expectativă care nu prea ştiu ce anume aşteaptă şi, mai ales, că aşteptarea lor e zadarnică. Se mai întâmplă câteodată să răsune prea târziu chemarea vestitoare, întâmplarea, cea care „îngăduie“ trecerea la acţiune, - atunci când cei mai buni ani ai tinereţii, energiile cele mai active s-au irosit deja în inacţiune; şi câte unul, „sărind în picioare“,

îşi dă seama cu groază că mădularele-i sunt deja amorţite, iar spiritul prea îngreuiat! „E prea târziu" - îşi zice el pierzându-si încrederea în sine şi condamnat de-acum la inutilitate pe viată. - Să fie oare „Rafaelii fără mâini" o regulă, expresia luată în cel mai larg sens cu putinţă, şi nu nişte excepţii în împărăţia geniului? - Poate că geniul nu este chiar aşa de rar: dar îi lipsesc *mâinile,* cele cinci sute de mâini necesare pentru a struni tiranic χαιροζ-ul, momentul prielnic - pentru a apuca prilejul de chică!

275

Cel care nu *vrea* să vadă măreţia unui om, îi va scruta cu atât mai ager scăderile şi ceea ce are superficial - dându-se astfel el însuşi de gol.

276

Sufletul inferior şi grosolan este mai bine pregătit pentru a îndura rănile şi daunele de tot felul decât sufletul aristocratic: primejdiile care îl ameninţă pe acesta din urmă sunt fără îndoială mai mari, şansele Lui de a eşua şi de a pieri sunt, tocmai datorită complexităţii condiţiilor sale de viată, uriaşe. - Când şopârla îşi pierde un deget, îi creste altul la loc: dar nu şi omului.

277

- Ce necaz! Mereu aceeaşi poveste! Odată ridicată casa, observi că ai învăţat fără să-ti dai seama un lucru pe care *trebuia* să-l fi ştiut înainte de a începe construcţia. Etern şi odios „Prea târziu!" - Melancolia lucrurilor *isprăvite!...*

278

- Drumeţule, cine eşti? Te văd urmându-ţi drumul, fără de sfidare şi iubire, cu privirea de nepătruns; iată-te umed şi întristat, precum sonda ce se înaltă mereu neostoită la lumină din toate abisurile - ce căutat-a colo jos? - cu pieptu-ti ce nu suspină, cu buzele-ţi ce-şi tăinuiesc dezgustul, cu mâna-ţi ce doar cu şovăială mai apucă: cine eşti? ce ai făcut? Odihneşte-te aici: acest lăcaş e ospitalier cu toţi, întremează-te! şi oricine ai fi, spune-mi: ce îţi pofteşte inima? Ce ţi-ar trebui ca să te întremezi? Spune-o doar: tot ce am, îţi va fi oferit! - „Pentru întremare? Pentru întremare? O, curiosule, ce tot spui! Dă-mi, te rog - -" Ce să-ţi dau? Ce? spune dar! „Încă o mască! A doua!"

279

Oamenii de o tristeţe profundă se dau de gol când sunt fericiţi: ei au un fel de a se crampona de fericire de parcă ar vrea s-o zdrobească şi s-o înăbuşe, din gelozie, - ah, ei ştiu prea bine că ea le va scăpa printre degete!

280

„Jale! Jale! Dar iată! Ea dă înapoi." - Într-adevăr! Dar voi n-o prea înţelegeţi, dacă vă jeluiţi din pricina asta. Ea dă înapoi, dar o face precum cel ce-şi ia avânt pentru un mare salt. -

281

„Fi-voi oare crezut? - dar eu am pretenţia să mi se dea crezare: niciodată n-am cugetat prea temeinic la propria-mi persoană, iar dacă am făcut-o totuşi câteodată, aceasta s-a întâmplat foarte rar, fiind constrâns, mereu dezinteresat de «obiect» şi gata să mă abat de la «mine», mereu neîncrezător în rezultat, aceasta datorită unei suspiciuni de neînvins faţă de *posibilitatea* cunoaşterii de sine, suspiciune prin care am ajuns să resimt *o contradictio în adjecto* chiar şi în noţiunea de «cunoaştere nemijlocită» pe care teoreticienii îşi îngăduie s-o folosească: - cam asta ar fi tot ceea ce ştiu în modul cel mai neîndoielnic cu putinţă despre mine însumi. Trebuie că există în mine un fel de aversiune care mă împiedică să *cred* ceva precis în privinţa persoanei mele. - Se ascunde oare aici vreo enigmă'?

Pesemne că da; dar din fericire nu eu voi fi acela care s-o spargă în dinţi. - Ea vă trădează poate *specia* din care fac parte? - Mie nu: şi nu pot decât să mă felicit pentru asta -."

282

„Dar ce ţi s-a întâmplat?" - „Nu ştiu, spuse el şovăind; poate că nişte harpii au trecut peste masa mea în zbor." - Se întâmplă câteodată în zilele noastre că un om blând, cumpătat, discret e cuprins deodată de furie, sparge farfuria, răstoarnă masa, zbiară, tună şi fulgeră, insultă pe toată lumea- şi în cele din urmă se îndepărtează ruşinat, mâniat pe sine, - încotro? la ce bun? Pentru a sta deoparte şi a muri de foame? Pentru a se înăbuşi cu propriile-i amintiri? - Cel care posedă un suflet elevat, exigent şi care arareori îşi găseşte masa pusă şi mâncarea gătită, acela a fost dintotdeauna ameninţat de mari primejdii: astăzi această primejdie e însă uriaşă. Aruncat într-un secol gălăgios şi plebeian cu care nu vrea să mănânce din aceeaşi strachină, el poate pieri lesne de foame şi de sete sau, în caz că se va hotărî în cele din urmă să „întindă mâna" - de pe urma unui acces de dezgust. - Fără îndoială că fiecăruia dintre noi i s-a întâmplat să şadă la mese la care nu avea ce căuta; iar spiritele cele mai rafinate şi năzuroase în privinţa hranei cunosc acea primejdioasă *dyspepsia* care te apucă atunci când îţi cade vălul de pe ochi şi îţi dai seama cu dezamăgire ce ai în farfurie şi cine îţi sunt comesenii, - *greaţa desertului.*

283

E o dovadă de subtilă şi totodată aristocratică stăpânire de sine să lauzi - presupunând că doreşti în general să lauzi numai atunci când părerile tale nu concordă cu cele ale interlocutorului: - să procedezi altminteri ar însemna să te autoelogiezi, ceea ce este un lucru potrivnic bunului gust, - e vorba fireşte de o stăpânire de sine ce oferă semenilor plăcute prilejuri şi imbolduri de a ne *înţelege greşit.* Pentru a ne putea permite acest autentic lux al gustului şi moralităţii trebuie să trăim nu printre bădăranii spiritului, ci printre oameni ale căror confuzii şi erori ne amuză prin subtilitatea lor, - sau de nu, va trebui să ispăşim amarnic această plăcere! - „EI mă laudă: *aşadar* îmi dă dreptate!" - această concluzie dobitocească ne distruge jumătate din viată, nouă singuraticilor, căci prin ea dobitocul se furişează în vecinătatea şi compania noastră.

284

Trăieşte într-o seninătate imensă şi orgolioasă; mereu *dincolo* -. Posedă-ţi pasiunile, simpatiile şi antipatiile, ori dispensează-te de ele, aceasta după bunul tău plac, descinde din înălţimi asupră-le pentru câteva ceasuri; încalecă pe ele, de parcă ai încăleca nişte cai sau, adeseori, nişte măgari: - căci trebuie să ştii să uzezi la fel de bine atât de nerozia cât şi de vâlvătaia lor. Păstrează-ţi cele trei sute de faţade; ochelarii negri de asemenea: căci sunt momente în care nimănui nu-i este îngăduit să ne poată vedea ochii şi, cu atât mai puţin, „străfundurile". Întovărăşeşte-te cu viciul cel ştrengar şi jovial ce se numeşte curtoazie. Rămâi stăpân asupra celor patru virtuţi, îndrăzneala, comprehensiunea, afecţiunea, singurătatea. Căci la noi singurătatea e o virtute, o înclinare sublimă şi avântată spre curăţenie care ghiceşte tot ceea ce în atingerea dintre un om şi celălalt - „în societate" - duce inevitabil la necurăţenie. Orice comunitate sfârşeşte prin a te face într-un fel sau intr-altul, într-un domeniu sau într-altul, mai devreme sau mai târziu - „comun".

285

Cele mai mari evenimente şi idei - dar cele mai mari idei sunt şi evenimentele cele mai mari- sunt înţelese cel mai târziu: generaţiile contemporane acestor evenimente nu ştiu să le *trăiască, şi* trec pe lângă ele. Lucrurile se petrec la fel ca în împărăţia stelelor. Lumina celei mai îndepărtate stele este cea care întârzie cel mai mult până să ajungă la oameni; până atunci, omul *tăgăduieşte* că acolo-există vreo stea. „Câte secole îi sunt necesare unui spirit pentru a fi înţeles?" - iată încă un criteriu cu ajutorul căruia se poate stabili o necesară ierarhie şi ceremonie: necesară atât spiritelor cât şi stelelor.

286

„Aici perspectiva e nestânjenită, iar spiritul, înălţat.“ Există însă şi oameni de soi contrar, oameni care se află şi ei în înalt, care se bucură şi ei de o perspectivă nestânjenită - dar care privesc *în jos.*

287

-- Ce este aristocratic? Ce semnificaţie are astăzi pentru noi cuvântul „aristocrat“? Prin ce se trădează, după ce poate fi recunoscut aristocratul, sub cerul acesta apăsător şi acoperit al dominaţiei plebeiene ce se instaurează şi sub ai cărui nori totul devine opac şi plumburiu? - Nu acţiunile sunt cele care îl revelează, - acţiunile sunt totdeauna echivoce, mereu de nepătruns -, nici „operele“. Printre artiştii şi savanţii zilelor noastre pot fi găsiţi destui dintr-acei care prin operele lor îşi trădează profunda aspiraţie la aristocratism: însă tocmai această dorinţă ce tinde spre aristocratism este fundamental diferită de dorinţele sufletului aristocratic, ea fiind de-a dreptul indiciul cel mai elocvent şi cel mai primejdios al absenţei acestuia. În acest domeniu nu operele, ci *credinţa* este cea care are cuvântul hotărâtor, cea care stabileşte ierarhia, pentru a relua o veche formulă religioasă într-un sens nou, mai profund: o anumită certitudine fundamentală pe care un suflet aristocratic o nutreşte în privinţa lui însuşi, ceva imposibil de căutat, de găsit şi, poate chiar, de pierdut. - *Sufletul aristocratic posedă respectul de sine.*

288

Există oameni dăruiţi cu spirit, fie că o vreau, fie că nu; oricât s- ar suci şi s-ar învârti, oricât şi-ar acoperi cu mâinile ochii care îi trădează (- de parcă mâinile nu i-ar trăda şi ele! -): în cele din urmă reiese întotdeauna că ei posedă un lucru pe care îl ascund şi care se numeşte spirit. Unul din cele mai subtile mijloace pentru a induce în eroare, cât se poate, cu scopul de a trece drept mai prost decât eşti - reputaţie care în viaţa comună este de multe ori la fel de dezirabilă ca o umbrelă -, se numeşte *entuziasm:* laolaltă cu anexele acestuia, ca de pildă virtutea. Căci, precum spune Galiani, şi el se pricepea doar -: *vertu est enthousiasme.*

289

Din scrierile unui pustnic răzbat întotdeauna sunete ce amintesc de ecoul desertului, de şoaptele şi privirile speriate, circumspecte ale singurătăţii; chiar şi din cele mai violente cuvinte ale sale, chiar şi din strigătul său răzbate o manieră nouă, mai primejdioasă de a tăcea, de a trece sub tăcere. Cel care a trăit an de an, zi de zi şi noapte de noapte singur cu sufletul său, purtând cu acesta confidenţiale certuri şi dialoguri, cel care retras în peştera sa - care poate ti un labirint, dar şi o mină de aur - s-a preschimbat într-un urs de peşteră sau un căutător de comori sau un balaur păzitor de comori: înseşi ideile aceluia vor dobândi în cele din urmă o coloraţie crepusculară, un iz de pivniţă şi de mucegai, ceva incomunicabil şi respingător, care îi izbeşte pe trecători cu adierea-i rece. Pustnicul nu crede că există filozof - presupunând că întotdeauna filozoful a început prin a fi un pustnic - care să-si fi exprimat în cărţi opiniile sale adevărate şi ultime: nu se scriu oare cărţi tocmai pentru a tăinui cele ce sălăşluiesc în adâncul sufletului? - el se va îndoi chiar şi de faptul că un filozof *poate* avea opinii „ultime şi adevărate“, întrebându-se dacă nu se ascunde, dacă nu trebuie să se ascundă îndărătul fiecărei peşteri o altă peşteră, şi mai profundă - o lume mai vastă, mai străină, mai bogată deasupra unei suprafeţe, un străfund îndărătul fiecărui fundament, al fiecărei „fundamentări“. Orice filozofie este o superficie - aceasta-i sentinţa pustnicului: „este ceva arbitrar în faptul că el a adăstat *aici,* că a privit îndărăt, în juru-i, că de *aici* a renunţat să sape mai adânc şi a lăsat cazmaua din mână, - aici e ceva suspect“. Orice filozofie *ascunde* o altă filozofie; orice opinie este totodată un ascunziş. orice cuvânt - o mască.

290

Oricărui gânditor profund îi este mai mult teamă de a fi înţeles decât de a ajunge un neînţeles. În cazul din urmă poate că vanitatea lui este cea care va suferi; însă în primul caz suferă inima, compasiunea sa care spune necontenit: „o, vai, de ce vreţi să-mi purtaţi şi voi povara?“

291

Omul, animalul complex, ipocrit, nenatural şi opac care nelinişteşte animalele mai puţin prin forţă şi mai degrabă prin şiretenia şi inteligenta sa, a inventat conştiinţa împăcată pentru a se bucura măcar o dată de sufletul său aşa cum te bucuri de ceva *simplu;* iar întreaga morală este o falsificare îndelungată şi îndrăzneaţă fără de care n-am putea savura nici un fel de plăcere în contemplarea sufletului nostru. Din acest punct de vedere, există probabil mai multe lucruri ce fac parte din sfera noţiunii de „artă" decât se crede în mod curent.

292

Filozoful e un om care trăieşte, vede, aude, bănuieşte, speră, visează fără încetare lucruri extraordinare; un om împresurat de propriile-i gânduri ce vin parcă din afară, de sus sau de jos, nimerindu-l în chip de întâmplări şi trăsnete hărăzite de-a dreptul *lui;* un om care este poate el însuşi o furtună ce înaintează îngreuiat de noi fulgere; un om fatal împresurat întotdeauna de bubuituri, vâjâituri şi abisuri ce se cascã înspăimântătoare. Un filozof: e o fiinţă care, vai, se îndepărtează adeseori de ea însăşi, se teme adeseori de ea însăşi, - dar care e mult prea curioasă pentru a nu „reveni" iarăşi şi iarăşi „la sine".

293

Un bărbat care spune: „acest lucru mi-e pe plac, pe acesta mi-l însuşesc şi vreau să-l ocrotesc, şi îl voi apăra chiar de-ar fi să mă lupt cu toată lumea"; un bărbat care e în stare să ducă o treabă la bun-sfârşit, să înfăptuiască o hotărâre, să rămână credincios unei idei, să păstreze o femeie, să pedepsească şi să doboare un neobrăzat; un bărbat care are o mânie a sa şi un paloş al său, şi căruia i se alătură de bunăvoie cei slabi, suferinzi, oprimaţi, chiar şi animalele, căci toţi aceştia ii aparţin de la natură, un bărbat care este un stăpân înnăscut, - când un astfel de bărbat e cuprins de milă, ei bine! această milă are valoare! Dar ce însemnătate poate avea mila celor care suferă! Sau a celor care mai şi *propovăduiesc* mila! Aproape pretutindeni în Europa zilelor noastre se poate remarca o sensibilitate şi o susceptibilitate bolnăvicioasă faţă de durere, o dezgustătoare lipsă de cumpătare în a te jelui, o moleşire care împopoţonându-se cu ajutorul religiei şi al zorzoanelor filozofice încearcă să treacă drept ceva superior, - un adevărat cult al suferinţei. *Lipsa de virilitate a* sentimentului botezat „milă" de aceste cercuri de exaltaţi este cea care, cred eu, îţi sare înainte de toate în ochi. Această recentă formă a prostului gust trebuie suprimată energic şi radical; iar pentru a ne feri de ea, v-aş propune să purtăm la gât, deasupra inimii, buna amuletă *gai saber,* - amuleta „ştiinţei vesele", ca să desluşesc şi germanilor înţelesul acestor cuvinte.

294

Viciul olimpian. - În ciuda filozofului care, fiind un englez pur-sânge, a încercat să discrediteze râsul în ochii tuturor gânditorilor - „râsul este o regretabilă infirmitate a naturii umane pe care orice gânditor trebuie să se străduiască a o depăşi" (Hobbes) - mi-aş permite să stabilesc chiar o ierarhie a filozofilor în funcţie de rangul râsului fiecăruia - o ierarhie în care treapta supremă o ocupă cei capabili de râsetele de *aur. şi,* admiţând că şi zeii filozofează, presupunere pe care mi-au întărit-o deja câteva concluzii -, pentru mine nu mai încape nici o îndoială că, filozofând, ei se pricep totodată să râdă într-un fel nou, supraomenesc - şi aceasta, pe socoteala tuturor lucrurilor serioase! Zeii sunt zeflemişti: se pare că ei nu-şi pot retine râsul nici măcar în timpul acţiunilor sfinte.

295

Geniul inimii, marele enigmatic, zeul ispititor născut pentru a ademeni conştiinţele, cel a cărui voce se pricepe să coboare în infernul fiecărui suflet, cel care nu rosteşte nici o vorbă, nu aruncă nici o privire lipsită de tainica intenţie a seducerii, din al cărui meşteşug face parte şi arta înfăţişării dar nu a adevăratei sale înfăţişări, ci a uneia care îi va constrânge *şi mai mult* pe cei ce-l urmează să se îmbulzească mereu mai strâns în juru-i, să-l urmeze din ce în ce mai convinşi şi mai devotaţi: - geniul

inimii, cel care face să amuţească toate cele zgomotoase şi vanitoase şi le deprinde cu ascultarea, cel care poleieşte sufletele zgrunţuroase şi le face să guste o nouă dorinţă, - aceea de a sta nemişcate şi netede ca o oglindă, pentru ca cerul cel profund să se poată oglindi în ele -; geniul inimii, cel care învaţă mâna butucănoasă şi repezită să şovăie şi să apuce cu mai multă delicateţe; cel care desluşeşte sub gheaţa groasă şi opacă comoara ascunsă şi uitată, delicioasa picătură de bunătate şi spiritualitate, fiind o adevărată baghetă magică pentru descoperirea tuturor grăunţelor de aur ce au zăcut multă vreme îngropate în temniţele lor de mâl şi nisip; geniul inimii, din a cărui apropiere şi atingere toţi pleacă mai bogaţi decât au fost înainte, dar nu în binecuvântări şi daruri neaşteptate, şi nici fericiţi şi apăsaţi de vreo bunătate străină, ci mai bogaţi în ei înşişi, înnoiţi în propriii lor ochi, desţeleniţi, adiaţi şi dezveliţi de un vânt de primăvară, mai nehotărâţi poate, mai afectuoşi, mai fragili, mai sfărâmaţi, dar plini de speranţe ce n-au încă vreun nume, plini de o voinţă şi de un flux nou, plini de o nouă negare şi de un nou reflux - dar ce am făcut, prieteni ai mei? Despre cine v-am vorbit? Să fi uitat oare într-atât, de nu v-am pomenit nici măcar o dată numele lui? Încă puţin, şi aţi fi ghicit singuri cine-i acest spirit şi zeu enigmatic care vrea să fie *preamărit* astfel. Precum se întâmplă celor care de mici copii s-au aflat mereu pe drum şi printre străini, am întâlnit şi eu nu puţine spirite bizare şi destul de primejdioase, dar înainte de toate pe cel despre care tocmai v-am vorbit şi pe care l-am reîntâlnit mereu, şi nu e unul oarecare, ci zeul Dionysos în persoană, marele zeu echivoc şi ispititor căruia odinioară, o ştiţi doar, i-am oferit în taină şi cu veneraţie primii mei născuţi - (fiind cel din urmă, mi se pare, care i-a adus *o jertfă:* căci n-am găsit pe nimeni care să fi priceput ce anume am făcut). De atunci am învăţat multe, poate prea multe despre filozofia acestui zeu, - învăţături care, după cum am spus, trec din gură-n gură, - eu, cel din urmă discipol şi iniţiat al zeului Dionysos: şi va trebui poate în sfârşit, în măsura în care mi se va permite, să încep a vă oferi spre degustare, vouă, prietenilor mei, un dram din această filozofie? Cu jumătate de gură, cum se cuvine: căci e vorba de lucruri tainice, noi, străine, uimitoare, neliniştitoare. Faptul însuşi că Dionysos e un filozof, şi că aşadar şi zeii filozofează, îmi pare a fi o noutate nu lipsită de anumite riscuri, care va stârni poate un val de neîncredere de-a dreptul în rândul filozofilor, - mai puţin în rândul vostru, prieteni ai mei, căci voi l-aţi putea supăra cel mult venind prea târziu şi pierzând momentul prielnic: pentru că azi, după câte mi s-a spus, vouă nu vă prea place să credeţi în Dumnezeu şi dumnezei. De asemenea, va trebui să depăşesc cu sinceritatea povestirii mele anumite limite, ceea ce poate că nu va fi mereu pe placul severelor voastre urechi. Fireşte, în decursul unor astfel de dialoguri zeul mai sus pomenit mergea cu sinceritatea mai departe, mult mai departe, fiind mereu cu mulţi paşi înaintea mea... Aş dori chiar, de mi-e îngăduit, să-i atribui, potrivit uzanţelor omeneşti, frumoase nume solemne, pompoase şi virtuoase, să preaslăvesc îndrăzneala lui de cercetător şi descoperitor, curajoasa lui onestitate, veridicitatea şi dragostea sa de înţelepciune. Dar cu acest fast, cu toate aceste boarfe venerabile un astfel de zeu n-are ce face. „Păstrează-le, ar spune el, pentru tine şi semenii tăi şi pentru cei care mai au nevoie de ele! Eu - n-am nici un motiv să-mi acopăr goliciunea!" - Se vede că soiul acesta de zeu şi filozof duce poate lipsă de un pic de pudoare. - Odată, el mi-a spus aşa: „mi se întâmplă uneori să-i iubesc pe oameni - făcând aluzie la Ariadna care era de faţă : omul este pentru mine un animal agreabil, viteaz, ingenios care n-are seamăn pe lume, el se orientează în orice labirint ar nimeri. Eu îi doresc binele: deseori stau şi mă gândesc cum l-aş putea ajuta să progreseze, cum l-aş putea face mai puternic, mai rău şi mai profund." - „Mai puternic, mai rău şi mai profund?" am întrebat eu înspăimântat. „Da, repetă el, mai puternic, mai rău şi mai profund; şi mai frumos totodată" - şi zeul ispititor zâmbi cu zâmbetu-i alcyonian, de parcă ar fi spus o drăgălăşenie fermecătoare. Din aceasta ne putem da seama că pudoarea nu este singura calitate care îi lipseşte acestei zeităţi -; şi avem în general motive temeinice să bănuim că într-o anumită măsură toţi zeii ar putea lua lecţii de la oameni. Căci noi, oamenii, suntem - mai umani...

296

O, vai, ce s-a ales din voi, gânduri ale mele scrise şi pictate! Parcă mai ieri eraţi atât de multicolore, tinere şi maliţioase, atât de pline de spini şi de tainice miresme că mă făceaţi să strănut şi să râd - iar acum? V-aţi şi despuiat de noutatea voastră, iar câte unele din voi, mi-e teamă, sunt gata să se preschimbe în adevăruri: atât de nemuritoare arată ele, impresionante în cumsecădenia lor, şi atât de plictisitoare! Dar întâmplatu-s-a vreodată altfel? Care-s lucrurile pe care le reproducem cu penele şi penelurile noastre de mandarini chinezi, noi, cei ce imortalizăm lucrurile care *pot* fi descrise? Care-s singurele lucruri pe care le putem eterniza? Ah, numai cele care tocmai se ofilesc şi încep să-şi piardă

parfumul! Ah, doar furtuni ce se îndepărtează vlăguite şi sentimente târzii, gălbejite! Ah, numai păsări ostenite de zbor, rătăcite în zbor, păsări care se lasă prinse în mână, - în mâna *noastră!* Noi imortalizăm cele ce nu mai au mult de trăit şi de zburat, numai lucruri istovite şi răscoapte! Şi numai pentru a putea picta *după-amiaza* voastră, voi, gânduri ale mele scrise şi pictate, numai pentru ea am culori, multe culori, multe gingăşii multicolore, şi ocruri şi cafeniuri şi smaragduri şi carmine cu zecile: - dar nimeni nu va ghici din a mea pictură splendoarea dimineţii voastre, grăbite scântei şi minuni ale singurătăţii mele, bătrânele, iubitele - - *răutăcioasele mele gânduri!*

*

Postludiu. Din 'nalte piscuri

Amiază-a vieţii! Ceas solemn!
        Văratică grădină!
Zglobie fericire, ce pândă şi aşteptare-i:
La prietenii-mi tânjesc şi zi şi noapte-i chem,
Dar unde zăboviţi? Veniţi! Sosit-a ceasul-semn!

Ăst munte îngheţat nu-n cinstea voastră
        Gătitu-şi-a cu roze azi faţa-i cenuşie?
Pâraiele vă caută, şi-n păsăresc azur
Se fugăresc, se luptă, cercând să vă zărească
Nostalgici nouri, vânturi.

Căci aşternut-am vouă pe piscuri masă mare: –
        Învecinat cu stele, prăpăstii abisale
S-o mai găsi vreunul ca mine, cine oare?
Mai fost-a un regat întins c-al meu, vreodată?
Iar mierea mea cea dulce - de cine-a fost gustată? . . . .

- şi iată-vă, prieteni! - O, vai! Dar nu-s eu cel
        Spre care vă-ndreptarăţi?
Voi ezitaţi, surprinşi - mai bine, ocărâţi!
Schimbatu-mi-am dar pasul, şi mână, `nfăţişare?
De nu sunt eu, amici, o, spuneţi, - cine-s oare?

Un altul s-a născut din eul meu fugit
        Si-nstrăinat de mine?
Un luptător ce ades s-a-nvins mereu pe sine
Si-n contra forţei sale prea des s-a opintit,
Iar propria-i izbândă l-a-ncătuşat, rănit?

Căutam tărâmuri reci, bătute-n lung şi lat
        De vântul îngheţat?
Om nu trăia alături, ci doar vreun urs polar,
Uitat-am Omul, Zeul, uitat-am ruga, hula?
Păşesc de-acum, stafie, spre nepătat gheţar?

- Cum, prieteni de demult! Iată, voi păliţi,
        Iubind şi plini de spaimă!
Plecaţi de-aci mai bine! şi făr-de supărare!
În ger şi printre pietre voi n-aţi şti să trăiţi:
E ţara caprei negre, ţinut de vânătoare.

Slab vânător sunt eu! - Priviţi-mi arcul
        Ce-ntins se înfioară!
Arcaşul cel mai vajnic a-l mânui doar poate –
Dar plângeţi, vai! Săgeata mea omoară,

Fugiţi de-aci, e timpul, de nu - vă bate ceasul! .....

Aţi şi plecat? - O, inimă, iubirea,
Speranţa ţi-e întreagă:
Deschide-ale porţii braţe spre *noi* prieteni, iar
La cei bătrâni renunţă, şi uită amintirea!
De tânără tu fost-ai, mai tânără eşti acum!

Speranţa-n unic brâu ne-nlănţuia pe vremuri,
Însemnele iubirii de-altădată
Pe el sunt pale azi, şi cine le mai caută,
Ca-n pergamente, tâlcul? E ars şi înnegrit,
De vrei să-l iei în mână, tu *pregeţi,* te cutremuri.

Şi dusă-i prietenia - cum să-i numesc de azi?
Amici-fantome! Noaptea
I-aud bătând la geam şi inima chemându-mi,
„Ci noi am fost", spun ochii, „şi suntem", plânge şoapta-
O, vorbe ofilite, pierdut parfum de roze!

O, dor al tinereţii, iluzii, amăgire!
Credeam c-asemeni *mie,*
Cei ce-mi sunt rude-ntruna să se schimbe,
Dar şi îmbătrâniră, iar vârsta ne desparte:
Cu mine preschimbatul rămâne-n înrudire.

Amiază a vieţii? A doua tinereţe!
Văratică grădină!
Zglobie fericire, ce pândă şi aşteptare-i,
La prietenii-mi tânjesc şi zi şi noapte-i chem.
La *noi* amici! Veniţi! Sosit-a ceasul-semn!

*

Sfârşit e cântul, - vaierul de dor Pe buze mi s-a stins:
Făptaş e-un vrăjitor, amic la ceas fatidic,
Un prieten de amiază - dar cine-i, nu v-o zic
Cu soarele în creştet, el schimbă Unu-n Doi .....

Slăvim acum victoria în dans feeric,
Serbare-ntre serbări:
Sosit-a *Zarathustra,* un oaspete de seamă!
Şi lumea râde-n lacrimi, perdeaua se destramă,
Mireasă e Lumina, iar mire - Întuneric .....